
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH RE-
PUBLIC

Sayı/Issue: 16

Yıl/Year: 2025

Kış/Winter

E-ISSN: 2587-2117

2025

İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Dr. Rüya Bağır

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve GÜNCE Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve GÜNCE Dergisi'ne aittir.

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Zülfikar BAYRAKTAR	Anadolu Üniversitesi	Eskişehir
Prof. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Afyon
Prof. Dr. Yenal ÜNAL	Bartın Üniversitesi	Bartın
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDIN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Samsun
Dr. Öğr. Üyesi Semih ÇINAR	Ege Üniversitesi	İzmir
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ	Akdeniz Üniversitesi	Antalya
Arş. Gör. Dr. Sertaç DEMİR	Kafkas Üniversitesi	Kars
Öğr. Gör. Dr. Ercan YALÇIN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Samsun
Öğr. Gör. Dr. Ahmet YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	İzmir
Dr. Şener Çakır	Milli Savunma Bakanlığı	Ankara
Dr. Çiğdem Ülker	Bağımsız Araştırmacı	Aydın
Dr. Özlem YILDIZ	Milli Eğitim Bakanlığı	İzmir

Tarih ve Günce Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarında hazırlanan çalışmaları yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

•

2017 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir.

•

Derginin amacı, tarihçilerin bulgularını açık erişimli olarak paylaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktır.

•

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

•

Yazarlardan makale başvurusu sırasında hiçbir ücret talep edilmez.

•

Dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hakem listesi her sayının jeneriğinde belirtilmektedir.

•

Açık erişimli bir yayın politikası izlenmektedir.

Tarih ve Günce Dergisi; Acarindex, ASOS Index, Paperity, Arastirmax, Index of Academic Documents ve Index Copernicus tarafından taranmaktadır.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI
48825

517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.

(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact:

+447754549145 tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTIKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi DAĞ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk KALELIOĞLU

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University – Rome Dept. Of History Cultures Religions

Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh DAEI

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALIHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nurşat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZI

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMIDIS

Komotini University

Dr. Georgios LIMANTZAKIS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut Istanbul

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMIDIS – Komotini University

Doç. Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Dr. Hasan DİNÇER – Ankara Üniversitesi

Arş. Gör. Murat KAYA – Anadolu Üniversitesi

Sekretarya/Secretariat

İbrahim AYDIN

Cihan ÇATAL

Özlem ÖZTURA

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Rüya Bağır

Editörden

Editor's Note..... 1

Araştırma Makaleleri / Research Article

Fahri Yetim - Onur Kır

Cumhuriyet Gazetesi Örneğinde Türk İnkılabının Kültürel Yansımaları

Cultural Reflections of the Turkish Revolution in the Example of Cumhuriyet

Newspaper..... 3

Dirk Tröndle

Weimar Cumhuriyeti Döneminde Almanya, Avusturya ve İsviçre'de Kadınların Oy Hakkı (1918-1933)

Women's Suffrage in Germany, Austria and Switzerland during the Weimar Republic

(1918-1933)..... 29

Sezai Kürşat Ökte

Milli Mücadele Başlarken Batı Anadolu'da "Kuvâ-yi Milliye"

*The "Kuvâ-yi Milliye" in Western Anatolia at the Beginning of the National Struggle*49

Karolina Wanda Olszowska

Polonya Basınında Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti Reformları

Early Reforms of the Republic of Türkiye in the Polish Press..... 87

Serkan Bulut

Samsun'da Siyasi Hayat (1946-1950)

Political Life in Samsun (1946-1950) 97

Belgeler/Documents

Efdal Sevinçli

Lozan'ın ve Mübâdele Mukavelenâmesi'nin 102. Yılında: Aile Tarihimizi Biliyor muyuz?

<i>In the 102nd Anniversary of Lausanne and the Exchange Agreement: Do We Know Our Family History?</i>	133
--	------------

Diğer Yazılar/Others

Alis Altan

Mübadele Köyü Şirince'ye Gezi: Bir Romanın İzinde (21 Aralık 2024)	161
--	------------

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 16 (2025/Kış)

Issue: 16 (2025/Winter)

Editörden

2017 yılında yayın hayatına başlayan “Tarih ve Günce” dergisi, içinde bulunmaktan son derece büyük bir keyif aldığım, gurur duyduğum değerli dergi ekibimiz, hakemlerimiz ve yazarlarımızla birlikte uzun soluklu bir çalışmanın ardından 16.sayısı ile okuyucunun karşısına çıkmaktan büyük bir onur duymaktadır. Uluslararası hakemli bir dergi olarak yayınlanmaya başlayan, çok sayıda index tarafından takip edilen, yurtdışı temsilcilikleri ve titiz bir biçimde seçilmiş kurulları ile dergimiz akademik tarih camiasında kalıcılığını sürdürmektedir.

Dergimiz yayınlanmaya başladığı ilk sayıdan itibaren büyük bir dikkat ve özveri ile bilimsel ve evrensel gelişmeleri takip edip bilimin temel ilke ve kurallarına bağlı kalmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda amacı tarih bilimine tarafsız ve objektif bir bakış açısı ile yeni bilgi ve yorumlar kazandırmak olan dergimiz Modern Tarih, Yakınçağ, Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarına bilimsel ve özgün çalışmalar ile katkı sunmaya devam ediyor.

Uzun ve ciddi bir çalışma sonucu okuyucu ile buluşturduğumuz Tarih ve Günce’nin bu sayısı çok sayıda değerli araştırmacının titiz bir biçimde kaleme aldığı nitelikli ve bilimsel çalışmalarından oluşmaktadır. Her çalışma, konu bütünlüğü, özgünlüğü, tarih bilimine katkısı, bilimsel ve metodolojik

durumu, eleştirel literatür taraması dikkate alınarak incelenip değerlendirildi. Bilimsel nitelikli bu çalışmaların çift-kör hakem sistemi ile titiz bir süreçten geçtikten sonra yayımlandığını buradan ifade etmek isterim.

Dergimizde çalışması yayımlanan yazarlarımıza ve bu çalışmalarını kollarının özgünlüğü, başlık-içerik uyumu, kaynakların çeşitliliği açısından titiz bir şekilde inceleyerek öneri ve eleştirileriyle büyük bir katkı sağlayan hakemlerimize ve dergide emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz.

Dergimizin 16.sayısında çok sayıda değerli araştırmacının çeşitli konularda ve farklı dönemlere dair kaleme aldığı 7 bilimsel çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların içerisinde; Cumhuriyet döneminden, yakın döneme kadar çeşitli zaman dilimlerini kapsayan ulusal ve uluslararası etkiler taşıyan çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar şunlardır: Fahri Yetim ve Onur Kır'ın "Cumhuriyet Gazetesi Örneğinde Türk İnkılabının Kültürel Yansımaları", Dirk Tröndle'nin "Weimar Cumhuriyeti Döneminde Almanya, Avusturya ve İsviçre'de Kadınların Oy Hakkı (1918-1933)", Sezai Kürşat Ökte'nin "Milli Mücadele Başlarken Batı Anadolu'da Kuvâ-yi Milliye", Karolina Wanda Olszowska'nın "Polonya Basınında Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti Reformları" Serkan Bulut'un "Samsun'da Siyasi Hayat (1946-1950)", Efdal Sevinçli'nin "Lozan'ın ve Mübadele Mukavelenâmesi'nin 102. Yılında: Aile Tarihimizi Biliyor muyuz?", Alis Altan "Mübadele Köyü Şirince'ye Gezi: Bir Romanın İzinde (21 Aralık 2024)".

Tarih ve Günce'nin yayınlanmasında emeği geçen bütün meslektaşlarıma çok teşekkür ederim. Ancak "Bizi buluşturan yalnız ortak heyecanlarımız ve bilime olan bağlılığımız ve hizmet anlayışımız" diyen, dergiyi var eden ve çıktığımız bu yolda bize inanan, cesaret veren, enerjisi ile her daim yanımızda bulunan değerli hocamız Prof. Dr. Kemal Arı'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca derginin yayınlanmasına katkı sunan bir başka isim ise Uzman Murat Kaya oldu.

Daha sonraki sayımız için kıymetli tarihçilerimiz ve araştırmacıların çalışmalarını merakla bekliyoruz. Diğer sayımızda görüşmek üzere, sağlık ve sıhhatli, ilim dolu günler diliyorum...

Dr. Rüya Bağır

25 Nisan 2025

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 16 (2025/Kış), ss. 3-28.

Geliş Tarihi: 31 Ocak 2025

Kabul Tarihi: 25 Nisan 2025

Araştırma Makalesi/Research Article*

Cumhuriyet Gazetesi Örneğinde Türk İnkılabının Kültürel Yansımaları**

Fahri YETİM***

Onur KIR****

Öz

Türk modernleşmesinde yer yer kendi tarihselliğinden kaynaklanan gecikmişliğin de etkisiyle özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra muasır medeniyet hedeflerine ulaşabilmek için siyasal irade tarafından çok yönlü bir modernleşme programı yürürlüğe konulmuştur. Bu amaçla ilk aşamada otuzlu yıllara kadar modern devlet yapısını oluşturacak kurumların inşası hedeflenmiş ve bu bağlamda kültürel alanı domine eden eğitimde, bürokraside ve hukuk alanında köklü değişiklikler yapılmıştır. Toplumsal alanda kılık-kıyafet, medeni kanun, ticaret kanunu, uluslararası takvim ve ölçülerin kabulü vb. gibi reformlarla sosyal hayatın yepyeni bir görünüm kazanması amaçlanmıştır. Düşünsel açıdan Osmanlı-İslam geleneğinin bütünüyle reddi üzerinden pozitivist bir anlayışla uygulanan modernleşme hamlelerinin, kent merkezleriyle kıstıtlı kalması ve bunun taşraya yansıtılamaması durumu iktidarı, Türk inkılabının geleceği konusunda endişeye sevk etmiştir. Bu düşünceden hareketle siyasal irade tarafından “tepeden inmeci” yöntemlerin devreye sokulduğu zorunlu kültürel değişim politikaları hayata geçirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet Devriminin benimsediği temel hedef olan yeni toplumun kültürel yönden inşası için başlattığı politikalar; bu dönemin mekânsal yönünü temsil eden Ankara özelinde kent ve sosyal hayat,

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu çalışma Prof. Dr. Fahri Yetim danışmanlığında Onur Kır tarafından hazırlanan “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kültürel Değişim: Cumhuriyet Gazetesi Örneği (1930-1933)” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

*** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplumbilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, fyetim@ogu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9921-3193.

**** Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, onurkir55@icloud.com, Orcid: 0000-0002-8634-1564.

ülke genelinde ise Türk Ocaklarının kapatılarak Halkevlerine dönüşümü, dinin millileştirilmesi bağlamında Türkçe ibadet ve ezan, modernleşmenin itici gücü kadının konumu gibi parametreler altında dönemin etkili basın organı olan Cumhuriyet gazetesi üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın zaman sınırlılığı, inkılap programının yoğunlukla uygulandığı 1930-1933 yılları arasını kapsamaktadır. Bu çalışma, Türk Devrimini gerçekleştiren öncü kadronun tahayyül ettiği modern cumhuriyet Türkiye'sinin söz konusu tarihsel kesitte geçirmiş olduğu kültürel değişimin anlaşılmasına bir pencere açmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Cumhuriyet Gazetesi, Kültürel Değişim, Türk İnkılabı, Basın

Cultural Reflections of the Turkish Revolution in the Example of Cumhuriyet Newspaper

Abstract

In Turkish modernization, particularly after the proclamation of the Republic, a multidimensional modernization program was implemented by the political authority in an effort to achieve the goal of reaching contemporary civilization. This process was, in part, influenced by the delayed modernization stemming from Turkey's own historical trajectory. During the initial phase, which lasted until the 1930s, the primary objective was the establishment of institutions that would constitute the foundation of the modern state. Within this framework, fundamental reforms were undertaken in education, bureaucracy, and law, areas that dominated the cultural sphere. In the social domain, reforms such as dress code regulations, the Civil Code, the Commercial Code, and the adoption of the international calendar and measurement systems were introduced with the aim of reshaping social life and granting it a completely new appearance. From an intellectual perspective, modernization efforts were carried out with a positivist approach, largely predicated on the complete rejection of the Ottoman-Islamic tradition. However, the inability to extend these transformations beyond urban centers into rural areas raised concerns among the ruling elite regarding the future of the Turkish Revolution. Consequently, the political authority began implementing top-down cultural transformation policies, which necessitated compulsory social change. The policies initiated to construct a new society, which was a fundamental goal of the Republican Revolution, have been examined in this study through various key parameters. These include the urban and social transformation of Ankara as a spatial representation of this period, the closure of Turkish Hearths and their conversion into People's Houses, the nationalization of religion through the implementation of Turkish-language religious practices and the call to prayer, and the position of women as a driving force of modernization. The study primarily relies on Cumhuriyet newspaper, one of the period's most influential press organs, as a source of analysis. The temporal scope of this research is limited to the years 1930-1933, a period in which the

modernization and reform agenda was most intensively implemented. This study aims to provide a critical perspective on the cultural transformation that the envisioned modern Republic of Turkey underwent during this historical period, as imagined by the vanguard cadre that led the Turkish Revolution.

Keywords: Modernization, Cumhuriyet Newspaper, Cultural Change, Turkish Revolution, Press

Giriş

Türk modernleşmesi, geç kalmışlık hissiyatının düşünsel olarak aşılması bir ruh haliyle hem referans aldığı Batı medeniyeti ile, hem de bunun tabii sonucu olan geleneksel yapıya karşı yürütülmek zorunda kalan bir süreç olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. ve 18. yüzyıllarda askeri alanda başlayan modernleşme çabaları, Tanzimat Dönemi ile birlikte devletin topyekûn modernleşme hamlelerine dönüşmüştür. Ancak, geleneksel kurumların varlığını koruması ve aynı anda modern kurumların inşa edilmeye çalışılması, değişimin sürekliliğini ve kalıcılığını zorlaştırmıştır. Bu ikili yapının (*Tanzimat düalizmi*) yarattığı atalet ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zorlu siyasi koşullar, devletin gerekli dönüşümleri tamamlamasına engel olmuştur. Yapılan köklü reformlara rağmen bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesine engel olamamıştır.

Yeni Türkiye'nin kurucu siyasi elitleri, modernleşme sürecindeki gecikmenin bedelini koca bir imparatorluğun yıkılışıyla ödemiştir. Bu durum, modern ulus-devlet paradigmasının merkeze alındığı ve geleneğin reddi üzerine inşa edilen kültür politikalarının devreye sokulduğu bir süreci beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından, birbiri ardına gerçekleştirilen eğitim, yargı, bürokrasi ve askeri alanlardaki inkılaplarla devletin yapısal dönüşümü hız kazanmıştır. Modern Türkiye'nin yeni başkenti olarak belirlenen Ankara, hem Millî Mücadele'nin merkezi olması hem de Osmanlı-İslam geleneğine dair izleri sınırlı ölçüde barındırması sebebiyle bu dönüşüm sürecinin odağı haline getirilmiştir. Başkent'in kent planı ve sahip olduğu ruh, muasır medeniyetlerle boy ölçüşecek şekilde ve çağdaş yarınların inşasında ülke geneline örnek teşkil edecek bir hassasiyetle planlanmıştır. Ankara, yalnızca mimari açıdan değil, aynı zamanda şehir yaşamı, sosyal hayat ve eğlence kültüründen giyim kuşama kadar modernitenin izlerini taşıyan bir anlayışla inşa edilmiştir. Böylece, yeni başkent, modern ulus-devletin ideallerini somut bir şekilde temsil eden bir şehir olarak konumlandırılmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sini çağdaş yarınlara taşıyacak nesillerin yetiştirilmesi amacıyla, siyasi irade tarafından laik müfredata sahip okullar devreye alınmıştır. Aynı zamanda, iktidar geliştirdiği kültür politikalarını tek elden halkla buluşturmak ve Cumhuriyet değerlerini benimseyen, modern toplumla uyumlu

vatandaşlar yetiştirmek amacıyla Türk Ocaklarını kapatarak bu kurumları Halkevlerine dönüştürmüştür. Bu bağlamda Halkevleri, modernleşme sürecini hızlandırma amacıyla yetişkin vatandaşlara yönelik etkinlikler ve yayınlar aracılığıyla kültürel aktarım merkezleri olarak konumlandırılmıştır. Halkevleri, kuruluşundan itibaren geleneğin reddi temelinde modernleşme süreçlerinin destekleyicisi olmuş ve hemen her şehirde açılan merkezleriyle bu sürece önemli katkılarda bulunmuştur. Osmanlı-İslam kültürünün en güçlü kaynaklarından biri olan İslam dini, modernleşme sürecinde yeniden ele alınmıştır. Bu doğrultuda, İslam'dan beslenen geleneksel değerlerin yerine Türk milliyetçiliğine dayanan bir "milli din" anlayışının inşası hedeflenmiştir. Bu çerçevede ibadet dili Türkçe'ye çevrilerek Türkçe Kur'an, Türkçe ezan ve Türkçe hutbe gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu reformlarla İslam dini, Türk(çe)leştirilerek modern hayatla uyumlu hale getirilmek istenmiş; dini ahlakın yerine milli bir ahlak anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Yeni ulus-devlet modeli içinde modernitenin vitrini olarak görülen kadın, modernleşme sürecinin başat itici gücü olmuştur. Cumhuriyet modernleşmesinde kadının yeri ve konumu, kadınların kendi taleplerinin ötesinde, iktidarın özgürleştirme projesi kapsamında ürettiği politikalar doğrultusunda şekillenmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kadınların iş, cemiyet ve sosyal hayatta görünürlükleri artmış, yüksek eğitime dahil edilmelerinin bir sonucu olarak doktor, hâkim ve savcı gibi mesleklerde yer almaya başlamışlardır. Ancak, iş ve cemiyet hayatında daha fazla yer almaya başlayan kadınlara, iktidar ve toplum tarafından öncelikli olarak annelik rolü yüklenmiştir. Bir yandan modernitenin katalizör etkisi olarak konumlandırılan kadınlar, diğer yandan erkeğin reisliği çerçevesinde annelik üzerinden yüceltilmiş ve bir anlamıyla geleneğin koruyucusu rolüyle yeniden tanımlanmıştır.

Bu çalışma, birincil kaynak olarak dönemin önemli gazetelerinden biri olan *Cumhuriyet* gazetesinin 1930-1933 yılları arasındaki yayınlarını ele almıştır. Bu dönemde iktidar tarafından geliştirilen kültür politikaları çerçevesinde modern ulus-devletin inşaa sürecini sosyal hayat ve toplumsal yapı ekseninde inceleyen bu araştırma, bu alanlarda yaşanan değişimi, Halkevlerinin kültür politikalarının aktarım merkezi olarak oynadığı rolü, ibadet dilinin millileştirilmesi bağlamında geleneksel inançların yeniden şekillendirilmesini ve Cumhuriyetin kurtarıcı politik öznesi olarak kadının iş, cemiyet ve toplum hayatındaki değişen konumunu analiz etmektedir. Çalışma, bu temalar üzerinden Cumhuriyet modernleşmesinin sosyal ve kültürel etkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1. Kadim Başkentten Cumhuriyetin Başkentine Kent ve Sosyal Hayata Dair Değişimler

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere birçok imparatorluğa ev sahipliği yapmış kadim bir başkenttir. Asya ve Avrupa kıtaları arasında doğal

bir köprü oluşturan coğrafi konumu, tarih boyunca stratejik önemini ve dolayısıyla değerini korumuştur. Bu konumu sayesinde, ticaret yollarının Batı'ya açılan kapısı olarak işlev görmüş ve çok dinli, çok milletli, kültürel zenginliği ile tarih boyunca bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Millî Mücadele sırasında İstanbul ile Ankara arasında süregelen hâkimiyet ve temsil mücadelesi, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Büyük Millet Meclisi (BMM) tarafından yürütülen İstiklal Harbi'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesiyle ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuyla sonlanmıştır. Cumhuriyetin kurucu siyasal elitleri, İstanbul'un köklü tarihi mirasının gölgesinde kalmamak ve modern bir ulus-devleti inşa edebilmek adına yeni bir başlangıç arayışına girmiştir.¹ Bu açıdan Ankara'nın Millî Mücadele'deki tarihi rolü, Osmanlı-İslam eserlerinin ve izlerinin azlığı, yeni modern Türk devletinin inşası için gerekli koşulları fazlasıyla taşımaktaydı.² Cumhuriyetin kurucu elitleri için yeni kelimesi, politik argüman olmanın ötesinde aydınlık geleceğin kapısını açan sihirli bir anahtar görevi görmüş, bu bağlamda kullanılmak üzere; yeni/eski, ilerici/gerici, modern/geleneksel alafranga/alaturka gibi dikotomik yapıların birincileri lehine aşıldığı kültürel politikalar uygulamaya geçirilmiştir.³

Cumhuriyet başkentinin mimari formları, Osmanlı-İslam medeniyetinin geleneksel mimarisinden uzaklaşarak, Batı'nın çağdaş kentleriyle uyumlu ve onlarla boy ölçüşebilecek bir şehir yaratma anlayışıyla şekillendirilmiştir.⁴ Ankara'nın, Cumhuriyet kentlerine örnek teşkil edecek şekilde modern bir başkent olarak planlanması amacıyla uluslararası bir yarışma düzenlenmiş ve bu yarışmayı Alman Mimar Hermann Jansen kazanmıştır. Jansen, başkentin merkezini kuzey-güney ekseninde tasarlayarak, Ankara Kalesi ve çevresini Osmanlı dönemine ait tarihsel izlerden uzak tutmayı hedeflemiştir.⁵ Modern başkentin inşasında yalnızca mimari öğeler değil, semboller ve simgesel yapılar da büyük önem taşımıştır. Avusturyalı Heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından yapılan, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri kıyafetle at üzerinde tasvir edildiği bronz heykel, Hakimiyet-i Milliye (Ulus) Meydanı'nda yerini almıştır. 1930'lu yıllarda Samsun, İzmir, Bursa gibi büyük şehirler başta olmak üzere,⁶ kent meydanlarında Mustafa Kemal'in çoğunlukla askeri üniformayla betimlendiği heykeller yapılmaya başlanmıştır. Bu heykeller, bir yandan Atatürk'ü modern

¹ Norbert Von Bischoff, *1930'larda Ankara* (Tarihçi Kitapevi, 2015), 134.

² Alev Çınar, "Kentler", *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür*, der. Metin Heper ve Sabri Sayarı (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 392.

³ Funda L. Canteke, *Yabancılar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara* (İletişim Yayınları, 2020), 342.

⁴ Tayfun Gürkaş, "Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye'de Peyzaj Mimarlığı Tarihi ve Peyzaj Mimarlığı-Devlet İdeolojisi İlişkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7, sayı 13 (2009), 182.

⁵ Çınar, "Kentler," 393.

⁶ "Samsun Heykeli", *Cumhuriyet*, 21 Kânunusani 1931, 1. ; "Bursa'da Gazi Heykeli", *Cumhuriyet*, 1 Teşrinisani 1931, 1; "Gazi Heykeli Açıldı ve İsmet Paşa 50,000 Kişi Huzurunda Nutkunu Söyledi", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1932, 1.

Türkiye'nin yegâne kurucusu olarak somutlaştırırken, diğer yandan da onun hatırasını ölümsüzleştirmeyi amaçlamaktaydı.⁷ Ankara'da inşa edilen yeni şehir planı içerisinde, tren istasyonuna giden yol boyunca, I. ve II. TBMM binaları, resmi kabul törenlerinin ve modernitenin güçlü göstergelerinden biri olan baloların yapıldığı Ankara Palas Oteli, siyasi elitlerin gözde gece kulübü Karpiç Restoranı gibi mekânlar inşa edilerek, bozkırın ortasında modern bir Cumhuriyet başkenti şekillendirilmeye başlanmıştır.⁸ Modernleşme sürecinde kentsel dönüşüm projeleri yalnızca binalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda doğal alanlar ve rekreasyon bölgeleri de bu yeni kimliğin bir parçası haline getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'nun binlerce yıldır belirleyici coğrafi unsuru olan bozkırın içinde modern Türkiye'nin yeşil vahasını yaratmak amacıyla Atatürk Orman Çiftliği'ni kurmuştur. Bunun yanı sıra, Çubuk Barajı ve çevresi düzenlenerek, kent yaşamına uygun mesire alanları ve sosyal etkileşim mekânları oluşturulmuştur.⁹ Yeni başkentin inşası, Batılı yabancılar tarafından da dikkatle izlenmiş ve diplomatik ya da turistik ziyaretler vesilesiyle yapılan değerlendirmelerde, bozkırın ortasında muasır medeniyetlerle özdeşleşen modern bir kentin inşa edildiği övgüyle dile getirilmiştir.¹⁰

Sosyal hayatın, kültürün ve inancın önemli simgesel unsurlarından biri olan başlık, Şapka Kanunu (1925) ile birlikte kamusal ve sosyal hayatta Batılı formda başlık kullanımının zorunlu hale getirilmesiyle kültürel bir çatışmaya neden olmuştur. Başa takılan başlığın formundaki bu değişim, yalnızca dönemin modasına yönelik bir dönüşüm olarak değil, Batı toplumu ile dinsel ve kültürel özdeşleşmenin bir simgesi olarak değerlendirilmiş ve yüzyıllardır İslam geleneğiyle şekillenen dini-sosyal hayat için bir tehdit olarak görülmüştür. Bu nedenle, toplumsal direnç oldukça güçlü olmuş, halkın belirli kesimleri şapka takma zorunluluğuna karşı ciddi bir tepki göstermiştir.¹¹ Şapka kullanımına yönelik oluşan toplumsal dirence rağmen, iktidar bu konuda taviz vermemiş ve ihlallere karşı adli ve idari yaptırımlar uygulanmıştır.¹² İktidar, şapkanın kullanımı, toplumsal gereksinimi ve adabına uygun takılması konusunda bilgilendirme ve uyarılar yaparak modern toplum görüntüsünün yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmıştır.¹³ Bu bağlamda, kent yaşamında görsel değişimin bir parçası olarak

⁷ Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk'ün Psikoanalitik Biyografisi* (Pusula Yayınevi, 2019), 339.

⁸ "Ankara Manzaraları", *Cumhuriyet*, 27 Teşrinisani 1932, 3.

⁹ Canteke, *Yabanlar ve Yerliler*, 243.

¹⁰ "Mustafa Kemal Ankara'sı", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1933, 1. ; "Bir Senede On Sene", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1933, 1. ; "Yeni Türkiye", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1932, 2. ; "Yeni Türkiye'yi Görünce Hayrette Kaldım", *Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1933, 1.

¹¹ Şaban Sitembölükbaşı, "Kültür Devrimi Yönüyle Atatürk Reformları", *Türkiye Günlüğü*, sayı 56 (1999-Yaz), 68-69. Konuyla ilgili olarak Bkz. İlbey C.N. Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şiir Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra* (İletişim Yayınları, 2022).

¹² "Şapka Giymeyen Bir Köylü Adliyyeye Verildi", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932, 2. ; "Kalpak Giyenler", *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1930, 2. ; "Şapka Aleyhinde Söz Söyleyen Hoca", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1931, 2.

¹³ "Şapkanın Adabı", *Cumhuriyet*, 10 Kânunuevvel 1932, 5. ; "Yobaz Kafası", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1930, 2.

taksicilere kasket takma zorunluluğu getirilmiş, hamallara ise kasket takıp mavi gömlek giyme zorunluluğu getirilmiştir.¹⁴ Modern kent yaşamında başlayan bu görsel dönüşüm, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olan ticarete de yansımıştır. Modern dünyayla senkronizasyon sağlamak, modernleşme sürecini sürekli ve kalıcı hale getirmek için ağırlık ve ölçü birimlerinde Batı'nın standartlarına geçilmiştir.¹⁵ Ancak, yeni ölçü sistemine uygun ekipmanların temininde yaşanan zorluklar nedeniyle bu dönüşüm konusunda herhangi bir baskı oluşturulmamış, süreç zamana yayılmıştır.¹⁶ Hafta tatili konusunda ise iktidar başlangıçta herhangi bir politika değişikliğine gitmemiş ve Müslümanlar için kutsal kabul edilen Cuma günü tatil günü olmaya devam etmiştir. Ancak, bu konuda ilk değişim sinyalleri, Yunus Nadi'nin kaleme aldığı bir başmakale ile verilmiştir. Yazısında, modern devletlerin uluslararası ticaret takvimleriyle uyumsuzluk yaşandığını vurgulayarak hafta tatili uygulamasının değiştirilmesi yönünde bir tartışma başlatmıştır.¹⁷ Toplumun bu değişime yönelik tepkisini ölçmek amacıyla gazetede bir anket yayımlanmış ve hafta tatilinin Batılı devletlerde olduğu gibi pazar günü olması gerektiği yönünde kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁸

Günlük hayatın ve eğlence kültürünün vazgeçilmez unsurlarından biri olan müzik, geniş toplumsal yayılımı ve kültürel etkileşimdeki gücü sayesinde, toplumun önemli yapı taşlarından biri haline gelmiştir. Müziğin toplum üzerindeki etkisinin farkında olan siyasal elitler, Ziya Gökalp'in "hars" anlayışına yakın bir perspektiften hareketle, doğrudan Batı müziğini benimsemek yerine, Türk müziğini Doğu medeniyetine ait durağan unsurlardan arındırarak,¹⁹ halk müziğini Batı müzik metodolojisiyle yeniden harmanlamayı ve dinamik, modern bir "milli müzik" politikası geliştirmeyi amaçlamışlardır.²⁰ Halk müziğinin, toplumun tarihsel kökleriyle kurduğu güçlü kültürel bağın, toplumsal yapının şekillenmesinde birleştirici bir unsur olarak işlev göreceğini düşünen siyasal elitler, bu nedenle Türk halk müziğini modern toplum inşasında bir kültür politikası aracı olarak değerlendirmişlerdir.²¹ Türk müziğini modern bir yapıya kavuşturmak amacıyla, İstanbul Belediyesi tarafından Avusturyalı Piyanist Profesör Joseph Marx davet edilmiştir.²² Prof. Marx'ın İstanbul konservatuarında yaptığı

¹⁴ "Şoförler Kasket Giyecek", *Cumhuriyet*, 1 Teşrinievvel 1931, 2. ; "Hamallar Mavi Renkli Gömlek Giyecekler", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1930, 2.

¹⁵ "Ölçülerde Metre Sistemi Kabul Ediliyor", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1931, 3.

¹⁶ "Yeni Ölçülerle Başlarken", *Cumhuriyet*, 17 Kânunuevvel 1932, 1. ; "Ölçü ve Tartı İnkılabı", *Cumhuriyet*, 31 Kânunuevvel 1933, 5

¹⁷ Yunus Nadi, "Tatil Gününün Pazara Nakli Lazımdır", *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1932, 1.

¹⁸ Cuma Yerine Pazar!", *Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani 1932, 5. ; "Cuma mı, Pazar mı, Tatilin İlgası mı?", *Cumhuriyet*, 8 Teşrinisani 1932, 5.

¹⁹ Füsün Üstel, "1920'li ve 30'lü Yıllarda Milli Musiki ve Musiki İnkılabı", *Cumhuriyet'in Sesleri* (Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 41.

²⁰ Güneş Ayas, *Musiki İnkılabının Sosyolojisi Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim* (İthaki Yayınları, 2020) 137.

²¹ Cenk Güray, "Cumhuriyet Politikalarının Halk Müziğine Yaklaşımı: Bir Toplumsal Dönüşüm Modeli", *Cumhuriyetin Müzik Politikaları*, der. Fırat Kutluk (h2o Kitap, 2018) 20.

²² BCA, 29-50-7/ 30-18-1-2, 06.07.1932.

incelemeler sonucunda, Batı müziğiyle mukayese edildiğinde Türk müziğinin eksiklikleri olduğunu fakat Batı müziği ile harmanlanarak, modern Türk müziğinin oluşturulmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.²³ Yayımladığı raporda, Türk müziğinin geleneksel motiflerinin ve tarihsel birikiminin önemli olduğunu vurgulamış, ancak Batı nota sistemi ve repertuarıyla zenginleştirilerek bir milli müzik oluşturulması fikri,²⁴ Osmanlı-İslam geleneğinin korunacağı yönündeki endişeler nedeniyle hayata geçirilememiştir. Cumhuriyet gazetesi Türk müziğinin Batı dünyasında sesini duyurması amacıyla Fransa’da gösterime girecek *La Chanson des Nations* (Ulusların Şarkısı) filmine göndermek amacıyla; *Türkiye Ses Kraliçesi* adında bir yarışma düzenlemiş,²⁵ birinci olan Hudadat Şakir hanımı Fransa’ya göndermiştir.²⁶ Bu yarışmanın ilgi uyandırması sebebiyle gazete *Türkiye Bülbülü* adında bir yarışma düzenleyerek en iyi kadın sesini bulmayı amaçlamıştır. Ancak, yapılan yarışmalar sonucunda jüri, birinciliğe layık bir ses bulamadığını belirterek, sadece diğer derecelere giren adayları açıklamıştır.²⁷ Cumhuriyet Türkiye’sinin sosyal ve gündelik hayat pratikleri, Batı’nın modern toplum yapısıyla uyumlu dinamikler çerçevesinde şekillendirilmiştir. Başkent Ankara, modern şehirleşmenin modeli olarak ele alınmış ve özellikle büyük şehirlerde modern kent yaşamına yönelik politikalar eşgüdümlü olarak hayata geçirilmiştir. Kent planlamaları, kamu ve özel mülk düzenlemeleri, sosyal ve eğlence hayatına dair yenilikler, modernleşme sürecinin mekânsal hafızasını oluşturma hedefiyle yürütülmüştür. Bu doğrultuda, iktidar tarafından üretilen kültür politikalarıyla, geleneksel/modern, alaturka/alafranga gibi kavramsal zıtlıklar zamanla eklektik unsurlar haline gelmiş; geleneksel değerlerden uzaklaşmanın, modernleşme sürecinin bir gerekliliği olarak vurgulandığı bir anlayış geliştirilmiştir.²⁸

2. Türk Ocaklarından Halkevlerine: Cumhuriyet’in Makbul Vatandaş Yetiştirme Politikaları

Balkan Savaşları’nda yaşanan hezimetin Türk gençliği üzerinde yarattığı yıkıcı etkinin bir dışavurumu olarak, Askeri Tıbbiye öğrencilerinin Türk aydınlarını göreve çağırması sonucu, 25 Mart 1912 tarihinde Türk Ocağı kurulmuştur. I. Dünya Savaşı’ndaki mağlubiyetin bir sonucu olarak ortaya çıkan işgallere karşı, İstanbul Türk Ocağı mitingler ve mücadelelerle sert tepki vermiştir. Bu sürecin

²³ “Mr. Marx İlk Raporunu Verdi”, *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1932, 2. ; “Profesör Marx’ın Tetkikatı”, *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1932, 1. ; “Prof. Marx Sadece Garp Tekniğini Alacağız ve Milli Musikiye Tatbik Edeceğiz”, *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1933, 1.

²⁴ Peyami Safa, “Bir Teklif”, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1933, 3. ; “Türk Musikisi İçin Mr. Marx’ın Kanaati”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1933, 5.

²⁵ “Türkiye’nin En Güzel Sesli Kadını Aranıyor”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinisani 1930, 1-3.

²⁶ “Hudadat Şakir Hanım 16 Reyle Kraliçe İntihap Edildi”, *Cumhuriyet*, 1 Kânunuevvel 1930, 1-2. ; “Ses Kraliçesi Kimdir?”, *Cumhuriyet*, 11 Kânunuevvel 1930, 2.

²⁷ “Türkiye Bülbülü Unvanı Kimseye Verilmedi”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1931, 1-2. ; “Türkiye Bülbülü” unvanının kimseye veril(e)mediği yarışmada ikinci Hikmet Rıza Hanım, üçüncü Safiye (Ayla) Hanım, dördüncü ise Hatice Hanım olmuştur.

²⁸ Ergün Yıldırım, *Hayali Modernlik Türk Modernliğinin İcadı* (Doğu Kitapevi, 2012), 72.

doğal bir sonucu olarak, İstanbul'un işgali sonrasında Türk Ocağı kapatılmış ve üyeleri Malta'ya sürgün edilmiştir.²⁹ Milli Mücadele döneminde, milli devletin kurulmasında önemli bir rol oynayan İstanbul Türk Ocağı, Reisicumhur Mustafa Kemal'in nakdi ödülü ve Büyük Millet Meclisi (BMM) mebuslarının verdiği teklif ile Ankara başta olmak üzere diğer şehirlerde de örgütlenme ve devletten gerekli mali yardım alma hakkına sahip olmuştur.³⁰ Türk Ocakları, modern Cumhuriyet'in inşası amacıyla siyasal iradenin ürettiği politikaların toplumla buluşmasına öncülük etmiş ve bu değişim sürecinde temel bir araç olarak görev yapmıştır.³¹

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa siyasi yaşamı, Türk inkılabının kent merkezleriyle sınırlı ve sığ kalmasının iktidar partisinde yarattığı şokun siyasi faturası olmuştur. Bu durum sadece Serbest Cumhuriyet Fırkası ile sınırlı kalmamış, partinin yönetiminde ve teşkilatlarında yoğunlukla görev alan Türk Ocaklılarını da etkilemiştir. Siyasal irade, Türk inkılabının topluma yayılması ve sahiplenilmesi amacıyla üretilen politikaları hem tek elde toplamak hem de daha etkin bir şekilde yönetebilmek için Türk Ocakları'nın Halk Fırkası ile birleştirilmesini uygun görmüştür.³² Bu gerekliliği Reisicumhur Mustafa Kemal;

*"Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazımdır... Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir"*³³

şeklindeki sözleriyle Türk Ocaklarının tarihi misyonunu tamamladığını ifade etmiştir. Siyasal iradenin verdiği kararın bir sonucu olarak yapılan kurulayla Türk Ocakları feshedilerek kapatılmıştır.

Otuzlu yıllar, pek çok modern devletin halkı ve özellikle de gençliği üzerinde siyasi politikaların empoze edilmesi ve sahiplenilmesi için yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu maksatla; İtalya'da gençliğin faşist ideolojiyle yetişmesi amacıyla *Doplavaro Evleri*, Çekoslovakya'da nasyonalist politikaların Slav gençliğiyle buluştuğu *Sokol Evleri* ve Almanların üstün millet olduğu yönündeki düşünsel politik aktarımın yapıldığı *Gençlik Dernekleri* gibi yapılar kurulmuştur. Bu yapılar, birbirine benzer olsalar da kendi politik anlayışlarına hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Avrupa'daki bu örneklerden esinlenerek modellenen ve iktidar tarafından üretilen kültür politikalarını işleyip topluma aktaracak bir yapı

²⁹ Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 52 (2014), 295-314.

³⁰ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)* (İletişim Yayınları, 2017), 140.

³¹ François Georgeon, "Kemalist Dönemde Türk Ocakları (1923-1932)", *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev. Ali Berkay (Yapı Kredi Yayınları, 2020), 64-65.

³² "Ocaklar Fırkanın Birer Hars Şubesi Olacak", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1931, 1.

³³ "Türk Ocakları H. Fırkası ile Niçin Birleşiyor?", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931, 1.

olarak Halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir.³⁴ Siyasal elitler, Halkevleri eliyle Cumhuriyet kazanımlarının farkında olan, ona sahip çıkan ve modern Cumhuriyet vatandaşını oluşturan; kendi içinde uyumlu bir halk kitlesiyle modern toplumu inşa etmeyi hedeflemiştir.³⁵ İslam kaideleriyle yüklenmiş kültürel üretimin olduğu camii merkezli geleneksel toplum yapısının yerine, modern toplumun inşa edebilmek amacıyla laik kültür politikalarının üretildiği Halkevleri merkezli toplum yapısı planlanmıştır.³⁶ Bu sebeple Halkevleri, muasır medeniyetlerle uyumlu modern toplum yapısının oluşturulması amacıyla iktidarın zorunlu kültür değişim kurumları olarak tasarlanmıştır.³⁷

Aydın Mebusu Reşit Galip Bey başkanlığında bir komisyon kurularak Halkevlerinin kurulması amacıyla bir çalışma başlatılmıştır. Komisyonun yaptığı çalışma üzerine Halkevlerinin idari yapısıyla, kültürel değişim kodlarının üretileceği; *Dil Edebiyat Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İçtimai Yardım, Halk Dershanesi Kurslar, Kütüphane Neşriyat, Köycülük ve Müze Sergi* olmak üzere toplam dokuz şubeyi de içeren Halkevleri talimatnamesi oluşturulmuştur.³⁸ Öncelikle, İstanbul, Ankara, Eskişehir, Afyonkarahisar, Çanakkale, Aydın, Bolu, Malatya, Diyarbakır, Konya, Samsun, Bursa, İzmir ve Denizli'nin içinde olduğu on dört şehirde Halkevlerinin kurulması planlanmış,³⁹ teşkilat nizamnamesi hazırlanarak açılışı planlanan şehirlerde üye kayıtlarına başlanmıştır.⁴⁰ İstanbul Halkevinin açılış törenine Başvekil İsmet Paşa, Sıhhiye Vekili Refik Bey, Vali Muhittin Bey ve bazı mebusların katılımıyla, Ankara Halkevinin açılış törenine de BMM Başkanı Kazım Paşa, CHF Genel Sekreteri Recep ve Reşit Galip Bey'in katılımlarıyla on dört şehirde bulunan Halkevlerinin açılış törenle yapılmıştır.⁴¹ İstanbul Halkevinin açılışında konuşan CHF İstanbul İl Başkanı Cevdet Kerim Bey;

“...Halkevleri Türk milletinin hars sahasının her şubesinde ilerlemesi ve yükselmesi için canla başla çalışacak evidir. Onların yorulmaz çalışmalarından büyük yarının doğacağına şüphe yoktur. Türkün tarihinin aydın, dilinin temiz ve pürüzsüz, edebiyatın özlü ve uyanık, musikisinin derin ve canlı, vücudu kuvvetli ve dayanıklı yapmak için Türk halkının hasret çektiği irfan nurunu herkese en büyük kolaylıkla yaymak, muhtaç olduğu içtimai yardımı her ferde ayrı ayrı vermek için Türk köylüsünün ufkuna medeniyetin ışığını ve gönlüne münevver gençliğin kardeş sevgisini getirmek için çalışmak uğraşmak

³⁴ Abidin Daver, “Demokrasi ve Gençlik”, *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1931, 1. ; “Halkevleri Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1932, 4. ; Yunus Nadi, “Yepyeni Bir Hareket Halkevleri”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1932, 1.

³⁵ Nurcan Toksoy, *Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri* (Orion Yayınevi, 2007), 33.

³⁶ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri* (Tarihçi Kitabevi, 2018), 345.

³⁷ Hasan Cemil, “Kültür Siyasetimiz”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1932, 1.

³⁸ “Talimatname Basılarak Tevzi Edildi”, *Cumhuriyet*, 11 Kânunusani 1932, 3.

³⁹ BCA, 490-1-0-0/ 3-12-3, 12.01.1932. ; “Halkevinde Dünkü İçtima”, *Cumhuriyet*, 16 Kânunusani 1932, 3.

⁴⁰ “Halkevleri Ne Yapacak?”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1932, 5. ; “Halkevleri Teşkilatı”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1932, 7

⁴¹ “Halk Dün Kendi Evini Açtı”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932, 1.

isteyenlerin büyük karargâhı Halkevleri olacaktır. Bu büyük ve yeni seferberlikte her vatandaş vazifesini elbet yapacaktır”⁴²

şeklindeki sözleriyle, iktidarın üreteceği kültür politikalarının Halkevleri aracılığıyla vatandaşlarla buluşturularak, Türk inkılabının kabul gördüğü ve sahiplendiği modern toplumun oluşturulacağı mesajı verilmiştir. Bu gaye ve bilinçle üretilen kültür politikalarının ülkenin geneline yayılmasını hızlandırmak ve sosyal tabanını mümkün olduğunca genişletmek amacıyla, Halkevlerinin kuruluşunun birinci yıldönümüne kadar, Türkiye’nin elli yedi şehrinin elli dördünde Halkevi açılmıştır.⁴³

Halkevleri, dokuz farklı şubesi aracılığıyla düzenlediği etkinliklerle toplumsal hayatı canlandırmayı amaçlamıştır. Bale gösterileri ve Batı orkestrası enstrümanlarının kullanıldığı konserler gibi yeniliklere ev sahipliği yapan Halkevleri, aynı zamanda Millî Mücadele’yi anlatan ve Türklüğün yüceltilmesini amaçlayan *Akın* ve *Çoban Piyesi* gibi tiyatro oyunlarını sahnelemiştir.⁴⁴ Her ne kadar mezarını ziyaret etmek henüz serbest⁴⁵ olmasa da Halkevlerinde Mimar Sinan’ın doğum günü anma programları düzenlenerek, tarihte büyük işler başarmış şahsiyetler üzerinden Türklük bilincini arttırmaya çalışmıştır.⁴⁶ Ayrıca, Batı dillerine yönelik (Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca) ücretsiz dil kursları açılmasının yanı sıra, Kürtçe, Süryanice ve Ermenice konuşulan Doğu illerinde Türkçe kursları düzenlenmiştir. Bu kurslar, Türkçenin ana dil olarak benimsenmesini sağlamak için önemli bir araç olarak kullanılmıştır.⁴⁷ Halkevleri çocukların yetişmesine özel bir önem vermiştir. Çocuk grupları için ayrı ayrı etkinlikler planlanmış; bu kapsamda fakir çocuklara kıyafet dağıtılmış, çocuk bayramlarında eğlenceli etkinlikler düzenlenmiş ve annelere çocuk bakımı konusunda konferanslar verilmiştir. Ayrıca “gülbüz çocuk yarışmaları” düzenlenerek sağlıklı çocuk yetiştirilmesi teşvik edilmiştir.⁴⁸ Halkevleri, Köycülük şubesi tarafından “köy geceleri” düzenlemiş; hayvancılık, tarım, meyve bakımı, hastalıklarla

⁴² “Cevdet Kerim Bey’in Nutku”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932, 1-4.

⁴³ “Dün Yirmi Vilayette Daha Halkevi Açıldı”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1932, 1. ; “20 Halkevi Daha Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1932, 1.

⁴⁴ “Halkevinde Konferans”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1932, 3. ; “Halkevinin Temsil Şubesinin Bir Muvaffakiyeti”, *Cumhuriyet*, 3 Teşrinisani 1933, 5.

⁴⁵ Türbeler, Tekke ve Zaviyelerle birlikte 30 Kasım 1925 tarihinde 677 sayılı kanun gereği kapatıldı. Bu kanun kapsamında padişah ve Türk büyüklerinde mezarları ziyarete kapatıldı. Yasayla ilgili değişiklik Türk büyüklerinin kabirlerini ziyaretine izin veren 5566/1 numaralı ve 3 Mart 1950 tarihli yasa ile esnetildi.

⁴⁶ “Mimar Sinan Günü”, *Cumhuriyet*, 31 Mart 1932, 1. ; “Sinan İhtifali Parlak Bir Şekilde Yapıldı”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1932, 1.

⁴⁷ “Ankara Halkevinde Lisan Dersleri”, *Cumhuriyet*, 5 Kânunuevvel 1932, 3. ; “Yabancı Dillerle Konuşmaya Alışmış Olan Mardinli Öz Türkler Bu Fena İhtiyattan Vazgeçtiler”, *Cumhuriyet*, 23 Kânunuevvel 1933, 5.

⁴⁸ “Dün Halkevinde Muhtelif Eğlenceler ve Gülbüz Çocuk Müsabakası Tertip Edildi”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1932, 6. ; “Dün Halkevinde Meme ve Mama Çocukları Arasında Bir Gülbüzlük Müsabakası Yapıldı”, *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1933, 2. ; “Kars Halkevi 150 Çocuğu Giydirdi”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1933, 4.

mücadele gibi eğitimler vererek bilinçlendirme faaliyetlerinde bulunmuştur.⁴⁹ Köylere yönelik sağlık taramaları yapılarak, köy muhtarının bünyesinde ilaç sandıkları kurulmuştur. Ayrıca, köylerde belirli aralıklarla düzenlenen konferanslarda modern cumhuriyetin kazanımları üzerinden çeşitli başlıklar ele alınarak, resmî ideolojinin ve modern toplum yapısının düşünsel temelleri atılmaya çalışılmıştır.⁵⁰ Siyasal irade, modernleşme projesini Halkevleri üzerinden hayata geçirmeyi amaçlamış; her şehirde açılan Halkevleri aracılığıyla üretilen kültür politikalarını toplumun geniş kesimlerine ulaştırmıştır. Gerek ayrılan bütçe gerekse gerçekleştirilen faaliyetlerin kapsamı düşünüldüğünde, Halkevleri, Tek Parti döneminde kültürel değişim ve modernleşme politikalarının uygulama alanı olarak işlev görmüştür. Toplumun en küçük sosyal yapısından başlayarak geniş bir kitleyi hedefleyen Halkevleri, resmî ideolojinin kültürel politikalarını hayata geçiren ve modernleşme sürecine yön veren merkezler olarak önemini ko- rumuştur.

3. Laiklik Çerçevesinde İslam'a Bakış ve Dini Türk(çe)leştirme Politikaları

Cumhuriyet modernleşmesi, iktidarın laiklik ekseninde ürettiği pozitivist kültür politikaları, tarihsel birikim ve toplumsal kapsayıcılığı sebebiyle Türk İnkılabının zorlandığı, fakat taviz verilmeden uygulamaların ardı ardına sürdürüldüğü bir süreç olmuştur. Saltanatın kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Evkaf ve Şeriye Vekaletinin ilga edilerek Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması, Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması, Medeni Kanun'un kabulü gibi dini ve sosyal hayatı düzenlemeye yönelik köklü değişikliklerle; devletin laik toplumun ise seküler bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir. Yüzyıllardır, inançla mayalanmış, kültürle pekişmiş cami merkezli toplumsal yapının, modern seküler bir kent hayatına dönüşümünün kolay olamayacağını bilincinde olan siyasal elitler, inancın toplumsal etkisinin inkılabın kontrolü altında olmasını istemiştir.⁵¹

Bu bağlamda yapılan önemli değişikliklerden biri, camilerde okunacak vaaz metinlerinin iktidar tarafından belirlenmesi olmuş, bu söylemin dışında vaaz veren din görevlileri hakkında idari işlem başlatılmıştır.⁵² Ayrıca, İslam inancının yardımlaşmayı teşvik ederek sosyal hayatın dengelenmesine katkı sağladığı fitre ve zekat gibi mali ibadetlerin, Türk havacılığının gelişimine fayda sağlamak amacıyla Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağışlanmasını talep ederek, bir anlamda, hem dini hem de maddi kaynakları kontrol altına almak istemiştir.⁵³

⁴⁹ "Halkevinde Köy Gecesi", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1932, 2. ; "Bursa Halkevi Köylüyü Yükseltmeye Çalışıyor", *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1933, 3.

⁵⁰ "Zonguldak'ta Hasta Köylüleri Tedavi İçin Faaliyet", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1933, 2. ; "Zonguldak Halkevi", *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1933, 6.

⁵¹ Füsün Üstel, *Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi* (İletişim Yayınları, 2019), 225.

⁵² "Ramazan", *Cumhuriyet*, 25 Kânunusani 1930, 2. ; "Dün Bütün Camilerde Mili İktisat ve Tasarruf Etrafında Vaazlar Verilmiştir", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1930, 1.

⁵³ "Zekât ve Fitrenizi Tayyareye Veriniz!", *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1930, 1-2.

Manisa Mebusu Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu), laik bir meclisin üyelerinin bayram tatiline çıkmasının laiklikle çeliştiğini savunarak tatilin kaldırılmasını doğru bir adım olacağı yönünde bir tartışma başlatmıştır.⁵⁴ Bu tartışmaya cevap olarak, Yunus Nadi, bu uygulamanın laiklikle çelişmeyeceğini ifade ederek, tatilin dini bir inanç olmadığını, örfi bir gelenek olduğunu vurgulamış ve devletin bu tür gelenekleri sahiplenmesini doğru bir tavır olarak değerlendirmiştir.⁵⁵ İktidarın, inanç kültürüne yönelik bu ikircikli tutumu, H.A.R. Gibb tarafından “Türkiye pozitivist türbe haline geldi” şeklindeki ifadesiyle yaşanan tezatlığı da işaret etmektedir.⁵⁶ Laikliğin, iktidar tarafından radikal bir yaklaşımla sosyal hayatı düzenlemek amacıyla kullanması, onun düşünsel ve kavramsal bağlamından uzaklaşmasına neden olduğu gibi halk tarafından bir yaptırım aracı olarak algılanmasına sebep olmuştur.⁵⁷ Yüzyıllardır toplumla kaynaşmış hatta toplumu ve kültürü şekillendirmiş bir inancın karşısında, iktidarın toplumsal değişimi gerçekleştirmek için uyguladığı kültür politikalarının kendi içinde oksimoron teşkil etmesi şaşırtıcı olmamıştır.

Laiklik anlayışıyla rasyonel bir zemine taşınan din, halkın hem okuyabilmesi hem de okuduğunu anlayabilmesi amacıyla Türk(çe)leştirilmiş ve milli bir din anlayışı üzerinden Cumhuriyet’le uyumlu çağdaş bir toplum oluşturma idealinin bir aracı olarak görülmüştür.⁵⁸ Benzer bir sürecin, referans alınan Batı toplumlarında da uygulandığı; Hristiyanlık ve Musevilik inancına sahip milletlerin kutsal kitaplarını anadillerine çevirerek inançlarını daha iyi anlamayı kolaylaştırdıkları vurgulanmıştır.⁵⁹ Kuran’ın farklı dillere çevrilmesinin daha önce de yapıldığına dikkat çekilerek, hatta Süleyman Çelebi’nin *Mevlid-i Şerif* adlı eserini Türkçe olarak yazmasının herhangi bir eleştiriye sebep olmadan bu zamana kadar okunduğunu, bu bağlamda yapılacak olan inkılabın bu geleneğin bir devamı olacağını altı çizilmiştir.⁶⁰ Bu inkılap sayesinde Anadolu köylüsünün kutsal kitabı doğru olarak okuma imkanına kavuşacağını ve bu sayede İslam’ın, hurafelerden ve efsanelerden arınarak hakikatinin daha kolay anlaşılacağı ileri sürülmüştür.⁶¹ Türkçe ibadet çalışmaları kapsamında ilk adım, Kuran’ın Türkçe olarak okunması kararıyla atılmıştır. Yerebatan camiinde hafız Yaşar (Okur) Bey tarafından Yasin süresinin Türkçesi okunmuş, halkın yoğun ilgi gösterdiği bu faaliyet olumlu tepkiyle karşılanmıştır.⁶² Bu denemenin halkta ilgi uyandırması ve

⁵⁴ H.M., “Ankara Mektubu”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1931, 3.

⁵⁵ Yunus Nadi, “Cumhuriyet’te Ramazan Bayramı”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1931, 1.

⁵⁶ Abdülhak Adnan Adıvar, “Islamic and Western Thought in Turkey”, *Middle East Journal* 1, sayı 3 (1947), 279.

⁵⁷ Nuray Mert, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış* (Bağlam Yayıncılık, 1994), 109.

⁵⁸ Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyet’e* (İletişim Yayınları, 2020) 170.

⁵⁹ “Dini Bir İnkılap: Türkçe Kur’an”, *Cumhuriyet*, 21 Kânunusani 1932, 1-6.

⁶⁰ Yunus Nadi, “Din Kitabımız Kendi Dilinde”, *Cumhuriyet*, 28 Kânunusani 1932, 1.

⁶¹ Yunus Nadi, “Hayatta Tekâmül: Dinde Milliyet”, *Cumhuriyet*, 22 Kânunusani 1932, 1

⁶² “Türkçe Kur’an Dün İlk Defa Okundu”, *Cumhuriyet*, 23 Kânunusani 1932, 1-4.

olumlu mana da karşılık bulması üzerine İstanbul'da farklı camilerde hafızlar aracılığıyla Türkçe Kuran okumaları yapılmıştır.⁶³ Türkçe Kuran'a karşı halkın göstermiş olduğu ilgi, iktidarın Türkçe ibadet konusunda bir sonraki ve belki de en kritik aşama olan Türkçe ezan uygulamasını hızlandırmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, İstanbul 30 Ocak 1932 tarihinde İstanbul Fatih Camii'nde ikinci namazında Hafız Rifat Bey tarafından ilk defa Türkçe ezan okunarak, İslam tarihi boyunca eşine az rastlanır bir uygulama başlatılmıştır.⁶⁴ İlk okunan Türkçe ezan;

“Allah büyüktür

Tanrıdan başka tapacak yoktur

Ben şahidim ki Tanrım büyüktür

Nebi Muhammet, Allah resulü

Ben şahidim ki o haktan geldi

Ey dinleyenler geliniz namaza!

Ey işitenler koşunuz felaha

Allah büyüktür

Tanrıdan başka tapacak yoktur”⁶⁵

şeklinde çevrilmiştir. Ezanın Türkçeye çevrilmesi aynı zamanda dilde sadeleşme (öz Türkçe) faaliyetlerinin etkin olarak yapıldığı zamana denk gelmesi üzerine dönemin ruhuna uygun bir öz Türkçeleştirme;

“Tanrı uludur

Şüphesiz bilirim; bildiririm

Tanrıdan başka yoktur tapacak

Şüphesiz bilirim; bildiririm

Tanrının elçisidir Muhammet

Haydi namaza; haydi halâsa

Namaz uykudan hayırlıdır (Sabah namazında okunuyor)

Tanrı uludur; Tanrıdan başka yoktur tapacak”⁶⁶

⁶³ “Halk Türkçe Kur’an Dinlemek İstiyor”, *Cumhuriyet*, 25 Kânunusani 1932, 1-3. ; “Türkçe Kur’an Okunması Halkı Vecde Getirdi”, *Cumhuriyet*, 26 Kânunusani 1932, 1-4. ; “Türkçe Kur’an Okunan Camiler Dolup Taşıyor!”, *Cumhuriyet*, 27 Kânunusani 1932, 1-4.

⁶⁴ “İlk Türkçe Ezan Dün Fatih’te Okundu”, *Cumhuriyet*, 31 Kânunusani 1932, 1-2.

⁶⁵ “İlk Türkçe Ezan”, *Cumhuriyet*, 31 Kânunusani 1932, 1-2.

⁶⁶ “Türkçe Ezan ve Kamet!”, *Cumhuriyet*, 23 Teşrinisani 1932, 1. ; “Türkçe Ezan”, *Cumhuriyet*, 26 Teşrinievvel 1932, 6.

şeklindeki değişikliklerle öz Türkçeye uygunluğu sağlanarak cami şerefelelerinden okunmaya başlanmıştır. Türkçe ibadet konusunda en önemli ve kapsamlı uygulama, 1932 yılı Ramazan ayının Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde, siyasi protokol, yabancı ülke Büyükelçileri (İngiltere, Fransa, Almanya, Romanya vd.), farklı dinlerin üst düzey temsilcileri ve yaklaşık 40 bin vatandaşın katılımıyla gerçekleşmiştir.⁶⁷ Program yirmi beş hafızın eşlik ettiği Türkçe ezan, kamet, teravi namazı ve ilahiler eşliğinde Mevlid-i Şerif okumasıyla devam etmiş ve başarıyla tamamlanmıştır.⁶⁸ İktidar bu önemli değişimin yalnızca Ayasofya Camii ile sınırlı kalmaması için ses sistemi düzenleyerek camii dışında toplanan büyük kabalağının duymasını sağlamış ve etkinliği eş zamanlı olarak radyodan canlı yayınlarak ülke genelinde geniş bir kesimin bu gelişmeden haberdar olmasını sağlamıştır.⁶⁹ Kadir Gecesi'nde gerçekleştirilen bu uygulama, bir bakıma Türkçe ezan uygulamasını ülke genelinde başlatmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, Süleymaniye Camii'nde Sadettin (Kaynak) tarafından Cuma namazında okunan hutbe⁷⁰ ile salat-ü selam ve tekbiri de Türkçeye çevirerek, Türkçe ibadet uygulamasının kapsamını genişletmiştir. Ancak iktidar namazda okunan sürelerinde Türkçe okunması yönündeki talebi ortak bir usul üzerinde mutabakat sağlanamaması nedeniyle hayata geçirilememiştir. Yüzlerce yıllık bir geleneği temsil eden dini pratiklerin, modernleşme süreci kapsamında hızlı bir değişime maruz kalması, Müslüman toplumun genelinde Türkçe ezan haricinde olumlu bir karşılık bulmuştur. Ancak Türkçe ezan uygulaması toplum tarafından kabul görmemiş ve itirazlar yükselmiş, denetiminin olmadığı durumlarda ezan, Arapça aslıyla okunmaya devam etmiştir.⁷¹ Bu durumu kontrol altına almak isteyen iktidar, Türkçe ezan okumayanlara karşı hafif hapis ve para cezaları vererek ihlallerin önüne geçmeye çalışmıştır.⁷²

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi kapsamında yapılan değişikliklere halk Türkçe ezan dışında çoğunlukla tepki göstermemiş, bilakis Kuran'ın ve hutbenin Türkçeye çevrilmesine oldukça müspet yaklaşmıştır. Özellikle ezanın Türkçeleştirilmesi halk nazarında hem inancın hem de Osmanlı-İslam geleneğinin reddine yönelik bir teşebbüs olarak algılanmıştır.⁷³ Bunun bir sonucu olarak, yasak olmasına rağmen, ülkenin pek çok yerinde Arapça aslıyla okunmasına yönelik teşebbüsler meydana gelmiştir.⁷⁴ Türkçe ezan okunmasına yönelik en dikkat çekici tepki; 1933 yılının Ramazan ayında Bursa Ulucami'de ezanın Arapça

⁶⁷ "Ayasofya'da 40 Bin Kişi Vardı", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932, 1-4.

⁶⁸ Yunus Nadi, "Çok Ruhani Bir Kadir Gecesi", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932, 1.

⁶⁹ "Kadir Gecesine Hazırlık", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1932, 1-6.

⁷⁰ "Süleymaniye'de Türkçe Hutbe", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1932, 1-3.

⁷¹ İlbey C.N. Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şih Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra* (İletişim Yayınları, 2022), 163-174.

⁷² Umut Azak, "Tek Parti Döneminde Dinin Denetlenişinin Sınırları: Türkçe Ezan İnkılabı", *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek*, der. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022), 137-139.

⁷³ Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şih*, 159.

⁷⁴ "Arapça Ezan Okuyan İki Hoca Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1933, 3.

okunması hadisesidir. Caminin görevli müezzininin olmadığı bir vakit namazında cemaate bulunan Topal Halil adındaki bir kişinin ezanı Arapça okuması üzerine cemaatte bulunan sivil polis müdahale etmiştir. Bu gelişme üzerine cemaatte bulunan Tatar İbrahim tarafından kamet de Arapça okunmuş, sivil polisin tekrar eden tepkisi üzerine cemaatte bulunan birisi; *“Bu nedir yahu, Yahudiler havralarında, Hristiyanlar kiliselerinde serbestçe ayin yaparlarken neden bizi böyle kanunsuz tazyik ediyorlar gidip derdimizi anlatalım.”*⁷⁵ şeklindeki çıkışı üzerine cemaat toplanarak şikâyet maksadıyla Evkaf Müdürlüğüne yürümüştür. Cemaat adına sözcülüğü üstlenen Arnavut Seyfettin, Evkaf Müdürü’ne; *“Halkın Türkçe ezan istemediğini ve bu maksatla aşağıda toplanıldığını size haber veriyorum.”* şeklindeki söylemiyle halkın problemini aktarmıştır.⁷⁶ Evkaf müdürü kendisinin bu hususta yetkisinin olmadığını belirterek, halkı sakinleştirmeye çalışmış, istediği cevabı alamayan kalabalık valiliğe doğru yürüyüşe geçince polis müdahale etmiş ve bazı göstericiler gözaltına alınarak eylem sona erdirilmiştir.⁷⁷

Yaşanan hadiseden iktidarın haberdar olması üzerine bizzat Reisicumhur Mustafa Kemal Bursa’ya gelmiş ve yaşanan olaya yönelik yaptığı açıklamada;

*“Bursa’ya geldim. Hadise hakkında alakadarlardan malumat aldım. Hadise haddi zatında fazla ehemmiyete haiz değildir. Her halde cahil mürteciler cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrikle vesile etmeye asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Kat’i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dini ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır.”*⁷⁸

şeklindeki sözleriyle yaşanan hadisenin münferit bir eylem olduğunu ve mürteci yobaz cehaletin çaresizliği olarak değerlendirmiştir. Bursa’da yaşanan hadiseyle eş zamanlı olarak farklı yerlerde benzer hadiseler meydana gelmiştir. İzmir’de Arapça ezan okuyan dört kişi, Salihli’de dünyanın yuvarlak olmadığını ve Arapça harflerden başka harfler ile yazmanın günah olduğunu söyleyen bir hoca⁷⁹ ile Biga’da Arapça ezan okuyan üç imam⁸⁰ Bursa’daki soruşturmayla dahil edilmiştir. Bursa’da yaşanan hadise üzerine yaklaşık iki yüz kişi sorguya çekilmiş, yapılan soruşturma dahilinde Bursa İl Müftüsü Nurettin Bey dahil yirmi dört sanığın tutuklu yargılanmasına karar verilmiştir.⁸¹ Mahkeme sürecinde yapılan yargılamalar sonucunda, on dokuz kişiye 6 ay ile 2,5 yıl arasında değişen hapis cezaları verilirken, Bursa İl Müftüsü Nurettin Bey dahil dört kişi de beraat etmiştir.⁸² Yaşanan çeşitli olumsuzluklara rağmen, iktidar ibadet dilinin Türk(çe)leştirilerek modern çağ ile uyumlu Türklükle özdeşleşmiş bir milli din

⁷⁵ “Bursa’daki Hadise Nasıl Oldu?”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1933, 1.

⁷⁶ “Evkaf Müdüriyetinde”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1933, 1.

⁷⁷ “Hükümet Konağı Önünde”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1933, 3.

⁷⁸ “Gazi Hazretlerinin İrtica Hadisesi Hakkında Beyanatları”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1933, 1.

⁷⁹ “Salihli’de Bir Hadise”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1933, 6.

⁸⁰ “Biga’da Üç Tevkif”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1933, 1.

⁸¹ “Bursa’da 24 Maznun Mahkemeye Verildi”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1933, 1.

⁸² “19 Yobaz Hapis Cezasına Mahkûm Edildi”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1933, 1.

oluşturma politikasından vazgeçmemiştir. Bununla birlikte, ezanın Türkçe okunması konusunda toplumsal direnç devam etmiş ve çeşitli ihlaller yaşanmıştır. Özellikle, otoritenin kentlere kıyasla daha zayıf olduğu taşra bölgelerinde, ezan Arapça okunmaya devam etmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Arapça ezan okuma yasağı kaldırılmış ve ezan tekrar aslından okunmaya devam etmiştir.

4. Cumhuriyet Modernleşmesinin Kadına Bakışı ve Cemiyet Hayatında Kadının Yeri

Tarih boyunca gerek dini gerekse siyasi otoriteler, kadını toplumsal hayat içerisinde konumlandığı mekân ev, sorumluluk olarak yüklediği görev ise cinselliği içerisinde barındırmakla birlikte çocuk doğurmak ve büyütme olmuştur. Ancak modernleşme süreciyle birlikte bu geleneksel yaklaşımlarda önemli değişimler yaşanmıştır. Modernleşmenin bir göstergesi olarak şehirleşme ve kentlerdeki sosyal hayat, kadının varlığını daha görünür ve önemli hale getirmiştir. Batı modernleşmesinin kavram setleri arasında yer alan modern toplum yapısı, kadının sosyal hayattaki rolünün güçlenmesine önemli bir zemin hazırlamıştır. Modernitenin gelişimiyle birlikte kadınlar, sosyal hayatta daha aktif hale gelmiş ve cemiyet içerisinde konumlarını güçlendirmiştir. Ancak bu süreçte kadınların siyasal erki elinde bulunduran eril güce karşı yürüttükleri eşitlik mücadelesi, çoğu zaman asimetrik ve eşit olmayan koşullarda devam etmiştir. Eril siyasal güç, ulus-devlet modernleşmesi bağlamında kadına biçtiği rolü genellikle modern yuvalar kurarak çağdaş nesiller yetiştirmek, yani annelik üzerinden tanımlamıştır.⁸³ Müslüman toplumlarda da kadının toplumsal durumu eş ve annelik rolleri üzerinden tanımlamış, kadının sosyal alanı aile ve mekânı ise evle sınırlandırılmıştır. Modernleşme sürecini Batı modernleşmesi örnek alınarak gerçekleştiren Müslüman Doğu devletlerinde ise modernleşmenin etkili ve belirleyici aynı zamanda da zorlu unsuru kadın olmuştur. Bu bağlamda modernitenin kadına yüklediği toplumsal rolü bir yaşam biçiminden ziyade, kültür ve medeniyet meselesi olarak görülmüştür.⁸⁴ Eril siyasal güç, kadını ulus-devlet modernleşmesi sürecinde ontolojik bir özne olarak değil, modernitenin politik bir aracı olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşım, kadının modernleşme sürecindeki toplumsal rolünü bir mücadele ve değişim alanı haline getirmiştir.

Türk kadını, Cumhuriyetin kurucu elitleri tarafından modernleşmenin itici gücü olarak değerlendirilmiş ve ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine taşıyacak bir kurtarıcı olarak görülürken, diğer yandan asırlardır evlerin ve örtülerin altından kurtarılan bir tutsak olarak tanımlanmıştır.⁸⁵ Bu bakış açısıyla, modern ulus-devlet inşa sürecinde Türk kadını politik bir özneye dönüştürülmüş ve zorunlu

⁸³ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti* (İletişim Yayınları, 2017), 192.

⁸⁴ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem* (Metis Yayınları, 2016), 46.

⁸⁵ Göle, *Modern Mahrem*, 91.

kültür değişimini içeren inkılapların gerçekleştirilmesi için bir özgürleştirme projesi olarak sunulmuştur.⁸⁶ Modern toplumun oluşturulması amacıyla kadınlara yönelik olarak yapılan değişikliklerin başında Medeni Kanunun kabulü gelmektedir. Bununla birlikte çok eşlilik ve talak(erkeğin eşini sebep gözetmeksizin boşaması) kaldırılmış, evliliklere yaş sınırı getirilmiş ve kadının rızası aranmaya başlanmıştır. Ayrıca, kadınlar miras hakkı ve mahkemede tanıklık gibi önemli yasal haklar kazanarak erkeklerle eşitlenmiştir. Bununla birlikte, evin reisi olarak erkeğin kabul edilmesi ve kadının çalışmasının kocasının iznine tabi olması, eril devlet geleneğinin halâ gücünü koruduğunu göstermektedir.⁸⁷ Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınlar, eğitim, toplum ve cemiyet hayatında daha fazla yer almaya ve çeşitli mesleklerde kendilerini göstermeye başlamıştır.⁸⁸ Ancak, kadınların siyasi hak talep etmeleri karşısında iktidar aynı cömertliği göstermemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olmaya aday Kadınlar Halk Fırkasının kurulmasına izin verilmemiş, bunun yanı sıra, Türk Kadınlar Birliği kurucusu Nezihe Muhiddin (Tepedenligil), Şukufe Nihal (Başar) ve Halide Edip (Adıvar) gibi cemiyet hayatında öne çıkan kadınlar politik talepleri doğrultusunda hedef alınmış, itibar suikastlarına maruz kalarak gözden düşürülmüştür.⁸⁹

Cumhuriyet modernleşmesinin, muasır medeniyetlere ulaşma hedefi, yalnızca bir eklemlenme projesi olarak tasarlanmamıştır. Siyasal elitler, modern Türkiye'nin vizyonunu belirlerken, Batılı medeniyetlere erişmenin yanı sıra bu medeniyetlerin öncüsü olma ülküsüyle hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda, modernleşme politikaları üretilmiş ve uygulanmıştır. Bu süreçte, modern Batılı devletlerin kadınlara siyasi haklar verilmesinde geç kalmış olması, iktidar tarafından değerlendirilmiş ve Türk kadınının Batılı hemcinslerinden önce bu haklara sahip olması sağlanmıştır. Bu kapsamda sırasıyla, yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı, muhtar olma hakkı ve 5 Aralık 1934 tarihinde milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. İktidar, modernleşmenin vitrin yüzü olan kadınlar üzerinden gerçekleştirdiği inkılaplar ve üretilen kültür politikalarıyla Batılı devletlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu duruma bir örnek, Almanya'da yayımlanan *Berliner Illustrirte Zeitung* gazetesi, Gazi Mustafa Kemal liderliğinde modern Türkiye'yi ele aldığı yazısıdır. Yazıda, Türk kadınının kara çarşafın esaretinden kurtarılarak modern toplum hayatının bir parçası haline geldiğine vurgu yapılmıştır.⁹⁰ Benzer şekilde İngiltere'nin *The Times* gazetesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün batıl inanışlara ve zorluklara rağmen gerçekleştirdiği inkılaplardan övgüyle bahsetmiştir. Bu makalede, çok eşliliğin (Taaddüd-u Zevcat) kaldırıldığı, çarşafın yasaklandığı, evliliğin ve boşanmanın medeni ülkelerde olduğu gibi yasalarla düzenlendiği belirtilmiştir. Ayrıca, Türk kadınının yüksek eğitim hakkı kazandığı, seçme ve seçilme hakkıyla iş ve cemiyet hayatında erkeklerle bir arada

⁸⁶ M. Turhan, "Koltuk Günü", *Cumhuriyet*, 1 Teşrinisani 1933, 7.

⁸⁷ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap* (Metis Yayınları, 2019), 223.

⁸⁸ Cevat Fehmi, "Üç Çalışan Kadınlı Üç Kısa Mülakat", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1932, 4.

⁸⁹ Yaprak Zihnioğlu, "Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Birliği (1927-1935)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Feminizm*, Cilt 10 (İletişim Yayınları, 2020), 392.

⁹⁰ "Asri Türkiye'de Kadın", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1933, 5.

yer aldığı ifade edilmiştir.⁹¹ Cumhuriyet modernleşmesi, Türk kadınının aile hayatında, eğitimde, iş dünyasında ve cemiyet hayatında ilerleyişini hızlandıran önemli kazanımları beraberinde getirmiştir. Ancak bu kazanımlar, kadınların taleplerinden ziyade, modern ulus-devletin inşa edilerek muasır medeniyetlere ve çağdaş uygarlığa erişme gayesiyle hayata geçirilmiştir.⁹²

Çalışmamızın temel kaynağı olan Cumhuriyet gazetesi, dönemin kültür politikaları bağlamında toplumun nabzını ölçmek amacıyla entelektüel isimlerle anketler ve yarışmalar düzenlemiştir. Erken Cumhuriyet döneminde kadının sosyal ve iş hayatındaki konumunu cumhuriyet aydınlarının fikirleriyle değerlendirerek dönemin kadına yönelik bakış açısını anlamak hedeflenmiştir. Bu kapsamda Cumhuriyet gazetesi muhabiri Cevat Fehmi (Başkut), dönemin önde gelen şahsiyetlerine on sorudan⁹³ beşini seçerek cevaplamalarını istemiştir. Kadınlarla ilgili sorulara(1,2,4,7,9) verilen cevaplar, cumhuriyet aydınlarının kadınların toplumsal konumuna ilişkin bakış açılarını değerlendirmemize olanak tanımaktadır.

Hüseyin Rahmi (Gürpınar) Bey, çıplaklık konusuna mesafeli bir yaklaşım sergileyerek bu durumu, "Sokaklar hamama dönerse!" şeklinde esprili bir şekilde eleştirmiştir. Aşkı ise "fizyolojik bir cinnet hali" olarak tanımlamış, ancak evlilikte aşkın karşılıklı olması gerektiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra, evlilikte sadakatsizliği hiçbir koşulda doğru bulmadığını ifade etmiştir. Selim Sırrı (Tarcan) Bey, çıplak gezmeyi desteklediğini ve izin verilmesi durumunda sokakta çıplak dolaşabileceğini dile getirmiştir. Evlilik hakkında ise "Gençlikte bir gıda, ihtiyarlıkta bir azap" ifadesini kullanarak, evliliğin aşkı öldürdüğünü savunmuştur. Aka Gündüz Bey, çiftler arasındaki serbest evliliği desteklediğini ifade etmiş ve çıplaklık konusunda kadın ve erkek arasında bir fark olmadığını vurgulamıştır. Ona

⁹¹ "Türkiye'de Feminizm", *Cumhuriyet*, 16 Teşrinisani 1932, 3.

⁹² Ayşe Kadioğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler* (Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 95.

⁹³ Anket soruları; 1-Yeni evler, yeni şiirler, yeni resim tarzı, dekorsuz oynanan tiyatro, Rusya'daki serbest izdivaç, Almanya'daki çıplaklar ve hülâsa son zamanlardaki yenilik cereyanları hakkında ne düşünüyorsunuz? 2-Güzel erkek ve güzel kadın size göre nasıl tarif edilir? İkisinin vasıfları bir midir? Erkeğin kadına, kadının erkeğe benzemesini beğeniyor musunuz? 3-Hayatınızda hiç yalan söylediniz mi? Ne zaman nasıl? Hiç yalan söylemeyen insan olur mu? Yalan söylemenin mecburi olduğu zamanlar, vaziyetler, hadiseler bulunduğunu kabul etmez misiniz? 4-Size göre aşk nedir? Hiç âşık oldunuz mu? İzdivaçta aşk lazım mı? 5-Hangi muhariri, hangi aktörü, hangi şairi, hangi gazeteyi seversiniz. Hoşlandığınız renk, koku, hava, mevsim, yemek hangileridir? 6- Öldükten sonra yakılmak ister misiniz? Niçin? Bu cereyana taraftar olanların cemiyetine girer misiniz? 7-Kadın yazıhanede mi, evinde mi çalışmalı? Boyalı kadın mı, boyasız kadın mı? Kısa saçlı kadın mı, uzun saçlı kadın mı? Çok okumuş kadın mı, az okumuş kadın mı? 8-Sinema mı, tiyatro mu, sesli film mi? Hangisini seversiniz ve bize hangisi daha evvel lazım? Şimdiye kadar gördüğünüz filmler ve sahne eserleri içinde hangisini beğendiniz? 9-İyi bir zevce ve iyi bir zevce size göre nasıl olmalıdır. Karısına hıyanet eden bir erkek, kocasına hıyanet eden bir kadın size göre nasıl bir mukabeleye hak kazanmış olur? Ölüme mi, aynı tarz hareket mi, ayrılmaya mı? 10-Hayatınızın en mesut, en heyecanlı, en yeisli zamanlarınız hangileridir? ; "Güzideleri İmtihan!", *Cumhuriyet*, 4 Teşrinisani 1931, 1-4.

göre, çıplaklıktan korkulmamalı, asıl tehlikenin “beyni ve kalbi çıplak olanlar” olduğu belirtilmelidir. Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey ise sokakta çıplak dolaşmayı doğru bulmadığını belirtmiş ve kadınların çalışma alanlarının sokak dışında, ofis ve evle sınırlı olması gerektiğini savunmuştur. Kadınların eğitim düzeyi konusunda ise aşırılıklardan kaçınılmasını ne çok az ne de fazla eğitim almalarının uygun olacağını ifade etmiştir. Nakiye (Elgün) Hanımefendi, kadınların hem evde hem de ofiste çalışabileceklerini, saçlarının kısa ya da uzun olmasının bir önemi olmadığını ve eğitimde cinsiyetçi bir ayırım yapılmaması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, evlilikte sadakatsizliği kabul edilemez bulmuş ve şiddete başvurmadan evliliğin sonlandırılmasının daha doğru olduğunu belirtmiştir. Ali Sami (Boyar) Bey, serbest evliliğe karşı olmadığını, ancak çıplaklık fikrine katılmadığını ifade etmiş ve çıplak dolaşmak isteyenlerin Afrika’ya gitmelerini önermiştir. Kadınların çalışmasına ise sadece zorunluluk durumunda izin verilmesi gerektiğini söylemiş, ideal kadının yerinin yuva olduğunu vurgulamıştır. Kadınların kısa ya da uzun saçlı olmalarının bir fark yaratmayacağını belirtmekle birlikte, makyaj yapmalarını doğru bulmadığını ifade etmiştir. İsmail Müştak (Mayakon) Bey, serbest evliliği delilik olarak nitelendirmiş ve çıplaklık fikrine karşı olduğunu belirtmiştir. Kadınların erkeklere, erkeklerin ise kadınlara benze-melerinin yanlış olduğunu savunmuş, ancak kadınların onur kırıcı işler yapmadıkları sürece çalışmaları gerektiğini ve kadınların okutulmasından yana olduğunu dile getirmiştir. Sabiha (Sertel) Hanımefendi, serbest evliliği desteklemiş ve kadın ile erkeğin eşit haklara sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Kadınların iş ve cemiyet hayatına katılımını ekonomik bir gereklilik olarak değerlendirmiş ve evlilikte sadakatsizliği kabul edilemez bulmuştur. Ayrıca, şiddete başvurmadan ayrılmanın daha doğru bir çözüm olduğunu belirtmiştir. Samiye Cahid (Morkaya) Hanımefendi, kadınların evde çalışmasının daha doğru olduğunu, aşırı eğitim almalarının onları ukala yapabileceğini ve bu nedenle mutedil bir eğitim düzeyine sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Mahmut Yesari Bey, serbest evlilik konusunda bir fikir belirtmekten kaçınmış, ancak çıplaklık fikrine karşı olmadığını dile getirmiştir. Kadınların evde çalışmasının daha uygun olduğunu ifade ederken, Almanların çıplaklık konusundaki yaklaşımlarına hayranlık duyduğunu belirtmiştir. Burhan Cahit (Morkaya) Bey, aşkı “ruhi ve bünyevi bir maraz” olarak tanımlamış ve kadınların çok okumuş olmalarının baş ağrısı, çok boyalı olmalarının ise mide bulantısı yaratacağını ileri sürmüştür. Vecihi (Hürkuş) Bey, serbest evlilik ve çıplaklık fikrini doğru bulmadığını belirtmiş, evlilikte sadakatsizliğin cezasının ölüm olmaması gerektiğini ancak bu tür davranışların da kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Zekeriya (Sertel) Bey, serbest evliliği aile hayatının en gelişmiş hali olarak değerlendirmiş ve Almanya’daki çıplaklık hareketine olumlu bir bakış açısı sergilemiştir. Çıplaklığı modern şehir hayatından kaçış olarak yorumlamıştır. Vala Nurettin (Va-Nu) Bey, kadınların iş yerinde çalışmasını desteklemiş, gençken saçlarının boyasız olması gerektiğini ancak gerektiğinde modaya uygun olarak kesilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, kadınların ukala olmadıkları sürece okumalarının uygun olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, çıplaklığa tamamen karşı olmadığını ancak bu fikre temkinli yaklaştığını ifade etmiştir. Kadınların muhakkak çalışması ve okuması

gerektiğini savunmuş, evlilikte sadakatsizliğin cezasının ölüm olmaması gerektiğini ancak ayrılmanın daha doğru bir çözüm olduğunu belirtmiştir. Şukufe Nihal (Başar) Hanımefendi, serbest evliliğin aile kurumunun en iyi hali olduğunu ifade etmiş ve kadınların hayatlarını kazanmak için çalışmaları gerektiğini savunmuştur. Almanya'daki çıplaklık hareketine ise olumlu yaklaşmamıştır. Mahzar Osman Bey, kadınların çalışmasının ancak zorunlu hallerde uygun olacağını, ideal kadının ev için yaratıldığını ve evliliğin aldatma durumunda sonlandırılmasının doğru olacağını ifade etmiştir. Nazım Hikmet (Ran) Bey, serbest evliliğin en iyi birliktelik şekli olduğunu belirtmiş ve kadının çalışmasını desteklemiştir.

Peyami Safa, kadınların iş ve cemiyet hayatındaki konumlarını tartışmak amacıyla, "Kadın Erkeklerle Bir Olabilir mi?" sorusunu dönemin önde gelen kadınlarına yöneltmiştir.⁹⁴ Bu anket çalışması, kadınların erkeklerle eşitlik meselesine dair farklı perspektiflerini ortaya koymaktadır. Zahide Şevki Hanım (Doktor), kadınların fiziksel olarak erkeklerden farklı olduğunu belirtmiş, ancak bilişsel anlamda herhangi bir farklarının bulunmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, kadınların yalnızca zorunlu koşullar altında çalışması gerektiğini ve diğer durumlarda çalışmaya ihtiyaçları olmadığını savunmuştur. Sabiha Sertel Hanım, (Gazeteci) ise, kadınlarla erkekler arasındaki fiziksel güç farkının giderek azaldığını vurgulamış, asıl meselenin kadınların cemiyet hayatında yeni olmaları ve erkeklerle eşit haklara sahip olamamaları olduğunu dile getirmiştir. Kadınların hukuki ve iktisadi açıdan eşit olmadığını, hatta Medeni Kanun'da bile evin reisinin erkek olarak kabul edilmesinin bu eşitsizliğin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, kadın meselesi, yalnızca mesleki bir sorun değil; aynı zamanda kadının hukuki olarak erkeğe itaat etmek zorunda kalmasından kaynaklanan bir meseledir. Şukufe Nihal Hanım, kadınların doktor, hâkim ve avukat gibi mesleklerle sahip olarak kara çarşafın esaretinden kurtulmalarını önemli bir toplumsal değişim olarak değerlendirmiştir. Ancak, Medeni Kanun'da kadınla erkeğin hâlâ eşit olmadığını vurgulamıştır. Suat Derviş Hanım, kadınla erkeğin mutlaka eşit olması gerektiğini savunmuş ve erkeğin kadından daha üstün bir varlık olmadığını, tam tersine kadının daha üstün olduğunu ifade etmiştir. Berin Mesut Cemil Hanım, kadınla erkeğin eşit olmadığını belirterek kadınların erkeklere ait işleri yapamayacağına inandığını dile getirmiştir. Kendisi, bir kadın doktora muayene olmayacağını, şoförü kadın olan bir arabaya binmeyeceğini ve kadın gazetecilere güven duymadığını belirtmiştir. Ayrıca, bir kadın olarak idare edilmeye muhtaç olduğunu ifade etmiştir. Nadire Sadi Hanım (Doktor), kadın ve erkek arasında fiziksel bir fark olmadığını savunmuş, Anadolu'da erkeğin bir öküzü varsa ikinci öküzün kadın olduğunu söyleyerek toplumsal eşitsizliğe dikkat çekmiştir. Kadınların çalıştığını, erkeklerin ise kahvehanelerde boş vakit geçirdiğini belirterek kadınların idarecilikte daha başarılı olduğunu ve çocuk sahibi olmalarının çalışmalarına engel teşkil etmeyeceğini dile getirmiştir. Münevver Hanım (Kimyager), kadınla erkek arasında zekâ, yetenek ve haysiyet açısından bir fark bulunmadığını ifade etmiştir. Anadolu'da erkeklerin kahvehanelerde nargile içip keyif

⁹⁴ "Kadın Erkeklerle Bir Olabilir Mi?", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1933, 1.

yaparken, kadınların tarlalarda öküzlerle aynı işi yaptığını belirterek, kadın ve erkek arasındaki fiziksel farkın dahi geçerli olmadığını savunmuştur.

Cumhuriyet dönemi entelektüellerinin iş ve cemiyet hayatında kadının yeri hakkındaki görüşleri değerlendirildiğinde, erkekler arasında farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, genel olarak eril düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Cumhuriyet modernleşmesi, kadınların toplumsal kazanımları açısından önemli bir mesafe kat etmiş olsa da siyasetin ve toplumun kadını temel olarak konumlandığı yer hâlâ aile kurumu, kadına atfedilen meslek ise annelik olmuştur. Anketlere katılan kadınlar, Cumhuriyet'in kadınlara yönelik kazanımlarını görmezden gelmemekle birlikte, anayasal düzlemde ve toplumsal kabullerde kadınların erkeklerle eşit olmadığına dikkat çekmiştir. Bu eşitsizliklerin giderilmesi gerektiğini savunan kadınlar, cemiyet ve iş hayatında hak ettikleri yeri ve değeri görmek istediklerini ifade etmişlerdir. Kadınlar, modern toplum içerisinde yalnızca annelik ve aile rolleriyle tanımlanmanın büyük bir haksızlık olduğunu vurgulamış ve bu bağlamda hak arayışlarını kararlılıkla sürdürmüşlerdir.

Sonuç

Cumhuriyetin siyasal elitleri, 1930'lu yıllara kadar modern devletin yapısını inşasını büyük ölçüde tamamlamıştır. Modern ulus-devlet paradigması doğrultusunda yürütülen çalışmalar kapsamında yeni kurumlar oluşturulmuş ya da mevcut kurumlar bu yeni anlayışa uygun hale getirilerek devlet politikaları işlerlik kazanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa siyasi ömründe halk nezdinde gördüğü ilgi, yalnızca yapısal reformlar ve devlet memurlarına yönelik modernleşme hamlelerinin toplumun dönüşümü için yeterli olmayacağını ortaya koymuştur. Bu gelişmelerin ardından iktidar, 1930'lu yıllarda halkı merkeze alan kültür politikalarına yönelmiş ve modern toplumla uyumlu, Cumhuriyet değerlerini benimseyen ve yaşatan bir vatandaş profili oluşturma hedefi doğrultusunda yeni adımlar atmıştır.

Modern Cumhuriyet'in başkentine yakışır bir mimariye, sosyal hayata ve modern toplum yaşantısına sahip olması hedefiyle Ankara, bozkırın ortasında moderniteyle uyumlu bir şehir olarak tasarlanmıştır. Başkent, Osmanlı-İslam geleneğine ait herhangi bir yapıyı barındırmayan bir bölgede planlanmış, böylece yeni devletin modernleşme anlayışını mekânsal düzeyde de yansıtmayı amaçlanmıştır. Devlet kurumlarından toplu konutlara, mahallelerden ticari yapılara kadar tüm unsurlar, modern kent modelleri referans alınarak inşa edilmiştir. Kamusal alanlar başta olmak üzere, sosyal hayatta modern görünüm yalnızca mimari formlarla değil, şapka kullanımı, çağdaş giyim tarzı ve eğlence anlayışındaki dönüşümlerle de sağlanmıştır. Müziğin toplum ve kültür üzerindeki etkisinin farkında olan siyasal elitler, Osmanlı-İslam geleneğini yaşatmaya devam eden Türk müziğinin yerine, Batı müziğiyle uyumlu milli bir müzik anlayışı geliştirme arayışına girmiştir. Bu doğrultuda, geleneksel Türk müziğinin yerine

Batı'nın müzik metodolojisiyle uyumlu halk müziği oluşturulması hedeflenmiştir.

1930'lu yıllar, özellikle Batılı devletler başta olmak üzere, siyasi doktrinlerin ve kültürel kodların devlet eliyle vatandaşlara, özellikle de genç kuşaklara aktarıldığı ve bu politikaların toplumda yaygınlaştırıldığı bir dönem olmuştur. Cumhuriyetin kurucu siyasal elitleri de modern ulus-devlet inşası sürecinde Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmiş ve bu doğrultuda politika üretmişlerdir. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, modern Türkiye'nin inşası sürecinde uygulanan politikaların tek elden kontrol edilmesi ve etkili bir şekilde uygulanması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, Türk Ocakları başta olmak üzere pek çok sivil toplum kuruluşu kapatılmıştır. Türk inkılabının tabana yete-rince nüfuz edememesi ve kent merkezleriyle sınırlı kalması, reformların taşraya aktarımını zorlaştırmış ve modern toplumun yanı sıra ideal Cumhuriyet vatandaşının inşasını da tehdit etmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek ve inkılapları toplumun tüm kesimlerine ulaştırabilmek amacıyla Halkevleri kurulmuştur. Halkevleri, modern toplum inşasının gerektirdiği farklı alanlarda uzmanlaşmış dokuz şubesiyle, iktidarın kültür politikalarını halka doğrudan aktarmayı ve kültürel dönüşümü hızlandırmayı amaçlamış ve bunu büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.

Dini inançlar, toplumların ve medeniyetlerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Modern ulus-devlet paradigması her ne kadar dinin devlet yönetimindeki gücünü sınırlamış olsa da sosyal hayat ve toplum üzerindeki etkisini korumaya devam etmiştir. Bu durumun farkında olan siyasi irade, seküler bir toplum inşa etme amacıyla pozitivist politikalar geliştirmiş, ancak dinin tarihsel kökleri, toplumsal kapsayıcılığı ve gücü göz önüne alındığında dini hayat tamamen göz ardı edilmemiştir. Batılı çağdaş modern toplumlarla uyumlu bir toplumsal yapı kurabilmek ve dinin toplum üzerindeki etkisini milli bir forma dönüştürebilmek amacıyla ibadet dili Türkçeleştirilmiştir. Bu değişimle Osmanlı-İslam geleneğinin kültürel motifleri milliyetçilik üzerinden yeniden kodlanarak, modern toplumla uyumlu milli bir din anlayışının benimsenmesi hedeflenmiştir. İktidar, bu politikalar aracılığıyla dinin toplum üzerindeki etkisini kontrol altına alırken, aynı zamanda Türk inkılabının başarıyla hayata geçirilmesi için toplumsal dönüşümde belirleyici bir güç elde etmiştir. Dini politikalar uygulanmaya başlandığında, Türkçe Kur'an, Türkçe hutbe ve salat gibi uygulamalara toplumdan ciddi bir tepki gelmemiş, aksine bazı kesimlerden olumlu geri dönüşler alınmıştır. Ancak, Türkçe ezan, toplum nezdinde diğer reformlar kadar kabul görmemiştir. Yapılan bu değişiklik halk tarafından sıcak karşılanmamış ve otoritenin doğrudan müdahale edemediği bölgelerde ezan, Arapça formuyla okunmaya devam etmiştir. Çok partili hayata geçişin ardından Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, 1950 yılında ezan tekrar Arapça okunmaya başlanmıştır. Günümüzde dahi diğer reformlar büyük ölçüde benimsenmiş olmasına rağmen, Türkçe ezan uygulaması toplumsal kabul açısından tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir.

Modernleşmenin önemli kriterlerinden ve hatta öznelereinden biri kadın olmuştur. Sanayi Devrimi ve modernleşme hareketleri sonrasında değişen ekonomik sistem, kadınları hem üretim hem de tüketim süreçlerine dahil ederek finansal tabanı genişletmiştir. Bu dönüşümle birlikte, modern toplumların güçlü göstergelerinden biri olarak kadın, sosyal hayatta daha görünür hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde başlayan modernleşme hareketleri, ağırlıklı olarak devletin kurtarılmasını amaçlayan yapısal ve politik reformlar çerçevesinde ilerlemiştir. Tanzimat Dönemi ile birlikte sosyal hayatta belirli değişimler yaşanmış olsa da kadınlara yönelik reformlar sınırlı kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı'dan devralınan yapısal reformlar revize edilerek sürdürülmüş, ancak modernleşme sürecindeki en radikal dönüşümler sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede kadınların yüksek eğitime erişimi artırılmış, iş ve cemiyet hayatındaki rollerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Böylece kadınlar, geçmişte yalnızca erkeklere ait olduğu düşünülen mesleklerde daha fazla görünürlük kazanmaya başlamıştır. Ancak, iktidar her ne kadar modern bir toplum inşası için Batı'nın referans kodları doğrultusunda kültür politikalarını hayata geçirmiş olsa da kadınlar hem devletin hem de toplumun gözünde öncelikli olarak annelik rolü üzerinden tanımlanmıştır. Türk inkılabının kadın konusundaki bu ikircikli yaklaşımı, modern toplum içerisinde yer almaya başlayan kadınları, özellikle çocuklarla ilgili konularda geleneksel kabuller doğrultusunda tarihsel rollerine sabitlemiştir.

Bu çalışmada, Türk inkılabının kültür politikalarının toplum üzerindeki yansımalarının irdelemesi ve Batı modernleşmesinin kavram setleri çerçevesinde gerçekleştirilen dönüşümlerin değerlendirilerek, yüzyıllardır süregelen kültürel kodlardaki değişimin belirli parametreler üzerinden analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ayrıca, Türk inkılabında düşünsel hedeflerin uygulamaya geçirilirken karşılaşılan sorunlar ve toplumsal kabullerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Türk modernleşmesinin tarihsel süreci göz önüne alındığında, kültürel dönüşüm ve kültür politikalarının yoğunlukla Cumhuriyet döneminde şekillendiği görülmektedir. Mevcut literatür, ağırlıklı olarak siyasi, anayasal ve yapısal değişimlere odaklanmış olsa da kültürel dönüşümlerin incelenmesinde halen önemli boşlukların bulunduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla bu alana katkı sunmak çalışmanın temel hedefleri arasında yer almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, 490-1-0-0/ 3-12-3, 12.01.1932.

BCA, 29-50-7/ 30-18-1-2, 06.07.1932.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Gazete Makaleleri

[Çambel], Cemil Hasan. "Kültür Siyasetimiz.", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1932: 1.

Daver, Abidin. "Demokrasi ve Gençlik.", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1931: 1.

M.H.. "Ankara Mektubu.", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1931: 3.

Nadi, Yunus. "Hayatta Tekâmül: Dinde Milliyet.", *Cumhuriyet*, 22 Kânunusani 1932: 1.

Nadi, Yunus. "Din Kitabımız Kendi Dilinde.", *Cumhuriyet*, 28 Kânunusani 1932: 1.

Nadi, Yunus. "Çok Ruhani Bir Kadir Gecesi.", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932: 1.

Nadi, Yunus. "Cumhuriyet'te Ramazan Bayramı.", *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1931: 1.

Nadi, Yunus. "Tatil Gününün Pazara Nakli Lazımdır.", *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1932:1.

Nadi, Yunus. "Yepyeni Bir Hareket Halkevleri.", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1932: 1.

Safa, Peyami. "Bir Teklif.", *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1933: 3

Kitaplar

Ayas, Güneş. *Musiki İnkılabının Sosyolojisi Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*. İthaki Yayınları, 2020.

Bischoff, Norbert Von. *1930'larda Ankara*. Tarihçi Kitapevi, 2015.

Cantek, L. Funda. *Yabancılar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara*. İletişim Yayınları, 2020.

Çeçen, Anıl. *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*. Tarihçi Kitabevi, 2018.

Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem*. Metis Yayınları, 2016.

Itzkowitz, Volkan Vamık D. ve Norman. *Atatürk'ün Psikoanalitik Biyografisi*. Pusula Yayınları, 2019.

Mert, Nuray. *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*. Bağlam Yayıncılık, 1994.

- Özdemirci, İlbey C.N. *Fötr Şapkalı Şih Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra*. İletişim Yayınları, 2022.
- Parlak, Deniz. *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyet'e*. İletişim Yayınları, 2020.
- Sancar, Serpil. *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*. İletişim Yayınları, 2017.
- Toksoy, Nurcan. *Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*. Orion Yayınevi, 2007.
- Üstel, Füsun. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İletişim Yayınları, 2017.
- Üstel, Füsun. *Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İletişim Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Ergün. *Hayali Modernlik Türk Modernliğinin İcadı*. Doğu Kitapevi, 2012.
- Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap*. Metis Yayınları, 2019.

Makaleler ve Kitap Bölümleri

- Adıvar, Abdülhak Adnan. "Islamic and Western Thounght in Turkey." *Middle East Journal* 1, sayı 3 (1947): 270-280.
- Azak, Umut. "Tek Parti Döneminde Dinin Denetlenişinin Sınırları: Türkçe Ezan İnkılabı." *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek*, der. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.
- Çınar, Alev. "Kentler." *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür*, der. Metin Heper ve Sabri Sayarı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Georgeon, François. "Kemalist Dönemde Türk Ocakları (1923-1932)." *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.
- Güray, Cenk. "Cumhuriyet Politikalarının Halk Müziğine Yaklaşımı: Bir Toplumsal Dönüşüm Modeli.", der. Fırat Kutluk, *Cumhuriyetin Müzik Politikaları*. İstanbul, h2o Kitap, 2018
- Gürkaş, Tayfun. "Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye'de Peyzaj Mimarlığı Tarihi ve Peyzaj Mimarlığı-Devlet İdeolojisi İlişkisi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7, sayı 13 (2009):171-190.
- Kadioğlu, Ayşe "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları.", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Kodal, Tahir. "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, sayı 52 (2014):295-314.
- Sitembölükbaşı, Şaban. "Kültür Devrimi Yönüyle Atatürk Reformları." *Türkiye Günlüğü*, sayı 56 (1999-Yaz): 62-73.
- Üstel, Füsun. "1920'li ve 30'lu Yıllarda Milli Musiki ve Musiki İnkılabı." *Cumhuriyet'in Sesleri*, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Zihnioğlu, Yaprak. "Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Birliği (1927-1935).", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Feminizm*, Cilt 10. İletişim Yayınları, 2020.

Geliş Tarihi: 9 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 25 Nisan 2025

Araştırma Makalesi/Research Article*

Weimar Cumhuriyeti Döneminde Almanya, Avusturya ve İsviçre'de Kadınların Oy Hakkı (1918-1933)

Dirk Tröndle**

Öz

Weimar Cumhuriyeti (1918-1933), özellikle kadınların oy hakkı açısından Alman tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönem, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik önemli ilerlemelerin kaydedildiği bir dönem olmuşsa da, aynı zamanda, kadınların tam eşitliğini engelleyen geleneksel rol modelleri de varlığını sürdürmüştür. Monarşiden cumhuriyete geçiş, kadınlara oy hakkının tanınması da dahil olmak üzere önemli sosyal değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu makale, Weimar Cumhuriyeti'nde kadınların oy hakkının gelişimine, bununla ilgili ilerleme ve aksaklıklara ışık tutmakta ve özgürleşme hareketine önemli katkılarda bulunan Clara Zetkin gibi önde gelen kadın hakları aktivistlerine bir göz atmaktadır. Bir bakıma, kadın hareketinin her zaman ilerici-liberal fikirler ve sol ideolojilerle yakından bağlantılı olması eşyanın tabiatında vardır ve Almanya'da kadın hakları için mücadele ve savunuculuk, özellikle Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve başka sosyal demokrat ve sosyalist partilerle ilişkilidir.

Weimar Cumhuriyeti gibi monarşiden cumhuriyete geçiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun da benzer yönleri var ve kadın konusuna dair en önemli dönüm noktalarına da burada kısaca değinmek gerekmektedir. Örneğin: 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, 20 Nisan 1924'te yeni anayasa, 1925'te şapka reformu, 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nu örnek alan bir medeni kanunun yürürlüğe girmesi veya 3 Nisan 1930'da, 1934'te kadınların genel oy hakkına hazırlık olarak yerel düzeyde kadınlara aktif ve pasif oy hakkı tanınması gibi.

Anahtar Kelimeler: Weimar Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Kadın Hakları, Oy Hakkı, Clara Zetkin

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

**Dr., Serbest Araştırmacı, dirk.trondle@t-online.de, Orcid: 0009-0002-3824-8186.

Women's Suffrage in Germany, Austria and Switzerland during the Weimar Republic (1918-1933)

Abstract

The Weimar Republic (1918-1933) was an important turning point in German history, especially in terms of women's suffrage. Although this was a period of significant progress towards gender equality, at the same time, traditional role models that prevented women's full equality persisted. The transition from monarchy to republic brought significant social changes, including women's suffrage. This article sheds light on the development of women's suffrage in the Weimar Republic, its progress and setbacks, and takes a look at prominent women's rights activists, such as Clara Zetkin, who made significant contributions to the emancipation movement. In a way, it is in the nature of things that the women's movement has always been closely linked to progressive-liberal ideas and left-wing ideologies, and the struggle for and advocacy of women's rights in Germany is particularly associated with the Social Democratic Party (SPD) and other social democratic and socialist parties.

Like the Weimar Republic, the founding of the Republic of Türkiye, also a transition from monarchy to republic, has similar aspects, and the most important milestones regarding women's issues should be briefly mentioned here. For example: The abolition of the caliphate on March 3, 1924, the new constitution on April 20, 1924, the hat reform in 1925, the enactment of a civil code modeled on the Swiss Civil Code in 1926, or the granting of active and passive suffrage to women at the local level on April 3, 1930 in preparation for universal suffrage for women in 1934.

Keywords: The Weimar Republic, Republic of Türkiye, Women's Suffrage, Clara Zetkin

Giriş: Tarihsel Arka Plan ve Kadınların Oy Hakkının Tanıtımı

Yakın Alman tarihini, birbirleriyle iş birliği yapan ve birbirlerine karşı çıkan birçok büyük ve küçük devletler, beylikler ve serbest şehirlerin bir hikayesi olarak anlatmak ve anlamak mümkündür. 1840'ların başından itibaren yaşanan ekonomik krizler, kitlesel yoksulluk ve genel siyasi hoşnutsuzluk, birçok Avrupa devletindeki sosyal ve siyasi düzeni istikrarsızlaştırmış ve 1848'de Avrupa'nın birçok yerinde devrimci gelişmeleri ve ayaklanmaları teşvik etmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve diğer taleplerin yanı sıra, ulusal birliğin sağlanması da Almanya'daki toplantı ve gösterilerde devrimci güçlerin merkezinde yer aldı. Muhafazakâr güçler, devrimci dinamiğin kendi varlıklarını sürdürmeleri açısından taşıdığı tehlikenin farkına varmış ve halkın geniş kesimleri tarafından

desteklenen harekete önemli tavizler vererek direnişlerini sürdürmüşlerdir: örneğin sansür kaldırılmış, siyasi faaliyetlere izin verilmiş ve reformist hükümetler atanmıştır. Tek tek Alman eyaletlerinde iktidarda bulunanlar, bir Alman ulus devletinin kurulmasını başlatmak üzere bir ulusal meclisin toplanmasını da kabul ettiler.

Böylece 1848 yılında ilk kez bir Alman ulus devleti kurulmuş oldu. O zamana kadar Alman ulusu, devleti olmayan hayali bir topluluk olarak kalmıştı. İnsanlar ona bağlılıklarını bildirebiliyorlardı, ancak bir devletle bağları olmadığı için bu herhangi bir hak sağlamıyordu. Alman bölgesi çok sayıda küçük ve büyük devletten oluşuyordu. Hukuki açıdan vatandaşlar örneğin Bavyera, Saksonya, Württemberg veya Prusya'ya ait iken Almanya'ya değildi. Bu durum, Alman İmparatorluğu'nun 1848'de devrimden çıkmasıyla değişti. Böylece Alman ulusu bir devlet ulusu ve Alman halkı da bir devlet halkı haline geldi. O dönemde halk ve ulus birbirinin yerine kullanılıyordu, ancak 1848'de sadece bir Alman devleti kurulmuştu, henüz dar anlamda bir ulus değildi ve o dönemde sadece az sayıda entelektüel ulusal düşünüyordu. Frankfurt'taki Paulskirche'de ilk Alman Ulusal Meclisi tarafından kabul edilen 28 Mart 1849 tarihli İmparatorluk Anayasası, temel haklar bölümünde Alman federal devletlerinin tüm üyelerinin Alman halkına ait olduğunu belirtiyordu. Schleswig'deki Danimarkalılar, Prusya'daki Polonyalılar ya da Avusturya'nın yeni devlete katılması halinde Bohemya'daki Çekler gibi Almanya'nın Almanca konuşmayan kavimlerinin üyeleri de yeni imparatorluk vatandaşlık haklarına sahipti. Meclisin amacı Alman ulus devleti için bir anayasa taslağı hazırlamaktı. Bu, Almanya'nın birleşmesi yolunda önemli bir adımdı. Ancak, gelecekteki Alman devletinin örgütlenmesi (Büyük Alman ve Küçük Alman çözümü) ve monarşinin rolü konusunda derin görüş ayrılıkları vardı. Başlangıçtaki başarılarla rağmen, devrim nihayetinde başarısız oldu. Muhafazakâr güçler üstünlüğü ele geçirdi ve gerçekleştirilen reformların çoğu tersine çevrildi. Ulusal Meclis 1849'da feshedildi ve birleşik Almanya hayali ertelenmek zorunda kaldı. 1848 devrimi başarısız olmasına rağmen, Alman birliğine giden yolda önemli bir kilometre taşı olmuştur. Devrimcilerin fikirleri ve talepleri yaşamaya devam etti ve nihayetinde 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasına katkıda bulundu.

Almanya, Bismarck döneminde 1871'de birleşebildi, ancak bu birleşme demokrasi, sivil haklar ve özgürlükler yerine monarşi, militarizm, katı sosyal hiyerarşi ve siyasi solun bastırılmasına dayanıyordu. Kadınların eşit yurttaşlık statüsü için verdikleri mücadele, onları temel demokratik haklardan ve siyasi özgürlüklerden mahrum bırakan bir toplumsal bağlamla karşı karşıya bırakmıştır. Almanya'da adalet için verilen mücadeleler sınıfsal çizgide gerçekleşmiştir. Kılıse, ordu ve toprak sahipleri ittifakı (sağ) ile sosyalistler, demokratlar ve liberaller ittifakı (sol) arasındaki çatışmalar, Avrupa ulus devletlerinin oluşumu sırasında farklı biçimler almış, ancak özellikle Almanya'da yoğunlaşmıştır. Almanya'daki kadın hareketinin ilk dalgası - Fransa ve ABD'dekine benzer şekilde - ağırlıklı olarak liberal görüşlü devrimcilerdi. Bu kadınlar 1848'de yoldaşlarıyla birlikte, monarşiyile yönetilen çok sayıdaki küçük ve bireysel Alman devletini demokratik

bir imparatorluk altında birleştirmek için barikatlara çıktılar. Louise Otto-Peters¹ ilk kadın gazetelerinden birinin editörüydü. Özgürlük ve eşitliğe dayalı bir devletin kadınları tam vatandaşlık haklarından mahrum bırakmamasını talep etti. (Olgunluk, özerklik, mali bağımsızlık, iş ve eğitime erişim, kendi kaderini tayin etme sorunu).

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Alman kadın hareketi, birbiriyle savaşıyor ve sınıfsal olarak bölünmüş müşteri politikaları izleyen iki düşman kampa bölünmüştü. Orta sınıf kadınlar, eğitim ve kariyerin kendilerine ev kadınlığına alternatif bir yaşam tarzı sağlayacağını umarken, işçi sınıfı kadınları düşük ücretli iş, fazla mesai, çocuk bakımı ve evde kendilerine bakılmasını ve itaat edilmesini bekleyen kocalarının talepleri arasında dayanılmaz koşullar altında mücadele ediyordu. Ancak sol-liberal kadın öncüler, kadın meselesinin yalnızca çalışma koşullarının iyileştirilmesinin ötesine geçtiği ve siyasi özerklik talep ettiği konusunda ısrarcı oldular. Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) devletin koruyucu işlevine, kadınların siyasi olarak kendilerini temsil etmelerinden daha fazla öncelik vermesi, Alman feminizminin daha sonraki gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Sosyal demokratlar, milliyetçiler ve Hristiyan muhafazakârlar, kadınların yerinin aile olduğu ve bunun da erkek otoritesine tabi olduğu konusunda hemfikir. Kadınların oy hakkı meselesi, kadınların yasal statüsü meselesiyle yakından ilişkilidir. İlk kadın hareketinin önemli hedeflerinden biri, kadın ve erkeğin kanun önünde eşitliği, kadınların ticaret hukuku, usul ve dernek kanunları ve medeni kanunlar bakımından özel hukuk kapsamında yasal özerkliğe sahip olmasıydı. Buna ek olarak, ilk kadın hareketinin evlilik hukuku reformu, boşanma hukuku reformu ve gayrimeşru çocukların ve evli olmayan annelerin yasal statülerinin iyileştirilmesi talepleri de vardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte o dönemde Alman İmparatorluğu Şansölyesi Max von Baden,² yetkisi olmamasına rağmen, 9 Kasım 1918'de Kayzer Wilhelm II'nin tahttan çekildiğini açıkladıktan sonra, Alman Reichstag'daki en güçlü parlamento grubunun lideri olarak Sosyal Demokrat Friedrich Ebert'i halefi olarak atadı. Kiel denizcilerinin ayaklanmasıyla tetiklenen Kasım Devrimi 9 Kasım'da Reich'in başkenti Berlin'i sardığında, huzursuzluğu önlemek amacıyla hareket etti. Alman İmparatorluğu'nun savaştaki yenilgisi kesinleştiği için, Max von Baden, *Ekim reformları* olarak adlandırılan reformların bir

¹ Louise Otto (1819 -1895), toplumsal eleştirel bir yazar ve burjuva-demokratik Alman kadın hareketinin kurucularından biriydi. Kocasını yazar ve gazeteci August Peters ile birlikte Leipzig'de *Mitteldeutsche Volkszeitung* için çalışmıştır. Louise Otto-Peters, ilk kadın eğitim derneğinin ve Genel Alman Kadınlar Derneği'nin başkanlığını yaptı ve kadınların eğitim ve çalışma hakkı için kampanya yürüttü. Gazeteciliğin yanı sıra, Louise Otto-Peters, roman, kısa öykü ve denemeler de dahil olmak üzere 60'tan fazla kitabın yazarıdır. Louise-Otto-Peters-Gesellschaft e.V.'nin web sitesi. Louise-Otto-Peters hakkında biyografik bilgiler için bkz. <https://www.louiseottopeters-gesellschaft.de/verein/louise-otto-peters> (Son erişim: 14.06.224)

² Nispeten liberal olarak kabul edilen Max von Baden (1867-1929) Kayzer Wilhelm II'nin kuzeniydi. 3 Ekim 1918'den 9 Kasım'a kadar Birinci Dünya Savaşı'nın son aşamasında yaklaşık beş hafta boyunca Reich Şansölyesi olarak görev yaptı.

parçası olarak monarşiyi korurken parlamenter hükümet sistemini resmen tanıtmayı planlıyordu. Reich tarihinde ilk kez, Reichstag'da çoğunluk parlamento grubunu oluşturan Sosyal Demokratların iki temsilcisini, bir dizi burjuva-muhafazakâr parti politikacısının yanı sıra devlet bakanı olarak hükümet kabinesine atadı. Bunun amacı, Almanya için kabul edilebilir barış koşullarının sağlanabilmesi için hem halk arasında hem de Müttefik güçlerin savaş karşıtları arasında güven yaratmaktı.

Monarşiyi kurtarma girişimi ne kadar başarısız olduysa, savaş sonrası Almanya için yeni bir siyasi başlangıçla karşı karşıya kaldı. Weimar Cumhuriyeti'nin 9 Kasım 1918'de ilan edilmesi, kadınlara oy hakkı da dahil olmak üzere demokratik reformlara kapı açtı. Devrimci durum karşısında, Sosyal Demokratik Parti'nin üst kademesi, burjuva uzman bakanların katılımıyla tamamen sosyalist bir hükümetin kurulması konusunda Bağımsız Almanya Sosyal Demokrat Partisi (USPD)³ ile müzakerelere başladı. Ancak, USPD'nin *proletarya diktatörlüğünün* derhal kurulması talebinden taviz vermesinden sonra, 10 Kasım'da Halk Temsilcileri Konseyi kuruldu. Halk Temsilcileri Konseyi, 10 Kasım 1918'den 13 Şubat 1919'a kadar görev yapan ve Alman İmparatorluğu'ndan Weimar Cumhuriyeti'ne geçişi şekillendiren Almanya'nın geçici hükümetiydi ve Çoğunluk Sosyal Demokratları (MSPD)⁴ ve Bağımsız Sosyal Demokratların (USPD) üçer üyesinden kurulmuştur. Kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olması açısından bakıldığında, Halk Temsilcileri Konseyi, altı üyesinin de erkek olması nedeniyle iyi bir örnek teşkil etmemektedir, ancak ilerici-liberal Sosyal Demokratların bile geleneksel rol modellerine ne kadar bağlı olduklarını göstermektedir.

Ateşkesin 11 Kasım 1918'de imzalanmasından sonra, Alman askeri teşkilatın terhisi Halk Temsilcileri Konseyi temel görevlerinden biriydi. SPD, devletin ve toplumun somut örgütlenmesini kurucu bir ulusal meclise bırakmak isterken, USPD *Tüm iktidar konseylere* sloganı altında ekonomik ve sosyal koşulların önceden devrimci bir şekilde yeniden düzenlenmesini talep etti. Kadın hakları ve kadınların oy hakkı ile ilgili olarak, Halk Konseyi 12 Kasım'da nispeten hızlı bir şekilde bir karar aldı ve bu karar, dış politika meseleleri ve iç siyasi huzursuzluk

³ Bağımsız Almanya Sosyal Demokrat Partisi (USPD), Alman İmparatorluğu ve Weimar Cumhuriyeti dönemlerinde varlık gösteren sosyalist bir partiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yarısında Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nden (SPD) ayrılarak kurulmuştur. Savaşın ilerleyen dönemlerinde SPD içindeki savaşa karşı muhalefetin güçlenmesiyle ortaya çıkan USPD, daha radikal ve anti-savaş bir çizgi izlemiştir. USPD, SPD üyelerinin partiye katılması, parti içi örgütlerin kurulması ve bölünmesi, ayrıca çok sayıda üyenin partiden ayrılıp başka partilere geçmesinin ardından 1931 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

⁴ Çoğunluk SPD'si veya Çoğunluk Sosyalistleri olarak da bilinen Almanya Çoğunluk Sosyal Demokrat Partisi (MSPD), 1917 ortaları ile 1922 yılları arasında SPD için kullanılan gayri resmi bir terimdi. Bu terim, parti çoğunluğunun Birinci Dünya Savaşı sırasında ateşkes politikası konusundaki tutumu nedeniyle 1917'de SPD'den ayrılan Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'den (USPD) farklılaşmayı vurguluyordu. MSPD Mart 1919'da neredeyse 1 milyon üyesi vardı ve bu da çoğunluk kavramını vurguluyordu. bkz. Eberhard Kolb ve Dirk Schumann, *Die Weimarer Republik [Weimar Cumhuriyeti]* (De Gruyter Oldenbourg, 2022), 11.

nedeniyle o zamanki koşuşturma ve telaş tarafından neredeyse boğuldu. 12 Kasım 1918'de Halk Temsilcileri Konseyi, 20 yaş ve üzeri kadın ve erkekler için genel oy hakkı ilan etti. Bu Almanya kadın hareketinin en önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilmektedir. 1848 devriminde kadınların siyasi arenada aktif rol oynama fırsatları büyük ölçüde genişletilmişti, ancak siyasi ulusun bir araya geldiği, tartıştığı ve karar aldığı merkezi yer olan parlamento sadece erkeklerle ayrılmıştı. Siyasi anlamda ulus fikri, özellikle erkekler için bir özgürlük vaadi olarak kaldı. Oy kullanma hakkı, Alman eyaletlerinde kadınlara da bu temel katılım hakkının tanınmasının ne kadar uzun sürdüğünü göstermektedir. Üçüncü Alman ulus devleti olan Weimar Cumhuriyeti'ne kadar kadınlar Alman ulusunun tam siyasi üyeleri olmadılar.

Ulusal Meclis için 19 Ocak 1919'da yapılan seçimlerin ardından, Reich Cumhurbaşkanı Ebert ve Başbakan Scheidemann yönetimindeki yeni hükümet Halk Temsilcileri Konseyi'nin yerini aldı.

Weimar Cumhuriyeti Zamanında: İlerleme ve Başarılar

SPD haricinde, kadınlar 1918'den önce siyasi partilerde daha az yer almaktaydı; bu durum 1908'e kadar Prusya ve Bavyera'da yürürlükte olan kadınların siyasi faaliyetlerine yönelik yasağın bir sonucu ve artçı etkisiydi. O dönemde pek çok parti, kadınlara açılma konusunda çok tereddütlüydü. Daha önce İlerici Halk Partisi'nde aktif olan sol-liberal Alman Demokrat Partisi'nin (DDP) ilk kadın parlamenterleri, siyasi faaliyetlerini burjuva kadın derneklerine ve Alman Kadın Dernekleri Federasyonu'na odakladılar. Muhafazakâr Merkez Parti'deki kadın parlamenterlerin çoğunluğu Katolik kadın hareketinden geliyordu. SPD ve USPD kadın parlamenterleri ise partileriyle sıkı bir şekilde ilişkilendirilmişti ve 1908'den önce, daha sonra SPD'nin bir parçası haline gelen özel kadın eğitim derneklerinde aktif rol aldılar. Burada kendilerini özellikle çocuklara, gençlere ve kadın işçilere adanmışlardı.

Kadınlara oy hakkının tanınması, kadınların siyasi katılımının artmasına yol açmıştır. Ocak 1919'da yapılan ilk Millet Meclisi seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip kadınların yüzde 82,3'ü seçime katılmıştır, bu da kadın nüfusunun ilgisinin ve seferberliğinin açık bir göstergesidir. Seçilen 423 milletvekilinden 37'si kadındı ve bu da yaklaşık yüzde 8.7'lik bir orana tekabül etmekteydi.⁵ Bu önemli bir başarıydı ve kadınların yeni kazandıkları hakları aktif olarak kullanmaya hazır olduklarını gösteriyordu. Yeni seçilen kadın parlamenterlerin birçoğu 1870'ler ve 1880'lerde doğan ve kariyerlerinde ilerlemek için kadınlara yönelik yeni eğitim ve mesleki fırsatlardan yararlanabilen bir kadın neslinden geliyordu. Birçoğu derneklerde, sendikalarda ve partilerde haklarının genişletilmesi için kampanya

⁵ Barbara Hindenburg, "Die Auswirkungen des Frauenwahlrechts in der Weimarer Republik [Weimar Cumhuriyeti'nde kadınların oy hakkının etkisi]." <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/frauenwahlrecht/279340/die-auswirkungen-des-frauenwahlrechts-in-der-weimarer-republik/> (Son erişim: 14.06.224)

yürütmüş ve belediyelerde ve bölgelerde daha iyi sosyal koşullar için mücadele etmişti. Yerel düzeyde siyaset yapmışlar, katılım talep etmişler ve örneğin belediye meclislerinde fiilen görev yapmışlardır. Parlamente'ya bu alanlarda yüksek düzeyde uzmanlık getirmişlerdir. Seçim sonuçlarına genel olarak bakacak olursak, %37,9 oy oranı ve 165 sandalye ile SPD'nin, %7,6 oy oranı ve 22 milletvekili ile USDP'ye kıyasla harika bir sonuç elde ettiğini görmek mümkündür. SPD'nin elde ettiği sonuç olağanüstüydü çünkü Weimar Cumhuriyeti'nde ülke çapında yapılan tüm seçimlerde hiçbir parti daha fazla oy alamamıştı. Yine de oyların çoğunluğu, birlikte sandalyelerin neredeyse yüzde 50'sini kazanan üç burjuva partisi Zentrum (Merkez), DDP ve DNVP'ye gitti.⁶

Görsel 1. Çoğunluk Sosyalistlerinin (MSDP) kadın milletvekilleri 1 Haziran 1919'da Weimar Ulusal Meclisi'nde.⁷

Kadın hakları aktivistleri ve feministler Weimar Cumhuriyeti'nin siyasi ortamında önemli bir rol oynadılar. Önde gelen bir sosyal demokrat ve İşçi Refahı Derneği'nin kurucusu olan Marie Juchacz,⁸ bir Alman parlamentosunda konuşma

⁶ Kolb ve Schumann, *Die Weimarer Republik*, 17.

⁷ Bunlar arasında parti yönetim kurulu üyesi ve partinin kadın bürosu başkanı Marie Juchacz (altta, sağdan 3.) da vardı. Bağımsız Sosyal Demokrat ve Sosyal Demokrat parlamento grupları, açık ara en yüksek kadın oranına sahipti, onları sol-liberal grup izliyordu. (© AdsD/Friedrich-Ebert-Stiftung). Hindenberg, "Die Auswirkungen", <https://www.bpb.de/themen/zeit-kultur-geschichte/frauenwahlrecht/279340/die-auswirkungen-des-frauenwahlrechts-in-der-weimarer-republik/> (En son erişim: 14.06.2024)

⁸ Marie Juchacz, 1879 yılında Landsberg an der Warthe'de doğdu. İlkokulu bitirdikten sonra ev hizmetçisi olarak ve bir süre fabrika işçisi olarak da çalıştı. Daha sonra hemşirelik yapmaya başladı. 1906 yılında kocasından ayrıldı ve iki çocuğuyla birlikte Berlin'e taşındı. Juchacz 1908'de

yapan ilk kadındı. Ulusal Meclis'te 19. Şubat 1919 tarihinde yaptığı konuşmada kadınların siyasi eşitliğinin ve topluma katkılarının önemini vurguladı ve *"biz Alman kadınları bu hükümete geleneksel anlamda minnet borçlu değiliz. [...] bu doğal bir meseleydi: kadınlara o zamana kadar haksız yere kendilerinden esirgenmiş olanı verdi."*⁹

Juchacz özellikle kadın parlamenterlerin sosyo-politik görevlerine atıfta bulunarak, kadınların daha önce kadın derneklerinde veya diğer sosyal kuruluşlarda kampanya yürüttükleri birçok sosyal konu ve faaliyet alanına işaret etti. Artık bu bilgi birikimini ve bu konuları Parlamento'ya taşımanın ve daha iyi sosyal mevzuatın yanı sıra kadınlar için sivil ve diğer eşitlikler için kampanya yürütmenin zamanı gelmişti. Örneğin, kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasına ilişkin anayasa maddelerinin uygulanması ve kadın memurların evlilik nedeniyle işten çıkarılmasının iptali için kampanya yürüttüler. Reichstag'daki diğer girişimler, kadınların hukuk mesleklerine kabulü, evde çalışan kadınlar için bir yasa, annelik korumasının genişletilmesi, ev hizmetlileri yasası, evlilik ve aile hukuku sorunları, fuhuşun tedavisi, kürtaj paragrafı, gençlik refahının düzenlenmesi, kızların eğitimi ve kadınlar için kazançlı istihdam ile ilgilirdi.

Kadın parlamenterler günlük parlamento çalışmalarında da değişiklikler meydana getirmiştir. Görüldüğü üzere, kadınlar da konuşma yapmıştır, ancak erkeklerden çok daha az ve genellikle erkeklerin daha az ilgi gösterdiği sosyo-politik konularda. Ancak en çarpıcı olan, kadın parlamenterlerin konuşmak yerine komisyonlardaki çalışmalarla ve yeni kanun tasarılarının hazırlanmasıyla daha fazla ilgilenmeleriydi. Dahası, kadın parlamenterler arasında parti çizgilerinin ötesinde dayanışma sadece bazı konularda belirgindi. Çoğu durumda, kadınların kendi kaderlerini tayin etme hakkı ile ailenin korunması arasında bir uyumsuzluk olduğunda, çok farklı ideolojilere sahip partilerden parlamenterler arasında kadın meseleleri konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Birçok durumda, muhafazakâr partilerden kadın parlamenterler aşırı ilerici önerilere çekimser oy kullanarak belli bir pozisyonu vermekten kaçınmış ve liberal kadınlarla dayanışma göstermemiştir; sonuçta hala partileri tarafından aday gösterilmek istiyorlardı. Görünüş açısından kadınlar göze çarpmamaya çalıştılar. *"Kadınların şapka takmamaları konusunda bir mutabakat vardı - kamusal alanda alışıldığı üzere - ve kıyafetleri için ihtiyatlı siyah, beyaz ve gri kombinasyonları seçtiler.*

SPD'ye katıldı ve 1913 yılında Köln'deki Yukarı Ren Eyaleti parti bölgesinin kadın sekreteri oldu. Bu görevde öncelikle Aachen bölgesindeki kadın tekstil işçilerinin örgütlenmesinden sorumlu idi. Sosyal Demokratlar 1917 yılında bölündü ve Bağımsız Sosyal Demokrat Parti (USPD) kurulduğunda, çoğunluktaki Sosyal Demokratlarda kalan Marie Juchacz'a Friedrich Ebert tarafından önce Clara Zetkin'in yürüttüğü Merkez Parti Yönetiminde Kadın Sekreterliği görevi verildi.

⁹ Hindenberg, "Die Auswirkungen", <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgegeschichte/frauenwahlrecht/279340/die-auswirkungen-des-frauenwahlrechts-in-der-weimarer-republik/> (Son erişim: 14.06.224)ç ["dass wir deutschen Frauen dieser Regierung nicht etwa in dem althergebrachten Sinne Dank schuldig sind. [...] das war eine Selbstverständlichkeit: Sie hat den Frauen gegeben, was ihnen bis dahin zu Unrecht vorenthalten worden ist."]

Aralarında pek çok kadın öğretmenin de bulunduğu bekâr kadın parlamento üyelerine de alışlageldiği üzere Hanımefendi değil Hanım diye hitap edildi."¹⁰

Alman İmparatorluğu döneminde siyasi alanlarda önemli kazanımlar elde eden kadın aktivistler ve parlamenterler için parlamentoya giriş, önceden erkeklerin egemen olduğu siyasi alanı ve oluşturdıkları blokları aşmak açısından kritik bir adımdı. Weimar Cumhuriyeti'nin kısa döneminde eşitlik adına sağlanan temel ilerlemeler şunlardı:

1. **Kadınlara oy hakkının tanınması:** Almanya'da 12 Kasım 1918'de kadınlara genel oy hakkı verilerek seçme ve seçilme hakları sağlandı.
2. **Eğitimde eşitlik:** Weimar Cumhuriyeti döneminde kadınların eğitim olanakları ve yüksek öğrenime erişimi önemli ölçüde genişledi. Bu durum, kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesine katkıda bulundu.
3. **Çalışma hakkı:** 1919 tarihli Weimar Anayasası, kadınlara çalışma hakları ve işyerinde eşit muameleyi garanti altına aldı.
4. **Aile hukukunda ilerleme:** 1923'te Gayrimeşru Çocukların Eşit Hakları Yasası ve 1929'da Evlilik Yasası gibi reformlar, kadınların evlilik ve aile içindeki haklarını güçlendirdi.
5. **Siyasi katılım hakkı:** Weimar Cumhuriyeti'nde kadınlar siyasi hareketlerde ve partilerde aktif rol aldılar ve giderek daha fazla siyasi göreve seçildiler.
6. **Kültürel ve sosyal değişimler:** Weimar Cumhuriyeti, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin gevşemesine ve kadınlar için daha fazla özgürlüğün sağlanmasına olanak tanıyan bir kültürel ve sosyal liberalleşme dönemiydi.

Bu dönüm noktaları, Almanya'da toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda önemli adımlar olarak kabul edilir ve kadınların toplum içindeki rolü üzerinde kalıcı bir etki bıraktı. Ancak Weimar Cumhuriyeti'ndeki kadın hareketi karmaşıktı; burjuva kadın örgütleri yasal ve mesleki eşitlik için mücadele ederken, sosyalist feministler daha geniş sosyal ve ekonomik reformlar peşindeydi. Bu çeşitlilik içinde gerilimler yaşanmasına rağmen, aynı zamanda geniş bir destekçi tabanı oluşturuldu.

Geleneksel Rol Modelleri ve Etkileri

¹⁰ Hindenberg, "Die Auswirkungen", <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/frauenwahlrecht/279340/die-auswirkungen-des-frauenwahlrechts-in-der-weimarer-republik/> (Son erişim: 14.06.224). [*Es gab eine Vereinbarung, dass Frauen keine Hüte tragen sollten – wie sonst in der Öffentlichkeit üblich – und sie wählten bei der Kleidung dezente Schwarz-Weiß-Graukombinationen. Auch die ledigen Parlamentarierinnen – darunter sehr viele Lehrerinnen – wurden mit Frau angesprochen, nicht mit Fräulein, wie es üblich gewesen wäre.*"]

Bu ilerlemelere rağmen, Weimar Cumhuriyeti aynı zamanda geleneksel rol modellerinin varlığını sürdürdüğü ve kadınların tam eşitliğini engellediği bir dönemdi. Birçok siyasi parti muhafazakâr bir kadın imajına sahipti ve kadınların rolünü öncelikle ev içi alanda görüyordu. Özellikle Katolik Merkez Partisi ve Alman Ulusal Halk Partisi (DNVP) toplumsal cinsiyet rolleri konusunda geleneksel görüşlere sahipti. Kadınlar her şeyden önce anne ve ev kadını olmalı ve aileye bakmalıdır. Bu geleneksel rol anlayışı yasalara da yansımıştır. Kadınların toplumsal konumunu güçlendiren ancak aynı zamanda rollerini ev içi alanla sınırlayan aile işçiliğini ve anneliği koruma mevzuatını teşvik etmek için önlemler alındı.

Ancak bireyselliğin tarihinin Weimar Cumhuriyeti'nde güçlendiğine dair bazı göstergeler vardır. Kolektif çıkarlara karşı bireyselliklerini başarıyla savunabilen insanların oranı giderek artıyordu. Bunlar arasında çok sayıda genç, siyasi olarak aktif kadın da vardı, ancak bazen geleneksel rol anlayışına karşı kendilerini savunmakta çok zorlanıyorlardı. *“1918'den sonra kadınların işgücü piyasasındaki konumlarının dışına nasıl itildikleri, yukarıda bahsedilen nüfus politikası söyleminin onların 'ulusal bedene' tabi olmalarını nasıl meşrulaştırdığı ve çağdaş kadın hareketinin nasıl kısmi başarılar elde edebildiği, ancak son derece ikircikli bir 'annelik' anlayışına bağlı kaldığı gösterilmiştir.”*¹¹

Weimar Cumhuriyeti'nde, Hamburg, Frankfurt, Köln ve özellikle Berlin gibi kentlerde kadınların rolü ile kırsal bölgelerde ya da koyu Katolik olan güney Almanya'da kadınların geleneksel rolü arasında elbette büyük farklılıklar vardı. Berlin tabloidleri *B.Z., am Mittag, Tempo* ve *8 Uhr Abendblatt* gibi sol liberal gazetelerin birkaç yüz bin okuyucusu vardı.¹² Bu gazetelerde, özel alanların medyatikleştirilmesine yönelik gazetecilik gelişiminin bir parçası olarak, diğer şeylerin yanı sıra haberler ve kurgusal hikayeler aracılığıyla yeni bir kadın imajı yayıldı. Magazin basınında ve bu gazetecilik biçimlerinde kadınlara *“(...) sorunlarını ve kaygılarını dile getirebilecekleri ve modern metropolde kadınlığın içeriği ve statüsüyle ilgilenebilecekleri bir forum verildi. Bu şekilde, çağdaş koşulların eleştirilmesine, yeni normların müzakere edilmesine ve pratik çözümlerin geliştirilip sunulmasına katıldılar.”*¹³

Bu dönemde, karı kocanın her ikisinin de eş olarak çalıştığı ve çift maaş aldığı evlilikler kanunen yasaklanmamış, ancak kamuoyunda yoğun eleştirilere

¹¹ Moritz Föllmer, “Auf der Suche nach dem einen Leben. Junge Frauen und Individualität in der Weimarer Republik,” *Die „Krise“ der Weimarer Republik. Zur Kritik eines Deutungsmusters*, ed. Föllmer Moritz ve Rüdiger Graf (Campus, 2005), 289. [„So ist gezeigt worden wie Frauen nach 1918 von ihren Positionen vom Arbeitsmarkt verdrängt wurden, wie der bereits erwähnte bevölkerungspolitische Diskurs ihrer Unterordnung unter den «Volkskörper» legitimmierte und wie die zeitgenössische Frauenbewegung zwar partielle Erfolge erzielen konnte, aber einem höchst ambivalenten Verständnis von «Mütterlichkeit» verhaftet blieb“.]

¹² Bernhard Fulda, *Press and Politics in Berlin 1924-1932* (Cambridge University. 2003), 33.

¹³ Föllmer, “Auf der Suche nach dem einen Leben. Junge Frauen und Individualität in der Weimarer Republik,” 303. [“(...) ein Forum, um ihre Probleme und Anliegen zu thematisieren und sich mit Gehalt und Status von Weiblichkeit in der moderenen Metropole auseinanderzusetzen. Auf dieser Weise beteiligten sie sich an der Kritik der zeigenössischen Verhältnisse, der Aushandlung neuer Normen sowie der Entwicklung und Vorstellung praktischer Lösungen.”]

maruz kalmış ve yasal olarak kısıtlanmıştır. Yürürlükteki evlilik kanunu olan 1900 tarihli Medeni Kanun (BGB), evlilikleri eşler topluluğu olarak tanımlamaya devam etmiş, koca *aile reisi* olarak kabul edilmiş ve yasal olarak ailenin temsilcisi olarak hareket etmiştir. Bu da kadınların genellikle yasal olarak kocalarına bağımlı olduğu anlamına geliyordu. İş hukuku açısından Weimar Cumhuriyeti'nde kadınlar hala birçok yasal ve sosyal kısıtlamaya tabiydi. Örneğin, ücret ve çalışma koşulları açısından eşit haklar yoktu ve kadınlar genellikle belirli mesleklerle ve pozisyonlara yalnızca sınırlı erişim hakkına sahipti. Sosyal politika açısından, aileleri desteklemek için her iki ebeveyn de çalıştığı evli çiftlere de uygulanan çeşitli önlemler vardı. Devlet destek ödemeleri çocuklu aileler için tasarlanmıştı ve çift kazanan çiftleri yeterince desteklemek için yeterli değildi. Genel olarak, Weimar Cumhuriyeti'nde çift kazanan çiftler yasal olarak doğrudan zulüm görmediler, ancak yine de zamanlarının sosyal normlarından ve yasal yapılarından etkilendiler ve bu da özellikle cinsiyet ve sosyal sınıf açısından eşitsizliklere yol açtı.

Bu gazeteler, haberlerinde çalışan kadınları tamamen normal ve doğal bir şey olarak tanımlama eğilimindeydi ve özellikle kadınların çalışma hayatlarında birçok olumsuzlukla mücadele etmek zorunda kaldıkları hikayeleri seviyorlardı. Özellikle de kadınların başarı öyküleri. *"Yetkinlik ve esnekliği etkileyici bir şekilde birleştiren ve böylece zorlu bir iş piyasasında kendi ayakları üzerinde durabilen kadınlara dair çeşitli örnekler sunuldu. 'Kadın zanaatkârlar' üzerine bir dizi makale, erkek egemen faaliyet alanlarında konumları ve bunun beraberinde getirdiği tanınırlık için inatla mücadele eden öncü kadınları ele aldı."*¹⁴

Clara Zetkin: Kadın ve İşçi Hareketinin Öncüsü

Weimar Cumhuriyeti parlamentosundaki tüm kadınlar arasında Clara Zetkin, kadın haklarının önemli bir savunucusu olarak burada kısaca tanıtılmalıdır. Clara Josephine Zetkin (1857-1933) sosyalist-komünist bir Alman siyasetçi, barış aktivisti ve kadın hakları savunucusuydu. Orta sınıf ailesi 1872'de Leipzig'e taşındı ve Clara, annesinin erken dönem burjuva kadın hareketinin öncüleri Louise Otto-Peters ve Auguste Schmidt¹⁵ ile bağlantıları sayesinde Schmidt tarafından 1874-1878 yılları arasında yürütülen öğretmen eğitimi seminerine katılabilirdi. O

¹⁴ Föllmer, "Auf der Suche nach dem eienen Leben. Junge Frauen und Individualität in der Weimarer Republik," 304-305. [*Es wurden verschiedenen Beispiele von Frauen präsentiert, die in eindrucksvoller Weise Kompetenz und Flexibilität verbanden und sich so auf einem schwierigen Arbeitsmarkt behaupten konnten. Eine Artikelserie über «weibliche Handwerker» behandelte Pionierinnen, die sich in männlich dominierten Tätigkeitsfeldern zäh ihre Position und die damit einhergehende Anerkennung erkämpften.*"]

¹⁵ Auguste Schmidt (1833-1902), Louise Otto-Peters ile birlikte 1865 yılında Genel Alman Kadınlar Birliği'ni (Allgemeiner Deutscher Frauenverein - ADF) kuran öğretmen ve yazardı. Kadın haklarının öncülerinden biri olarak, özellikle kız çocuklarının eğitimi ve kadın hakları konularına kendini adanmıştır. Ancak, genç Clara Zetkin gibi kadınlar için sosyal devrimci bir rol model olmasına rağmen, bugüne kadar Alman kadın hareketi tarihinin kenarlarında kalmıştır. bkz. Dijital Alman Kadın Arşivi: <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/akteurinnen/auguste-schmidt>. (Son erişim: 14.06.2024).

dönemde orta sınıf kızlara açık olan tek mesleki eğitim programıydı. Zetkin burjuva kadın hareketinin fikirleriyle erken dönemde temas kurdu, ancak aynı zamanda 1890'ların başında kadın hareketinin ve işçi hareketinin en önemli merkezlerinden biri olan Leipzig'de sosyalist fikirlerle de erken dönemde temas kurdu. Burada August Bebel ve Wilhelm Liebknecht gibi isimlerin işçi eğitim derneğinde verdiği dersler aracılığıyla politik olarak sosyalleşti ve sosyalist fikirler ile mevcut toplumsal eşitsizlikleri tartıştı. Bu ve Leipzig'deki Rus öğrenci çevresinde tanıştığı Ukraynalı sosyal devrimci Ossip Zetkin¹⁶ ile ilişkisi, önceki burjuva yaşamından kopmasına yol açtı. Şansölye Bismarck'ın Sosyalist Yasası, bir parti üyesi olarak Saksonya okul hizmetine erişimini engellediği ve ev öğretmeni olarak çalışmak zorunda kaldığı için kariyer yolu da tıkanırdı. Uluslararası düzeyde Zetkin, Paris'teki 1889 Uluslararası İşçi Kongresi'nin bir katılımcısı olarak sosyalist işçi hareketinin İkinci Enternasyonal'inin kurucularından biriydi. 1891'de sosyalist kadın hareketinin en önemli yayını haline gelen *Die Gleichheit* (Eşitlik) dergisini kurdu. Zetkin 1907'de ilk Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'nı düzenledi ve ilk kez 1911'de kutlanan ve kadınların oy hakkı ve daha iyi çalışma koşulları için mücadeleye odaklanan Uluslararası Kadınlar Günü'nün başlatılmasında en etkili kişi olarak kabul edilir. Merkez Komite'nin ya da daha sonra KPD Merkez Komitesi olarak bilinen yapının bir üyesi olarak, 1921'den 1933'e kadar Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi'nin (ECCI) bir üyesiydi ve hayatının son yıllarında, nihayetinde Stalin tarafından öne sürülen sosyal faşizm tezini eleştiren azınlık içinde yer aldı.

1878'de, 1890'da Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) olarak yeniden kurulan Almanya Sosyalist İşçi Partisi'ne (SAP) katıldı. 1917'ye kadar SPD'de aktif ve parti içindeki devrimci Marksist fraksiyonun önde gelen temsilcilerinden biriydi. 1917'de SPD'den ayrılan USPD'ye katıldı. Burada, 1918 Kasım Devrimi sırasında Spartaküs Birliği¹⁷ olarak yeniden adlandırılan sol kanat ya da Spartaküs grubuna mensuptu. Bu da diğer sol devrimci gruplarla birleşerek 1918/1919 yıllarının başında yeni kurulan Almanya Komünist Partisi'ne (KPD) dönüştü. KPD'nin etkili bir üyesi olan Zetkin, 1920'den 1933'e kadar Reichstag üyesiydi ve 1932'de parlamentonun kıdemli başkanıydı.

Zetkin, kadınların kurtuluşunun işçi sınıfının kurtuluşuyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğuna inanıyordu. Kadınların oy hakkı ve kadın işçilerin hakları için kampanya yürüttü. Sosyalist Yasaların yürürlükten kaldırılmasının ardından Zetkin Almanya'ya döndü ve SPD'nin önde gelen isimlerinden biri oldu. Partiyi çeşitli uluslararası kongrelerde temsil etti ve işçi hareketinin birliği

¹⁶ Ossip Zetkin (1850-1889) Odessa'da Yahudi bir aileden gelen Ukraynalı-Rus bir devrimci ve sosyalistti. Clara Zetkin'in hayat arkadaşı ve evlenmeden ondan iki oğlu oldu.

¹⁷ Aralık 1918 sonuna kadar Spartaküs Birliği, sol kanat olarak USPD'ye örgütsel olarak bağlıydı. Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un önderliğindeki Spartaküs Birliği, Birinci Dünya Savaşı sırasında dünya çapında kapitalizmi, emperyalizmi ve militarizmi yıkmak için proletaryanın uluslararası devrim hedefini benimseyen Marksist sosyalistlerin bir örgütüydü. Weimar Cumhuriyeti ile birlikte bu hedef Sovyet Rusya ile müttefik bir Sovyet Almanya'nın propagandasına dönüştü. bkz. Kolb ve Schumann, *Die Weimarer Republik*, 10.

için kampanya yürüttü. Zetkin aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın sert bir eleştirmeniydi ve barış hareketinin önde gelen seslerinden biriydi. SPD'den ayrıldıktan sonra 1917'de Bağımsız Almanya Sosyal Demokrat Partisi'ne (USPD) katıldı ve daha sonra Almanya Komünist Partisi'ne (KPD) geçti.

Clara Zetkin 1920'de Reichstag'a seçildi ve ölümüne kadar aktif bir politikacı olarak kaldı. Pozisyonunu kadın ve işçi hakları için kampanya yürütmeye devam etmek için kullandı. Weimar'da ne kadar kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmışsa da, eşit hakları açıkça medeni haklarla sınırlayan demokratik bir anayasa taslağı hazırlamıştır. Medeni Kanun'da aile ve mülkiyet hukukuna ilişkin değişiklikler yapılması ve kadınların aile içindeki konumlarının güçlendirilmesi yönündeki tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. Liberal feministler reformlar konusunda sürekli ısrar etseler de, onlara yakın olan (ve aynı zamanda Katolik kesimi temsil eden) Merkez Parti, kadınların ikincilliğinin doğal bir yasa olduğu ve doğası gereği siyaset öncesi olduğu ilkesini savundu. Bireysel liberal avukatlar ve birkaç sosyalist reform çağrısında bulunmuş olsa da, yeni seçilen parlamento bu görüşe karşı önemli bir muhalefet bulunmuyordu. Kendi kaderini tayin eden annelik talebi açıkça tartışmaya açık kaldı. Devletin kadınlara hayatlarını nasıl düzenlemeleri gerektiğini dikte ettiği açıklık, kadınların devlet kontrolüne karşı isyan ettikleri ve sivil eşitliklerini talep ettikleri açık sözlü siyasi direnişle karşılandı. Bu mücadele kendini özellikle kürtağın yasallaştırılması talebi olarak gösterdi.

Zetkin, ortaya çıkan faşizm tehdidini eleştirdi ve Nasyonal Sosyalizmin demokrasi ve toplumsal ilerleme için oluşturduğu tehlikeler konusunda uyarılarda bulundu. Clara Zetkin 30 Haziran 1933'te Moskova yakınlarındaki Arkhangelskoye'de sürgünde öldü. Sosyal adalet ve kadın hakları için mücadele eden bir savaşçı olarak bıraktığı miras bugün de önemini korumaktadır. Zetkin, 20. yüzyılın başlarındaki sosyalist ve feminist hareketin en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Clara Zetkin uluslararası sosyalist ve feminist hareketin merkezi figürlerinden biriydi. Kadınların özgürleşmesine ve işçi sınıfının yaşam koşullarının iyileştirilmesine yaptığı katkılar kalıcı bir öneme sahiptir. Zetkin, sosyal adalet ve eşitliğe yorulmak bilmeyen bir bağlılık örneği olarak gelecek nesil aktivistler için ilham verici bir rol model olmaya devam etmektedir.

Weimar'ın Sonu ve Nasyonal Sosyalizmin Başlangıcı

Weimar Cumhuriyeti'nin hızla sona ermesinin kuşkusuz pek çok nedeni vardı ve Versailles Antlaşması, 1923 hiperenflasyonu ve 1929 Büyük Buhranı ile şiddetlenen siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizler ve toplumsal hoşnutsuzluğun bir kombinasyonuydu. Bu ve diğer nedenlerden dolayı Weimar Cumhuriyeti, temelleri çok sağlam olmadığı için doğaçlama bir demokrasi (*improvisierte*

Demokratie)¹⁸ olarak da tanımlanmıştır. Siyasi partiler derin bir şekilde bölünmüştü ve aşırı uçlar, özellikle Adolf Hitler yönetimindeki Nasyonal Sosyalistler ve Komünistler, artan bir etki kazanarak yönetme kabiliyetini daha da zayıflattı. 1930 yılında, Reich Başkanı Paul von Hindenburg'un parlamentoyu baypas ettiği ve olağanüstü hal kararnameleriyle yönettiği, cumhuriyetin demokratik temelini daha da zayıflatan bir başkanlık kabineleri dönemi başladı. Nihayet, Adolf Hitler 30 Ocak 1933'te Reich Şansölyesi olarak atandı ve Şubat 1933'teki Reichstag yangınından sonra, ortaya çıkan olağanüstü hal kararnamelerini siyasi muhalifleri ortadan kaldırmak ve Weimar Cumhuriyeti'nin nihai sonunu işaret eden bir diktatörlük kurmak için kullandı. Uyanış, iyimserlik, liberalizm ve demokrasi dönemi sadece 15 yıl sürdü ve Nasyonal Sosyalizmin aşırı karşı önerileri tarafından engellendi. Takip eden yıllarda kadın hakları da dahil olmak üzere pek çok değerli özgürlük geri alındı.

Nasyonal Sosyalistler 1933 yılında iktidara geldiklerinde, Almanya'da kadın hakları ciddi bir gerileme yaşadı. Nasyonal Sosyalist ideoloji, kadınları anne ve ev kadını rollerine indirgeyen son derece muhafazakâr ve ataerkil bir kadın imajını yaydı. Adolf Hitler'in kadınların rolüne ilişkin ünlü bir açıklaması var: “Kadın eğitiminin hedefi geleceğin annesi olmalıdır.”¹⁹ Kadınlar yeni kanunlarla birçok üst düzey mesleklerden dışına itildi ve kadınların ev kadın ve anne olmaları halinde kazançlı işlerden vazgeçmeleri için teşvikler yaratıldı. Ve kadınların pasif oy kullanma hakkı yanı seçilme hakkı reddedildi. Hâlâ oy kullanmalarına izin veriliyordu ama artık seçilemiyorlardı. Buna karşılık, kadın devlet memurları ve akademisyenler sistematik olarak mesleklerinden uzaklaştırıldı. Kadınların daha yüksek pozisyonlara transfer edilmesine yasak getirildi ve bu pozisyonlarda bulunan kadınlar işten çıkarıldı ya da rütbeleri düşürüldü. Bu dönemde kadın imajı anne rolüyle sınırlıydı. Daha sonra 1933'te bekârlar için bir bekârlık vergisi getirildi. Sağlıklı doğan her çocuk kredi borcunu dörtte bir oranında azaltıyordu. Çocuk yardımları ve çocuk ödenekleri, vergi ödenekleri ve diğer yandan çocuk-suz çiftler için cezalandırıcı vergiler getirildi. Doğum kontrolü de kürtaj gibi cezai bir suçtu. 1933 ve 1937 yılları arasında yaklaşık 800.000 gelin çifti 1000 Reichsmark'a kadar evlilik kredisi talep etti.

Daha sonra 1938 yılında Hitler, Alman Anne Onur Haçı (*Ehrenkreuz der deutschen Mutter*) ya da kısaca Anne Haçı'nı tesis eden bir kararname yayınladı. Bu propaganda çok çocuklu anneleri onurlandırmayı amaçlıyordu. Askeri başarıları ve cesaretleri nedeniyle adeta bir askere benzetilen annelere, dört ya da beş çocukları varsa bronz, altı ya da yedi çocukları varsa gümüş ve sekiz ya da daha fazla çocukları varsa altın Anne Haçı veriliyordu. Dokuzuncu çocuktan itibaren yüksek rütbeli bir Nazi görevlisi, hatta çoğu durumda Hitler'in kendisi, vaftiz babalığını üstlendi. Üç milyon kadının 1939 gibi erken bir tarihte Anne Haçı ile ödüllendirilmiş olması ve tüm ailelerin neredeyse dörtte birinin dört ya da daha

¹⁸ Kolb ve Schumann, *Die Weimarer Republik*, 1.

¹⁹ Bkz. Kadınların oy hakkının 100 yılı. [„Das Ziel der weiblichen Erziehung hat unverrückbar die kommende Mutter zu sein“]. <https://hundertjahrefrauenwahlrecht.de/1933-frauen-wird-das-passive-wahlrecht-abgesprochen/> (Son erişim: 14.06.2024)

fazla çocuk sahibi olması,²⁰ kadınların doğum makinesi olarak araçsallaştırılması ile Nasyonal Sosyalist anne kültürünün ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir. Ayrıca, ödül için aranan şartların kesinlikle Nazi ideolojisine dayandığını, buna göre çocukların ebeveynlerinin *Alman kanı taşıması* ve *kalıtsal* olması gerektiğini ve annenin de *kalıtsal olarak sağlıklı, terbiyeli ve ahlaki açıdan kusursuz* olarak bu onura layık olduğunu kanıtlaması gerektiğini eklemek gerekir.²¹

Kadın hakları savunucuları ve aktivistleri zulme uğramış ve baskı altına alınmış, toplumsal cinsiyet eşitliği Nasyonal Sosyalist ideolojiye bir tehdit olarak görülmüştür. Nasyonal Sosyalizmin sadık bir muhalifi olan Clara Zetkin, siyasi inançları nedeniyle zulme uğradı ve sürgüne zorlandı. Diğer pek çok kadın hakları aktivisti de benzer bir akıbete uğradı ya da faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. Weimar Cumhuriyeti döneminde kaydedilen ilerleme büyük ölçüde tersine döndü ve Almanya'daki kadın hareketi ciddi bir gerileme yaşadı.

Weimar Döneminde İsviçre ve Avusturya'da Kadın Hakları ve Kadınlara Oy Hakkı

Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya, kadınlara oy hakkının tanınması da dahil olmak üzere kadın hakları konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu tarihi olay, kadınların siyasi katılımı için bir dönüm noktası olmuş ve İsviçre ve Avusturya'da farklı şekilde algılanan ve uygulanan bir ölçüt oluşturmuştur. Avusturya, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kadın hakları açısından Almanya'ya benzer bir gelişme göstermiştir. Habsburg monarşisinin yıkılması ve 1918'de Birinci Avusturya Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından kadınlara oy hakkı tanınmıştır. 12 Kasım 1918'de Geçici Ulusal Meclis, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan bir yasayı kabul etti. Bu sayede kadınlar ilk kez Şubat 1919'da Kurucu Ulusal Meclis seçimlerinde oy kullanabilmiş ve seçilebilmiştir. Avusturya'da kadınlara oy hakkının tanınması, eski monarşik sistemin çöküşünden sonra gerekli hale gelen daha geniş kapsamlı sosyal ve siyasi reformların bir parçasıydı. Kadınların siyasi sürece katılımı yeni demokratik düzenin temel bir unsuru olarak görülüyordu.

İsviçre'de kadınların oy kullanma hakkını elde etmesi çok daha uzun zaman almıştır. Her ne kadar Zürih'teki kadınlar 1868 yılında kanton anayasası revize edildiğinde kadınlara oy hakkı verilmesini talep etmiş olsalar da, 1904'ten itibaren Sosyalist Parti (SP) kadınların davasını savunan ilk parti olmuştur. Daha sonra başka oy hakkı örgütleri de ortaya çıkmış ve bunlar 1909 yılında İsviçre Kadın Oy Hakkı Derneği'ni (SVF) kurmuştur. İsviçre, cinsiyetler arasında siyasi eşitlik söz konusu olduğunda oldukça muhafazakârdı. Eşitlik yönündeki uluslararası eğilime ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok Avrupa ülkesinde

²⁰ bkz. Web Sitesi Çevrimiçi Yaşayan Müze. Anne haçı. <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/innenpolitik/mutterkreuz> (Son erişim: 14.06.2024).

²¹ bkz. Wikipedia. Anne haçı. <https://de.wikipedia.org/wiki/Mutterkreuz> (Son erişim: 14.06.2024).

kadınlara oy hakkı tanınmasına rağmen İsviçre bu konuda isteksiz kalmıştır. Kadınların oy hakkı ancak 7 Şubat 1971'de ulusal düzeyde kabul edilmiş ve son kantonun (*Appenzell Innerrhoden*) kadınlara kantonal düzeyde oy hakkı tanınması ancak 1990'ı bulmuştur. Bu gecikme, anayasa değişikliklerinin referandumla onaylanmasını gerektiren İsviçre'nin doğrudan demokrasisi de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden kaynaklanmıştır. Kadınların oy hakkına ilişkin tekrarlanan referandumlar, genellikle köklü geleneksel rol modelleri ve sosyal değişim korkusu nedeniyle reddedildi. Bu şekilde İsviçre, kadınlara seçme ve seçilme hakkını Almanya ve Avusturya'dan 53 yıl sonra ve Türkiye'den 41 sırasıyla 37 yıl sonra ancak 7 Şubat 1971 tarihinde tanımıştır.

Görsel 2: Kadın Sufragetler²²

Sonuç

Özetlemek gerekirse, Weimar Cumhuriyeti döneminde (1919-1933), özellikle Almanya'da, ama aynı zamanda Avusturya'da ve daha az ölçüde İsviçre'de kadın haklarının önemli ölçüde güçlendirildiği söylenebilir. Almanya'da çok katmanlı, homojen olmayan ve çok sesli bir kadın hareketinin ortaya çıktığı ve farklı akım ve gruplaşmaların kadınların sosyal geçmişlerinin bir sonucu olduğu unutulmamalıdır. Kadınların temel kaygısı siyasi katılım ve oy hakkıydı ve bu nihayet 1918/19'da Weimar Cumhuriyeti'nde ve Avusturya'da genel oy hakkının tanınmasıyla geçici zirvesine ulaştı. Oy hakkının tanınmasının ardından kadınların aktif siyasi katılımı, birçok yapısal ve sosyal engel devam etse de, ileriye doğru atılmış önemli bir adımdı. Bununla birlikte, Clara Zetkin gibi kadın hakları aktivistlerinin çalışmaları kalıcı bir miras ve eşitlik mücadelesinin sürekli olarak

²² Federal Yurttaşlık Eğitimi Ajansı Website. Dosya: Kadınların oy hakkı. [Bundeszentrale für politische Bildung: Dossier: Frauenwahlrecht]. <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/frauenwahlrecht/> (Son erişim: 14.06.2024).

devam ettirilmesi gerektiğini hatırlatan bir unsur olmaya devam etmektedir. İsviçreli kadınların tam medeni haklara sahip olabilmeleri için 42 yıldan fazla beklemleri gerekecekti ve kadınların oy hakkı 16 Mart 1971'de hayata geçirildi.

Weimar Cumhuriyeti'ndeki bu başarılar kadınlar için kısa ömürlü oldu. Nasyonal Sosyalistler ve onların anne miti ile kadınlar ciddi gerilemeler ve aksaklıklar yaşamak zorunda kaldı. Nazi ideolojisi kadınları yeniden anne ve ev kadını rollerine indirgedi ve Weimar döneminin pek çok kazanımı tersine döndü. Feminist faaliyetlerin bastırılması ve önde gelen kadın hakları aktivistlerinin zulme uğraması, Almanya'daki kadın hakları için ciddi bir geri adım oldu. Ancak son 40 yılda bile kadınlar hakları için tekrar tekrar mücadele etmek zorunda kaldılar ve 2024 yılında bile Almanya'da gerçek bir eşitlikten söz etmek pek mümkün değil. Birçok çalışma ve araştırma bunu göstermektedir. Örneğin 2024 yılının başında, Alman DAX borsasında işlem gören 160 Alman şirketinin üst kademelerinde 128 kadın yönetici vardı, ancak bunların karşısına hâlâ 568 erkek meslektaşları durmaktadır.²³ Bu, Almanya'daki en büyük 160 şirketin 696 üst düzey yöneticisinin beşte birinden biraz azının kadın olduğu anlamına geliyor. Almanya'da cinsiyete dayalı ücret farkı 2024 yılı başında hâlâ yüzde 18'lik bir eşitsizlik göstermektedir; yani kadınlar aynı işi yapmalarına rağmen çalıştıkları saat başına erkeklerden ortalama yüzde 18 daha az kazanmaktadır.²⁴

21. yüzyılda kadınların hâlâ yapması gereken çok şey var ve erkeklerin onlara yardım etmesi hiç de fena olmaz. Açıkçası, Simone de Beauvoir'ın (1908-1986) *Karşı Cins üzerine incelemesinin* ikinci kitabını "*İnsan kadın olarak doğmaz, hayat' da kadın olur*" açılış cümlesiyle açtığı 1949 yılından bu yana eşitlik alanında çok geniş bir ilerleme oldu, ancak kadınlar 2024'te hâlâ kadın olarak doğmuyorlar, ancak koşullar ve hayat şartları tarafından kadın hale getiriliyorlar.

²³ bkz. 2020'den bu yana DAX yönetim kurullarında önemli ölçüde daha fazla kadın. <https://www.tagesschau.de/wirtschaft/unternehmen/ey-frauen-vorstaende-dax-managerinnen-frauenquote-100.html>. (Son erişim: 14.06.2024).

²⁴ bkz. Federal İstatistik Dairesi. Cinsiyete dayalı ücret farkı 2023: Kadınlar saat başına erkeklerden %18 daha az kazanıyor. https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2024/01/PD24_027_621.html. (Son erişim: 14.06.2024).

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Föllmer, Moritz. "Auf der Suche nach dem einen Leben. Junge Frauen und Individualität in der Weimarer Republik." *Die „Krise“ der Weimarer Republik. Zur Kritik eines Deutungsmusters*, ed. Föllmer Moritz und Rüdiger Graf. Campus, 2005.

Fulda, Bernhard. *Press and Politics in Berlin 1924-1932*. Cambridge University, 2003.

Kolb, Eberhard ve Dirk Schumann. *Die Weimarer Republik [Weimar Cumhuriyeti]*. De Gruyter Oldenbourg, 2022.

İnternet Kaynakları

Alman Tagesschau. 2020'den bu yana DAX yönetim kurullarında önemli ölçüde daha fazla kadın. [Seit 2020 deutlich mehr Frauen in DAX-Vorständen]. <https://www.tagesschau.de/wirtschaft/unternehmen/ey-frauen-vorstaende-dax-managerinnen-frauenquote-100.html>. (Son erişim: 14.06.2024).

Dijital Alman Kadın Arşivi Websitesi. [Webauftritt des Digitalen Deutschen Frauenarchivs]. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/akteurinnen/augusteschmidt> (Son erişim: 14.06.2024)

Federal İstatistik Dairesi. [Statistischen Bundesamt]. Cinsiyete dayalı ücret farkı 2023: Kadınlar saat başına erkeklerden %18 daha az kazanıyor. [Gender Pay Gap 2023: Frauen verdienten pro Stunde 18 % weniger als Männer]. https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2024/01/PD24_027_621.html. (Son erişim: 14.06.2024).

Federal Yurttaşlık Eğitimi Ajansı Website. Dosya: Kadınların oy hakkı. [Bundeszentrale für politische Bildung: Dossier: Frauenwahlrecht]. <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/frauenwahlrecht/> (Son erişim: 14.06.2024).

Hindenburg, Barbara. "Die Auswirkungen des Frauenwahlrechts in der Weimarer Republik [Weimar Cumhuriyeti'nde kadınların oy hakkının etkisi]." Website Bundeszentrale für politische Bildung: Dossier, [Federal Yurttaşlık Eğitimi Ajansı Website] 2018. <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/frauenwahlrecht/279340/die-auswirkungen-des-frauenwahlrechts-in-der-weimarer-republik/>. (Son erişim: 14.06.2024)

Kadınların oy hakkının 100 yılı Websitesi. [Webseite 100 Jahre Frauenwahlrecht]. <https://hundertjahrefrauenwahlrecht.de/1933-frauen-wird-das-passive-wahlrecht-abgesprochen/> (Son erişim: 14.06.2024)

Louise-Otto-Peters-Gesellschaft e.V.'nin web sitesi. Louise-Otto-Peters hakkında biyografik bilgiler. [Webauftritt der Louise-Otto-Peters-Gesellschaft e.V. Biografisches zu

Lousie-Otto-Peters]. https://www.louiseottopeters-gesellschaft.de/verein/louise-otto-peters_(Son erişim: 14.06.2024).

Vikipedia. Anne haçı. [Wikipedia: Mutterkreuz]. <https://de.wikipedia.org/wiki/Mutterkreuz> (Son erişim: 14.06.2024).

Web Sitesi Çevrimiçi Yaşayan Müze. Anne haçı. [Webseite Lebendiges Museum Online: Mutterkreuz]. <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/innenpolitik/mutterkreuz> (Son erişim: 14.06.2024).

Geliş Tarihi: 4 Şubat 2025

Kabul Tarihi: 25 Nisan 2025

Araştırma Makalesi/Research Article*

Milli Mücadele Başlarken Batı Anadolu’da “Kuvâ-yi Milliye”

Sezai Kürşat ÖKTE**

Öz

Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller, Doğu ve Güney Anadolu’da, girişilen katliamlar, çok sayıda Türkün ölümüne, göç etmesine sebep olmuştur. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgaliyle de öldürme, yakıp, yıkma ve tecavüz eylemleri artmıştır. Türklük aleyhine yapılan gösteri ve taşkınlıklara, Anadolu’nun istilasına devlet otoritesi tepkisiz kalmış, gelişmeleri kabullenmiştir. Anadolu Türk Toplumunda millet bilinçlenmesi ve güvenlik düşüncesinde yeni gelişmelerin yaşanmasına sebep olan bu gelişmeler; “Kuvâ-yi Milliye” ve “Müdafaa-i Hukuk” örgütlenmelerini oluşturmuş ve Milli Mücadele’nin “Silahlı Direnme Dönemi” başlamıştır. Kuvâ-yi Milliye; “Milli Kuvvetler” anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada, Milli Mücadele Dönemi başlangıcında “Batı Anadolu’da” yaşanan gelişmeler karşısında askeri gücün yetersiz kaldığına inanan halk tarafından, hiç bir yerden talimat almadan oluşturulan “Kuva-yi Milliye”, ortaya çıkışı ve amacı, yapısal özellikleri, teşkilatlanması, oluşturduğu cepheler, giriştiği önemli muharebeler, bölgede düzenlenen kongrelerle ilişkisi ve nihayet kaldırılması hususlarında incelenecektir.

Konuyla ilgili olarak çok şeyler yazılıp, söylenmiştir. Bunlardan bir kısmı olumlu, bazıları da Kuva-yi Milliye’nin yapısal ve yasal özellikleri bakımından olumsuzdur. Türk İstiklâl Harbi tarihinde ebedi bir yer alan, ancak unutulmaya yüz tutan bu oluşumun tekrar hatırlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu Kongreleri, Efeler ve Zeybekler, Milli Mücadele Dönemi, Kuva-yi Milliye, Müdafaa-i Hukuk, Müdafaa-i Milliye.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., Araştırmacı-Yazar, sezaioekte@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5272-142X.

The “Kuvâ-yi Milliye” in Western Anatolia at the Beginning of the National Struggle

Abstract

The occupations that began after the Armistice of Mudros, along with the massacres in Eastern and Southern Anatolia, led to the death and displacement of many Turks. On May 15, 1919, with the occupation of Izmir, acts of killing, burning, destruction, and rape increased. The state authority remained unresponsive and accepted the developments, including demonstrations and excesses against Turkishness and the invasion of Anatolia. These events, which led to new developments in national awareness and security considerations within the Anatolian Turkish community, gave rise to the organizations “Kuvâ-yi Milliye” and “Müdafaa-i Hukuk”, marking the beginning of the “Armed Resistance Period” of the National Struggle. Kuvâ-yi Milliye means “National Forces.”

This study will examine the emergence, purpose, structural characteristics, organization, frontlines formed, significant battles undertaken, and the relationship with congresses held in the region by the “Kuva-yi Milliye”, which was formed by the people without any instructions from any place in response to the developments in “Western Anatolia” at the beginning of the National Struggle. It will also cover the eventual disbandment of this movement.

Much has been written and said about this topic. Some of it is positive, while some of it is negative due to the structural and legal characteristics of the Kuva-yi Milliye. The aim is to recall this formation, which holds a place in the history of the Turkish War of Independence and has been fading into oblivion.

Keywords: Western Anatolian Congresses, Efes and Zeybeks, War of Independence Period, Kuva-yi Milliye, Müdafaa-i Hukuk, Müdafaa-i Milliye.

Giriş

Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller, Ermenilerin Doğu ve Güney Anadolu’da, giriştikleri katliamlar, çok sayıda Türkün ölümüne, göç etmesine sebep olmuştur. 15 Mayıs 1919’da Yunanlıların İzmir’e çıkarılmasıyla da öldürme, yakıp, yıkma ve tecavüz eylemleri artmıştır. Rum ve Ermeni azınlık, Türklük aleyhine gösteri ve taşkınlıklara başlamış, devlet otoritesi buna karşı hareketsiz kalmış, gelişmeleri kabullenmiştir. Anadolu Türk Toplumu’nda millet bilinçlenmesi ve güvenlik düşüncesinde yeni gelişmelerin yaşanmasına sebep olan bu oluşumlar; “Kuvâ-yi Milliye” ve “Müdafaa-i Hukuk” örgütlenmelerini yaratmış ve Millî Mücadele’nin “Silahlı Direnme Dönemi” başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu

örgütlenme biçimini şöyle tanımlamaktadır: "... Vatanı savunma ve korumadan ibaret olan esas görev, doğrudan doğruya milletin kendisine yönelmiştir. Millet, orduya kendi içinden teslim ettiği bireylerini, düşman saldırısına uğrayan bölgelerin savunmasına, düşman sataşmasına uğrayan kardeşlerinin hayatlarının korunmasına görevli kılmaya mecbur olmuştur. İşte buna Kuvâ-yi Milliye diyoruz, bütün evren de böyle diyor."¹ "Müdafaa-i Hukuk" düşüncesi ve örgütlenmesi ise; kişilerin değil, milli hakların savunulmasını ve korunmasını esas almaktadır.² Milli devlet ilkesine bağlı olup, tam bir meşruluk içerisinde mücadeleyi benimsemiş, örgütlenmesi kanun ve kurallara uygun olarak cemiyetler ve dernekler halinde gerçekleşmiştir. Herhangi bir siyasi parti görüşünü onaylamayan bu anlayış, mücadelenin kişilere değil, cemiyetlere bağlı olduğunu ortaya koymuş, çeteciliği reddetmiştir.³ Kuvâ-yi Milliye, ülkenin her yerinde olduğu gibi özellikle Batı Anadolu'da faaliyet göstermiştir.⁴

Türk İstiklâl Mücadelesinde halkın ilk direnişi 19 Aralık 1918'de Dört-yol'da (Adana), düzenli Kuvâ-yi Milliye birliklerinin ise; 16 Mayıs 1919'da Urla'da, 24 Mayıs'ta Ayvalık'da Yunan işgaline karşı girişilen savunma muharebeleri ile başlamıştır. 27 Mayıs'ta Meclis-i Vükelâ'nın, bölge mülki amirlerine gönderdiği telgraflarda; "... Merkezden açık bir emir ve İngilizlerden konferans kararlarına ilişkin bir tebliğ alınmadıkça, asla Yunanlılar tarafından asker çıkarılmasına ve işgale müsaade edilmemesi ve gerekirse her türlü kuvvetle mukavemet gösterilmesi" istenmektedir. Bunun üzerine, Ayvalık'da karaya çıkmak isteyen Yunanlılara ateşle karşılık verilmiştir. 1 Haziran'da Ödemiş'e saldıran Yunanlılar, "Yiğit Ordu" tarafından karşılanmıştır. Çatışma, "İlk Kurşun Muharebesi" olarak anılmaktadır.⁵ Yaşananlar şöyle tanımlanmaktadır: "Milli istiklâl davasına atılmış olan Türk milletini bu dava devam ettiği süre, bu istiklâle inanan ve onu gerçekleştirmek için hesapsız fedakârlığı göze alan bir ruh haleti sarsıyordu. Bu ruh haleti 'Kuvâyı Milliye Ruhu'dur.

¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima 1, 1 Mayıs 1336 (1920), 5-7.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Aydın Kitabevi, 2010), 610, 825. (Kuvâ-yi Milliye: "Milli Kuvvetler"; Müdafaa-i Hukuk: "Hakların savunulması" anlamındadır.)

³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1 Mayıs 1336 (1920), 5-7.

⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1336 (1920); "Gerek Kuva-yi Milliye gerek onun merveci efkârı olan bazı gazeteler bugün tehlikeye maruz olan vatanın müdafaa-i hukukunu, ve milletin hakimiyetini temin için hiç bir menfaat ve ihtiras ile şaibedar (şaibeli, lekeli, kusurlu) olmayarak çalışıyorlar. Bu mesaiyenin dostlar nazarında olduğu kadar düşmanlar vicdanında da yer alması lazım gelir. Ne Kuva-yi Milliye'nin, ne gazetelerinin memleket fikri ve vatan endişesi haricinde hiç bir hususi nokta-i nazarı, hiç bir gizli emeli yoktur. Seslerindeki kuvvet ve metanet müdafaa ettikleri maksadın kudsiyet ve meşruiyetinden ve memleket üzerinde dönen tehlikelerin ehemmiyet ve ciddiyetinden mütevelliddir. Binaaleyh bunu tabii görmek lazım gelir. Hak hayatına, şeref ve onuruna, hürriyet ve masuniyetine tecavüz edilen bir milletin lisanında halim ve sükun aramak haklı olamaz...."

⁵ Ertuğrul Zekai Ökte, "Türk Millet Mücadelesi II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 25 (Şubat 1999): 19-29; Yalçın Özalp, *Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi* (Belediye Kültür Yayınları, 1984).

*Bu ruh yüksek siyasi olgunluk seviyesine gelmiş bir milletin, bu siyasi kudretini en azametli ve göz kamaştırıcı bir şekilde kullanmasından başka bir şey değildir.”*⁶ İzmir’in işgalinden yaklaşık on beş gün sonra başlayan direniş, günden güne gelişmiştir. 1919 yılı ortasından 1920 yılı sonuna kadar geçen süreç “Kuvâ-yi Milliye Dönemi” olarak anılmaktadır.⁷

“Kuvâ-yi Milliye” terimi, “düzenli ordu birlikleri dışında, bir tür gerilla savaşı ile mücadele eden, sevk ve idareleri merkezi bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplar” ile “savaşın bütününü” tanımlar tarzda kullanılmıştır.⁸ Güney Cephesi’nde etkinliğinin artması Sivas Kongresi sonrası başlamıştır.⁹ Türk Milleti, artık devletinden ümidini kesmiş, kendi varlığını bizzat koruma telâşına düşmüştür.¹⁰

Kurtuluş Savaşı’nın ilk safhasını “Kuvâ-yi Milliye’nin düşmanla teması, gerilla savaşı ve ayaklanmaların bastırılması” teşkil etmektedir.¹¹ En olumsuz durum ve şartlarda 15-20 kişilik alayların, giriştikleri çatışmalar halkın mücadele azim ve kararını artırmıştır. “Milli Güç”ün oluşturulması ve hedeflere yöneltilmesi ordunun, milleti ile bütünleşmesi sayesinde gerçekleştirilmiştir.¹² Kuvâ-yi Milliye hakkında çok şeyler yazılıp, söylenmiştir. Konuya ilişkin araştırmaların çoğu olumlu, bazıları da yasal ve yapısal özelliklerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle olumsuzdur. Bu çalışmada, İzmir’in işgali sonrası halkın hiç bir yerden talimat almadan, kendiliğinden oluşturduğu güçlerle Batı Anadolu’da giriştiği mücadele dile getirilmiştir.

1. Kuvâ-yi Milliye’nin Oluşmasını Zorunlu Kılan Koşullar

Mütareke sonrası merkezi siyasal otorite zayıflamış, yerel ve bölgesel olarak düşmanla çatışmayı göze alanların ümitleri kırılmıştır. Oysa yerel toplumsal yapı, böyle bir harekete katılacak çıkarları zedelenen gruplara sahiptir. Hükümetlerin barışa geçiş için izlediği yetersiz politika İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline yol açmıştır. Anadolu’daki sivil direniş önceleri desteklenmiş, fakat bunun yerel ihtiyaçlardan doğduğu, ordudan bağımsız bir örgütlenme olduğu anlaşılamamış, İttihat ve Terakki ile ilişkilendirilmiştir. Batı Anadolu’nun etnik

⁶ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu, Birinci TBMM* (Yapı Kredi Yayınları, 2010), 31-32.

⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, cilt 1 (Kastaf Yayınları, 2010), 120-121.

⁸ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 85, 86 ve 87, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başkanlığı Yayın, 1982) 82-83.

⁹ Yavuz Ercan, “Kuva-yı Milliye’nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, 1985), 229-238.

¹⁰ Hamdi Atamer, “Halk Ordu ve İstanbul Hükümetleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 8 (Mayıs 1968), 12-17.

¹¹ Nurettin Türsan, “Atatürk’ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Gnkur. Basımevi, 1983), 34-35.

¹² Ertuğrul Zekai Ökte, “Milli Mücadele Döneminde Milli Hareketler ve Ordu İşbirliği”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 56 (Eylül 2001), 13-25.

ve nüfus yoğunluğu da dikkate alındığında sivil temelli bir direniş sorunlu görülmektedir. Uzun süredir savaş durumunda olan halkın örgütlenmesi hayli zordur. Nüfus dağılımındaki çelişki de bunun en önemli etkenidir. Batı Anadolu'da direniş için başvurulacak yegâne toplumsal yapı "*Efeler ve Çeteler*" olarak görülmektedir. Örgütlenmenin öncülüğünü bölgenin ileri gelenleri yapmış, fakat asıl yükü halk çekmiştir.¹³

Ulusal direniş; Batı Anadolu'da yerel koşullar ve tabandan, Doğuda ise Ermeni tehdidi altında oluşan hassasiyetten kaynaklanmaktadır. Hükümet, Ege'de başlatılan ulusal direnişe "*Yerel savunma sınırlarını aşmaması, bağımsız örgütlerini yaratmaması, askeri bir kimlik kazanmaması*" koşullarıyla sempati duymaktadır. Durumun düzenli bir ordu hareketi sanılıp, İtilâf Devletleri'nin hedefi haline gelmesinden çekinilmektedir.¹⁴ Çünkü onlar için Kuvâ-yi Milliye, güvenliklerini tehdit eden bir unsurdur.¹⁵ İstilâ tehlikesine maruz bölgelerdeki halk kitlelerinde çoğunluğun ilk tepkisi ise, her ne pahasına olursa olsun kan dökülmemesidir.¹⁶

2. Kuvâ-yi Milliye'nin Ortaya Çıkışı ve Amacı

Yunan işgali, Aydın-Ödemiş-Salihli-Akhisar istikametlerinde gelişmektedir. Hükümet, bölgedeki idari ve askeri makamlardan aldığı raporlarla Yunan ilerleyişini izlemektedir. Kabinede çekişmeler, ihtilâflar, istifalar ve görev değişimleri olmaktadır.¹⁷ Aydın'da bulunan 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, 23 Mayıs'ta, kendine özgü kurallarla savaşan birlikler kurularak mücadeleye başlanması gerektiğini Harbiye Nezareti'ne bildirmektedir: "... Aydın kamuoyu arasında mahza mezalimden kurtulmak için Yunanlıları karşılama temayülü aleni bir surette malesef başgöstermiştir. Selçuk, Torbalı arasında etrafa hicret edemeyen bazı acezenin bataklıklara atılarak itlâf edildiği şaiyaları halkı daha ziyade tethiş etmiştir. Arz ve itiraf ederim ki bu havalide suret-i umumiyyede ahalinin yüksek ve orta tabakasında endişeli hemen genellikle bir yılgınlık ve kanksızlık hükümfermadır. Yalnız miktarı pek az olan ve ekserisi Çerkes ve Giritli asabi mizaçlı olanlardan ibaret bulunan bir azınlık mücadeleye hâhişkeridir. Bununla birlikte ciddi ve genel bir mücadele teşkilâtına başlanılsa maneviyatın yükselmesine sebep olacağı ve önemli meyve sağlayacağı kanaatinde bulunduğumu arz ederim."¹⁸

¹³ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Gnkur. ATASE Başkanlığı, Belge: 4174, sayı 113 (Ocak 2002), 87-88. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 51-56.

¹⁴ Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi* (Turhan Kitabevi, 1981), 70-75.

¹⁵ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge: 4175-4179, Sayı 113, 90-106. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 167-170.

¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, cilt 2 (Remzi Kitabevi, 2009), 143-152.

¹⁷ Yücel Özkaya, "Kuva-yi Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 8, sayı 24 (Temmuz 1992), 451-480.

¹⁸ Hamdi Baytulluoğlu, "Milli Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 12 (Eylül 1968), 6-12.

Denizli Mutasarrıflığı'nın, Dâhiliye Nezareti'ne yazmış olduğu telgrafta, Kuvâ-yi Milliye'nin amacı açıkça yer almaktadır: *"Milli hareket sadece Yunan saldırılarına karşı yapılan meşru bir müdafaaдан ibaret olup, buna katılanlar hükümete herhangi bir şekil ve surette karşı gelmek, güçlük çıkarmak düşünce ve maksadından tamamen uzaktır. Her türlü ihtiraslardan da tamamen ayrı olarak sadece vatanlarının Osmanlı hâkimiyeti altında kalmasını sağlamağa çalışmaktadırlar. Aslında hükümete fazla sadakat ve bağlılıktan başka bir niteliği olmayan bu hareketin, bir takım hasis maksatlarla lekeli ve takbihe (kınamaya) lâyık görülmesi ve bu itibarla men'ine kalkışılması hiç bir surette doğru değildir..."* "... Aydın ve civarında meydana gelen hareketler, sadece vatan ve millet kaygusu, ırz ve can tehlikesi altında gelişmiş ve yalnız bu meşru maksatların sağlanmasına yönelmiştir..."¹⁹

İzmir'in işgali esnasında askerler, Ödemiş ve diğer ilçelere dağılmış, çevredeki dağlara çekilmiştir.²⁰ Nitekim halk hareketinin başlangıcını da *"Ödemiş Kuvâ-yi Milliyesi"* oluşturmakta, İlçe Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi, Şube Reisi Ali Rıza ve Kaymakam Bekir Sami Bey gibi vatanseverlerin işbirliğine dayanmaktadır. Bunlar ihtilâlin hedef ve gayelerini kavrayıp bütün varlıklarıyla benimseyenlerdir. Bu nedenle, kumanda ettikleri birliklere hâkim olan ruhu, kurtuluş mücadelesi stratejisi ile ilgili usulleri, nihâî hedefe göre belirlemişlerdir. Türk Halkı, haksızlık ve zulme karşı isyan, Yunan ilerlemesini engellemek ve durdurmak, ordunun teşkilatlanmasına zaman ve imkân kazandırmak, düzenli ordunun teşkili sonrası yardımcı olmak, *"Anadolu İhtilâli"*ni başarmak ve gerçekleştirmek amacındadır. Kuvâ-yi Milliye hareketine kutsal bir amaç uğruna katılan kişiler, önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Oynadıkları rolü küçümsemek, sosyal ve siyasi gerçeklerle bağdaşmaz. Zira Milli Mücadele'nin temelleri bu kuvvetlerle atılmıştır. Bunlar her şeyden önce isyanları bastırmışlar, yurdun belli bölgelerinde faaliyet gösteren Rum ve Ermeni çetelerinin baskınlarından Türk halkı ve köylülerini korumuşlardır.²¹

Bölge güvenliğini yerinde gören, denetlemelerde bulunan dönemin Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: *"Kuvâ-yi Milliye efradının bir kısmını Yunanlılar tarafından istilâyâ ve aile fertlerinden bir çoğu tarihin şimdiye kadar kaydetmediği facialara maruz kalmış olanlar, diğer kısmını da vatanı ve dindaşlarının uğradıkları bu akibete maruz kalmak endişesiyle hayat, namus ve vatanlarını müdafaa edenler teşkil etmektedir. Kuvâ-yi Milliye'nin hedefi sadece Yunanlıların memleketlerinden çıkarılmasından ibarettir. Reislerini bazı nüfuzlu efeler ile ordudan istifa etmiş olan emekli subaylar vücuda getirmektedir ve bunlar asla eşkiya değildir. Birbirlerine son derece bağlıdırlar, aralarında inzibat gayet şiddetli bir surette temin edilmiştir. Asayiş ihlal eden hiçbir şey yoktur. Muntazam teşkilatları vardır. Hadise çıkaranların faileri şiddetle cezalandırılmaktadır."*

¹⁹ Mithat Sertoğlu, "Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 6 (Mart 1968), 3-7.

²⁰ Celal Bayar, "Batı Cephesinde Kuva-yi Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 15 (Mayıs 1986), 8-17.

²¹ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Gnkur. ATASE Başkanlığı, Ocak 2002, Belge: 4193, Sayı 113, 144-149; Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik* (Varlık Yayınları, 1964), 55-61.

Dört cephe mevcuttur: Ayvalık, Akhisar ve Soma, Salihli, Nazilli-Ödemiş-Aydın havalisi... Kumandanlar; Demirci Mehmet Efe, Hacı Şükrü Bey, Yörük Ali Efe'dir. Asker bu işlere katiyen karışmamaktadır. Çünkü bu milli bir galeyandır, bu sebeple halk mücadeleyi bizzat yapmaktadır. Hepsi de padişahımıza ve hükümete sadıktırlar. Ancak diyorlar ki, "biz sadece bu facialardan dolayı silaha sarılmaya mecbur olduk. Hiçbir siyasi meslek tanımıyoruz. Düşündüğümüz yalnız vatandır. Bu kadar kanı bunun için döküyoruz. Hükümet niçin birisini göndererek halimizi, maksadımızı sormuyor." ²²

20 Kasım 1919 tarihli İkdâm, hükümetin Kuvâ-yi Milliye'nin tesiri altında kaldığı söylentilerine şöyle bir yorum getirmektedir: "... Hükümet her hususta Kuvâ-yi Milliye'nin tesir ve nüfusu altında bulunup, her türlü hareket ve icraatını Kuvâ-yi Milliye'den aldığı emirlere ve ilhamlara göre ayarlamaktadır... Hükümet, kendi görüşünü, kendi siyasetini İtilaf Devletlerine kabul ettirmek için Kuvâ-yi Milliye'ye başvurmakta ve ona kendi emel ve arzusuna uygun ilhamlarda bulunarak kendi söyleyeceklerini ve yapacaklarını İtilaf Devletleri'ne o vasıta ile ihsas ve izhar etmektedir.

... Birinci söylentiye göre memlekette asıl amil ve hâkim olan kuvvetin Teşkilât-ı Milliye olduğu ve bugünkü hükümetin o kuvvet elinde bir alet ve vasıta olduğu anlaşıldığı halde, ikinci türlü rivayete göre asıl hüküm ve nüfuzun hükümet elinde olduğu ve Kuvâ-yi Milliye'nin ise hükümetin elinde bir alet ve bir tehdit vasıtası menzilesinde bulunduğu istidlâl edilmektedir.

Bu günkü hükümeti teşkil eden kimseler umumi efkâr ve tarih karşısındaki sorumluluklarını idrak ve takdir edecek iktidarı haiz birer mazi sahibi devlet adamlarımızdan oldukları için bu zevatın devlet idaresi fikri ile uygun düşmeyecek surette, kanun harici diğer bir kuvvetin bazıçesi olmayı veyahut o kuvveti kendi tebliğ ve icra vasıtaları gibi kullanmayı kabul etmeyecekleri aşîkârdır. Gerek kabinenin mesul azasının, gerek Kuvâ-yi Milliye ileri gelenlerinin şimdiye kadar vaki beyanlarından anladığımıza göre, hükümet ile Kuvâ-yi Milliye arasında tamamen bir ahenk husule gelmiştir. İki taraf arasında bir ahenk husule gelmesi demek mutlaka iki taraftan birinin elinde alet olmak menzilesine inmek demek olmadığı için, biz bu söylentilerin doğru olduğuna inanmak istemiyoruz." ²³

3. Kuvâ-yi Milliye'nin Yapısı

Kuvâ-yi Milliye; çeşitli cemiyet mensupları, denizciler ve deniz subayları, emekli veya görevden ayrılmış generaller, subaylar, jandarmalar, erbaş ve erler, kaymakamlar, belediye başkanları, çeşitli meslek sahipleri, eşraf, halk, din görevlileri, sağlık mensupları, aydınlar, öğretmenler, gayri nizami harp mensupları, devlet memurları, eski milletvekilleri, gazeteciler, yazarlar, yargı mensupları gibi

²² Akşam, 6 Eylül 1919. Vakıf, 6 Eylül 1919.

²³ İkdâm, 19-20 Kasım 1919.

gönüllülerden oluşmaktadır.²⁴ Liderlerinin önemli kısmı çete reisleridir.²⁵ Müfrezeleri, dağlarda gezen eşkiya ve zeybekler, asker kaçakları, herhangi bir suç işleyip adalatten kaçanlar, hapishanelerden çıkarılan mahkûm ve tutuklular, soyguna, vurguna hevesli maceraperestler, taraf değiştirenler, köylerden, kasabalardan toplananlar, milli ve vatani duygularla mücadeleye atılan gönüllüler oluşturmaktadır. Bazılarında her çeşit insan, bir kısmında ise tek tip kişiler ile bir/birkaç kişi tarafından hazırlanıp, teçhizatlandırılıp cepheye gönderilen milisler de vardır. Bazıları her taraftan gelmiş, bir kısmı da belli bir yer, kasaba veya aşiretten oluşmaktadır. Kumandanı eski bir eşkiya reisi olanların çevresi de buna uygundur. Sadece vatan endişesiyle gönüllülerin teşkil ettikleri müfrezelere komuta edenler farklıdır. Büyük müfrezelere komuta eden, “Demirci Mehmet ve Yörük Ali” gibi iki ünlü efe vardır.²⁶ “İpsiz Recep” türünde bir çok eşkiya reisi de bağımsız veya daha büyük bir grubun içinde müfrezelere kumanda etmişlerdir. Kumandanların arasında, Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık gibi “Balkan ve Makedonya Komitecileri”ne rastlanmaktadır. Gerçek anlamdaki milis kumandanları sivillerdur. Meslekleri askerlik olmadığı halde, düşman istilas karşısında devletin çaresizliğini ve ordunun zayıf durumunu görerek vatani müdafaa maksadıyla silahlı halk kuvvetleri oluşturup, onları sevk ve idare etmişlerdir. Bunlardan aydınlar; Biga Kaymakamı Saraçoğlu Şükrü Bey ve Mahmut Esat Bey.. bölge eşrafından; Alaşehirli Mustafa Bey, Ayazmendli Niyazi Bey gibi... Önemli bir kısım da muvazzaf, emekli, müstafi ve yedek subaylardan oluşmaktadır. Rütbeleri asteğmenden generale kadar değişmektedir. “Çete” yerine “Mücahidin” demeye özen göstermişlerdir. Büyük Kuvâ-yi Milliye müfrezelerinde, kumandanların yanında danışman olarak çalışan subaylar vardır.²⁷ Yapısal özellikleri açısından müfrezelerin sevk ve idaresi önemli güçlükler arz etmiştir. Bu birliklere komuta etmek için tam bir vatanseverlik gerekmektedir. Efeler ve ağaların bu hislerinden fazlasıyla yararlanılmıştır. Onlardan elde edilebilecek faydalar dikkate alındığında, yaratacakları zararlara göz yummak mümkündür.²⁸

Efeler, Anadolu’nun en fazla gelişmiş ve tarımın ticarileşmiş, toplumsal yapılar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu Ege’deki unsurlardır. Toplumsal bilimlerde sosyal haydut olarak anılmaktadır.²⁹ “Sosyal Haydut”luk, otoritesizliğin yerine geçen bir tür sosyal protesto eylemidir. Pazar ekonomisine

²⁴ Hamdi Atamer, “Kuva-yi Milliye’ye Katılanların Listesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 6 (Mart 1968), 9-12.

²⁵ Nurdoğan Taçalan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken* (Milliyet Yayınları, BAHA Matbaası, 1970), 184-269; (Çete reisleri ihtiyaçlarının karşılanması için fidyecilik yaptıklarını açıkça itiraf etmektedir. (*Sulh ve Selâmet Gazetesi*; 6, 10 Kasım 1919). Çerkes Ethem, *Anılarım* (Berfin Yayınları, 1993), 8. (Çerkes Ethem de aynı çerçevede fide aldığını belirtmektedir.)

²⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 7 (Sabah Kitapçılık San. Ve Tic. A.Ş., 2002); 105 Sayılı Askeri Mecmua’nın Tarih Kısmı, Sayı: 46, 25-30. (Detaylı bilgi için bakınız)

²⁷ Selek, *Anadolu İhtilali*, 1: 123-126.

²⁸ *İstiklal Harbinde* 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, cilt 2, Yazan: Emekli Alb. M. Şefik, 105 Sayılı Askeri Mecmua’nın Tarih Kısmı (Askeri Matbaa, 1 Haziran 1937, Sayı: 46), 25-30.

²⁹ Eric Hobsbawm, *Haydutlar*, Çev. Fatma Taşkent (LOGOS Yayıncılık, 1990), 9-33. (Detaylı bilgi için bakınız).

uyum sağladığı için toprak ve sermaye yoğunlaşmasının, dolayısıyla eşitsizliğin yaygın olduğu bölgelerde, ya da Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi aşiret düzeyinin etkisiyle reis ya da ağanın egemen olduğu yörelerde görülmektedir. Her iki ortamda otoriteye karşı başkaldırı söz konusudur. Yapılanmada “*sosyal haydutluğun*” dayandığı köylerin düşman işgal bölgesinde kalmalarının önemli etkisi olmuştur. Subaylar fedakârca gayret göstermekte, ancak geçmişin kamuoyu üzerinde yarattığı baskıyı aşmak zor olmaktadır. Ulusçu ideolojiyi benimsemiş kaymakam ve mutasarrıflar da örgütlenme çalışmalarına katılınca, direnişin önderlik kadrosu belirmeye başlamıştır. Asker eksikliğinin giderilmesi amacıyla efelerle dayanışma sağlanmış, ancak halkı ulusal dava uğruna örgütlemek hayli zor olmuştur. Efeler, subaylar ve ulusçu bürokratlar arasında oluşan işbirliği doğal olarak yerel eşrafı tedirgin etmiştir. Eşraf, Batılı işgalcilerin bir gün mutlaka gideceğine inanmaktadır. Ancak, yaklaşık 100.000 Rum’un adalardan ve Yunanistan’dan yerleştirilmek üzere bölgeye gelişi/getirilişi üzerine eşrafın mülkiyet olgusu tehlikeye girince, kurulan ulusal ittifaka katılmıştır. Bu işbirliğinde eşraf, serveti ile orantılı olarak Kuvâ-yi Milliye’nin donanımı ve beslenmesini, ilave müfrezeler kurulmasını üstlenmiştir.³⁰ Kuvâ-yi Milliye’de çocuklar ve gençlerin yanında aksakallı dedeler de vardır. Mücadele edenlere cephane ve yiyecek taşıyan kadınlar ile silâhı elinde çatışmaya katılanlar da az değildir.³¹ Kuruluşundan itibaren harekâtın içinde bulunan Celal Bayar’a göre de; “*Kuva-yi Milliye’nin vücut buluşu mahallindeki yerli harekete bağlıdır. Mukavemet taraftarı olan vatanperver vatan-daşların kişisel teşebbüsleriyle meydana gelmiş... Sivas Kongresi bu mahalli teşebbüsleri bir araya toplamak suretiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoluyla Mustafa Kemal Paşa’ya bağlamıştır...*”³²

4. Kuvâ-yi Milliye’nin Teşkilâtlanması

Türk Halkı, yurdunun istilâ edildiğini, mal, can ve namusunun tehlikeye düştüğünü görünce, hele de işgalcilerin Yunanlılar olduğunu anlayınca çılgına dönmüştür. Çektiği sıkıntıları hiçe sayarak, kutsal saydığı şeyleri koruma çarelerini aramış, asker, aydın, hatta ömrünün büyük bir kısmını haydutlukla geçirmiş çete reisini lideri kabul etmiştir. Bunların hepsi, düşmana karşı duyulan kin ve nefrette birleşmiştir. Artık halk her yerde, Kuvâ-yi Milliye teşkilâtına girmektedir. Hemen her yerde kurulan/kurulmakta olan Müdafaa-i Hukuk Heyetleri, başlarında halkın ileri gelenleri olmak üzere Kuvâ-yi Milliye’nin her türlü ikmal

³⁰ Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi* (Turhan Kitabevi, 1981), 84-96. Tuncer Baykara, “Zeybekler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 22 (Temmuz 1969), 59-61. 105 Sayılı *Askeri Mecmua’nın Tarih Kısmı*, Sayı: 46, 31-39. (Detaylı bilgi için bakınız) Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* (Türkiye Yayınevi, 1960), 12-29.

³¹ Mehmet Arif, “Anadolu İnkılâbı, Miralay Mehmet Arif Bey’in Milli Mücadele Anıları”, 42-47.

³² Celâl Bayar, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Temeli Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 31 (Nisan 1970), 12-16. Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Haz. Samih Nafiz Tansu (Sebil Yayınları, 1996), 327-328.

faaliyetini yürütmektedir.³³ Teşkilatlanma esnasında; Soma'daki 61. Tümene Kâzım Bey (Özalp), Akhisar'daki 17. Kolordu Komutan Vekilliğine Bekir Sami Bey (Günsav) tayin edilmişlerdir. Yunanlılara karşı esaslı bir mukavemetin halk tarafından da destekleneceğini anlamışlardır. 25 Mayıs'ta Yunanlıların Manisa'ya girişleriyle; Bekir Sami Bey, İzmir'den çekilen subay ve erleri toplamak üzere Salihlî'ye; İncoğlu Hamit Şevket Bey, zeybeklerle buluşmak üzere Ödemiş'e; Kazım Bey de Bandırma'ya gitmişlerdir. Bu arada Yunanlılar işgali genişletmek amacıyla; deniz yoluyla Ayvalık, İzmir'in kuzeyi ve doğusu istikametinde harekete geçmişlerdir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Gnkur. Bşk.) Cevat Paşa'nın 22 Mayıs'ta yazdığı mesaj anlamlıdır; "... Yunanlıların Menemen'i işgalleri ve oradaki mitralyöz ve cephaneyi bilahadise teslim aldıkları maateessüf bildiriliyor. Devletin Yunanlılara kaptıracak fazla ne bir silahı ve ne de bir fişengi vardır. Binaenaleyh bu gibi tehlikelere maruz mallarla esliha ve cephe ile toplarımızı hiçbir dağdağaya meydan vermemek üzere emin mahallere nakil ettirmenizi rica ve böylece teslimi silah gibi zilletlere meydan bırakılmamasını ehemmiyetle ilave eylerim."³⁴

57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'e göre ise halk, İzmir'de yaşananlardan, hükümetin çaresizliği karşısında Yunanlıların yaptıklarından oldukça etkilenmiştir. Muhalliflerin; "... Müttfiklerimizle birlikte devlet kuvvetlerinin mağlup edemediği müttfik düşmanlara bizler mi üstün geleceğiz? Subayların teşviklerine kapılmayın, akıbetiniz felâket olur... işi hükümetimizin siyasi çalışmalarına bırakalım, en uygun yol budur..." şeklindeki propagandasının etkisi altındadır. Ancak Şefik Bey; "Elden gelen kanlı bir mukavemeti yapmadan vatanın bir karış yerini bile düşmana terk etmek, milli ve askeri bir lekedir. Bu istilâya karşı milletin silâha sarılması, memleketi kurtarmak için hükümetin yapacağı siyasi hareketleri kuvvetli ve verimli kılar, bugünkü nesil yarın ki evlât ve torunlarının hürriyet ve hâkimiyeti için can ve mallarını fedadan çekinmemeli..." görüşündedir.³⁵

Manyas ve çevresi Çerkeslerinin gruplar halinde katılmasıyla, 24 Mayıs'ta Bandırma'da teşkilatlanma başlamıştır. Ayrıca Bekir Sami Bey tarafından Ayvalık-Bergama-Salihlî genel hattı üzerinde mukavemet noktası oluşturulmuş, bu hattın gerisinde bir teşkilatlanma yapılması tasarlanmaktadır. Böylece, düşman uygun yerde durdurulacak, şaşırtılacak ve gerideki birliklere zaman kazandırılacaktır. Ancak, bölge halkının önemli bir kesimi; "... Hükümet bir şey yaparsa ne âlâ yapmazsa, biz sizin dediklerinizi yapamayız. Hatta yarın Yunanlılar buraya geldikleri zaman, bugün buradaki görüşmemiz bile bizim için bir felâket sebebi olacaktır. Namus, din, vatan ve ırzı hükümet düşünsün. Bizim alnımızda ne yazıldı ise biz ona razıyız" görüşündedir. Bir maceraya atılarak varlığını kaybetmektense şimdilik kendisine zararı dokunmayan istilâyı kabullenmekte, "İngiliz askerleri, Türk köylüsünü Rum ve Ermeni tecavüzlerinden kurtaracak adil insanlardır" propagandasının etkisindedir.

³³ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1 (Millî Eğitim Basımevi, 1977), 270-274.

³⁴ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Cilt 1 (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 12-24.

³⁵ 105 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, sayı 46, 5-7.

Fakat subaylar, aydınlar ve vatansever gençler, büyük bir gayretle halkı ikna etmekte, hiç bir makamdan direktif ve emir almaksızın kendiliğinden beliren mukavemet hareketi gittikçe büyümektedir.³⁶

24 Mayıs 1919'da, Aydın'da 57. Tümen Komutanlığına (Albay Şefik), Ayvalık'ta 172. Alay Komutanlığına (Yarbay Ali Bey) ve Bergama'daki Silah ve Cephane Komisyonu Reisliğine (Yüzbaşı Nuri Bey), Bekir Sami Bey imzasıyla çekilen telgraf, silah, cephane ve malzemenin korunması bakımından önemlidir: *"Yunanlılar Menemen'i işgallerinde oradaki cephane, mitralyöz ve teçhizatı bilavukuat aldıklarını kemal-i fahrile ilan ediyorlar. Devletin Yunanlılara kaptıracak ne tek bir silahı ve ne tek bir fişengi yoktur. Binaenaleyh bu gibi tehlikelere maruz kalan mahallerdeki bütün malzeme-i askeriye'nin hini hacette müdâfaa-i milliyede istimal edilmek üzere emin mahallere nakli her zabitin akdemi vazife-i vataniyesindendir. Bilumum zabitan ve efradın teslimi silâh gibi zilleti irtikap etmemeleri lazımdır. Bu suretle hareket ve emri civar mahallerdeki askeri kumandanlara ve devair ve şubata tebliğ ediniz."*³⁷

Yunanlılar, 28-29 Mayıs 1919 gecesi Ayvalığa asker çıkarınca, ilk çarpışma burada yaşanmıştır. Ali Bey komutasındaki 172. Alay (24 Sb. 150 Er), Hamdi Bey emrindeki yerel kuvvetlerin işbirliği, Kuvâ-yi Milliye'nin kurulmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Ödemiş'e doğru hareket eden Yunan müfrezesine de 30 Mayıs'ta Hacıilyaslar'da mukavemet edilmiştir.³⁸ Yaşanan bu gelişmeleri Gnkur. Bşk. Cevat Paşa, 29 Mayıs 1919'da yollamış olduğu tamimle açıklamaktadır. Hükümet etkili bir girişimde bulunmamaktadır. Halkın Yunanlılara karşı büyük bir düşmanlığı olduğundan kendilerini koruma ve karşı koyma maksadıyla oluşacak herhangi bir harekete kolaylıkla ve süratle geçmeleri mümkündür. İşgalin doğurduğu şaşkınlık da geçmekte, mukavemet duyguları kuvvetlenmektedir. Yunanlıların istilâ ettikleri/etmek üzere oldukları bölgelerin halkı da artık harekete geçmeye başlamıştır. Haziran ayında bu işbirliği ve faaliyet en etkili safhasına girmiştir.³⁹

29 Mayıs 1919'da Alaşehir'deki 56. Tümen Komutanlığına atanan Bekir Sami Bey, Kuvâ-yi Milliye Kumandanı Mustafa Bey'e şu telgrafı çekmiştir: *"Yaşamak için Türk Milleti'nin atılmağa mecbur olduğu mücadele-i milliyeye bütün iman ve azimle giren Alaşehir'in fedakâr, vatanperver ahalisine ve bunların pişvası olan zatıalilerine arzı şükran..."*⁴⁰ 9 Haziran tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda; İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunanlılara özel muamele yaptığını, Manisa Mutasarrıfı ve Akhisar Kaymakamının bölge halkına yardım etmeyip Rum propagandasına

³⁶ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 25-48.

³⁷ *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav)*, Mayıs-Haziran 1919, Haz. Hamdi Gürler (Genelkurmay Basımevi, 1994), 68.

³⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Harp Tarihi Encümeni, Harp Mıntıkaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri* (Genelkurmay Matbaası, 1940), 75-87. *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav)*, 67.

³⁹ Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, 12-24.

⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, ed. Osman Selim Kocahanoğlu (Temel Yayınları, 2010), 139-215.

kayıtsız kaldıklarını belirttikten sonra şöyle devam etmektedir; “... Türk ve Müslüman milleti azimli, iman sahibi hükümet adamları ile sevk ve idare olundukça cihanın en kahraman bir milleti olduğunu ve cahil ellerde daima millet de çekingenlik göstermiştir. Mukaddes vatanımızın gerektiğinde savunmasını kolaylaştırmak için bu vilayete göğüsleri milli azim ve iman ile donanmış hükümet reislerinin gönderilmesini büyük ehemmiyetle rica ederim.”⁴¹

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey’in, 23 Haziran 1919 tarihli Vatan gazetesinde yer alan bildirisi; teşkilatlanma sürecindeki Kuvâ-yi Milliye unsurlarının bir maceraya atılmış oldukları ve bu durumun genel asayışı bozduğu hakkındadır.⁴² 23 Temmuz’da toplanan Erzurum Kongresi’nde alınan karar; “İstiklâlimizi korumak uğrunda teşekkül ve taazzuv (şekillenmiş) etmiş olan milli kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden masumdur. Devlet ve milletin mukadderatına milletin iradesi âmil ve hâkimdir. Ordu, işbu millet iradesinin tabii ve hadimidir.” Böylece Kuvâ-yi Milliye, bağımsızlık mücadelesinde her türlü gücün üzerinde yer almış ve varlığı korunmuştur. Milletin iradesi ile oluşan bu güçlerin en önemli destekçisi “Türk Ordusu” kabul edilmiştir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa da, 27 Temmuz 1919’da Sadarete gönderdiği tezkerede halkın onurlu mücadelesine katkıda bulunulması gerektiğini savunmaktadır: “... Yunanlıların İzmir’i işgallerinde... şiddetlenen şenatleri karşısında... mukaddes haklarının himâye olunmadığını gören mahalli ahali, Yunan zulüm ve facialarına hedef olmaktansa yurtlarını, can ve namuslarını kanlarıyla müdafaaya azmetmiş oldukları cereyan eden vukuattan anlaşılmaktadır... Halkın hukuku ve canı kefalet altına alınarak bunun önüne geçilmez ise akibetin hem Türk ahali hem de Hükümet ve memleket için telâfisi imkânsız darbeler husule getireceği anlaşılmaktadır...”⁴³

5. Kuvâ-yi Milliye Cepheleri

Bekir Sami Bey’in 1919 yılı Mayıs ayı sonunda yayınladığı beyanname ile cephelerin oluşturulmasına başlanmıştır.⁴⁴ Edremit, Soma, Salihli, Akhisar, Aydı

⁴¹ Hamdi Baytulluoğlu, “Milli Mücadele Başlıyor”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 11 (Ağustos 1968), 8-15.

⁴² Vakıf, 23 Haziran 1919.

⁴³ Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Cilt 1 (İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 182-213.

⁴⁴ Celal Bayar, Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş, Cilt 6, (Sabah Kitapçılık San. Ve Tic. A.Ş., 2002), 112-123. “Kuva-yi Milliye namıyla saha-i faaliyet ve millete çıkan Türk kuvvetleri elyevm ordu halini iktisap ettiğinden işbu ordunun namına “Yiğit Ordusu” ismi verilmiştir. Mücahid-i muhterem Edib Bey maiyeti erkânı ile beraber bugün kabile-i milliyemize iltihak ediyor. Kendisi cephe vazifeye başlayacaktır. Bayındır ve Tire civarında ileri kara kuvvetlerimiz kemal-i dikkatle vazife-i vataniyelerini ifa ediyor. Herkes kemal-i ehemmiyetle iş ve güçleriyle meşgul olsunlar. Herkes kuvayı milliyenin elyevm kesbettiği kuvvet ve şiddetli ve mücahidin-i islamiyenin kalplerinde yaşattığı azim ve imanı nazar-ı dikkate alarak dükkanlarını, ticaretgahlarını açıp evvelki gibi kemal-i serbesti ile muamelelerine devam etmelidirler.”

genel hattı 22 Haziran 1919'da kurulmuştur.⁴⁵ Bu cephe hakkında Mustafa Kemal Paşa, mecliste şunları dile getirmektedir; *"Ayvalık-Bergama-Kasaba-Ödemiş-Aydın hattı işgal altındadır. Bizim Kuvâ-yi Milliye bu hattın kuzeyindedir.... Olan olaylar, taraflar arasında ufak tefek çatışmalar ve ara sıra birbirlerine yaptıkları akınlardır..."*⁴⁶

5.a. Ayvalık ve Soma Cephesinin Oluşması

Ayvalık Bölgesi Kumandanı Yarbay Ali Bey, emrindeki 172. Alay ile Yunan kuvvetlerine karşı gereken önlemleri almış, milli teşkilatın oluşturulması için çaba göstermiş ve bunda başarılı da olmuştur. Yunanlılar 28 Mayıs'ta çıkarmaya başlamıştır. Ali Bey'in kuvvetleri, Ayvalık doğusunda mevzilenmiş ilk cepheyi oluşturmuşlardır. Ancak, 29 Mayıs tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla birlikler Soma ve Balıkesir'e kadar geri çekilince, Yunanlılar işgal bölgelerini Nazilli-Tire-Ödemiş-Akhisar'a kadar genişletmiştir.⁴⁷

Ayvalık'ta milli kuvvetlerin başında eski Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey ve Pelit Köylü Mehmet Bey bulunmaktadır. Şehrin hemen doğusundaki sırtlarda tertibat almışlardır. Mücahit ve asker toplam 500-600 kişidir. Yunanlıların burada bir alayı vardır. Soma'da ise; 188. Nizamiye Alayı emrindeki Mülazım Halit Bey'in Bardırma'dan teşkil ettiği 100 kişilik nizamiye müfrezesi ile Soma, Kırkağaç, Bergama kazalarından ve Balıkesir merkezinden Giresun ve Gelence nahiyeleri halkından teşkil edilen milli kuvvetler bulunmaktadır. Bunların başında Hulusi Bey ve Kırkağaçlı Emin Efendi bulunmaktadır. Kınık ile Soma arasında mevzilenmiş olan bu kuvvetler 700 askerden ibarettir. Bergama'yı işgal eden düşman kuvvetlerinin bir alayı Bergama'da toplu, ikinci bir alayı da Kınık civarındadır.⁴⁸

5.b. Aydın ve Nazilli Cephesinin Oluşması

Aydın, 27 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bunun üzerine birçok vatansever Aydın'ı terk ederek Çine'ye gitmişler, milli kuvvetleri toplamağa başlamışlardır. Aydın Heyet-i Milliyesi'nin Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerine gönderdiği bildiri şöyledir; *"İzmir'in işgali malumunuzdur. İzmir'le irtibatınız da kesiktir. Sükûn ve itidali koruyunuz. Milli haklarımızı sağlayacak olan silahlı örgütlenmeye zaman kaybetmeden yardım ve gayret ediniz Yüce Allah bizimledir.*

⁴⁵ İhsan Ilgar, "Garp Cephesinin Kuruluşu ve İlk Emirler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 7 (Nisan 1968), 28-39.

⁴⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, İçtima 1, 1 Mayıs 1336 (1920), 5-7.

⁴⁷ Mehmet Arif, *Anadolu İnkılâbı "Miralay Mehmet Arif Bey'in Milli Mücadele Anıları"*, BTDD, sayı 57 (Ekim 2001), 42-47.

⁴⁸ *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, "Mondros Mütarekesi'nin Uygulamaya Geçildiği Günden İtibaren Anadolu'da, Düzenli Ordunun Kuruluşuna Kadar Geçen Sürede Milis Kuvvetleriyle Müşterek Olarak Kıtalar Tarafından Teşkil Edilen Muhtelif Cepheleer" Yay. Haz. Tülay Duran, sayı 26 (Nisan 1987), 8-12.

Çünkü mağdur ve mazlumuz. Ümidinizi kesmeyiniz.” Aydın’ın işgali üzerine, Denizli Heyet-i Milliyesi tarafından 10 Haziran’da yayınlanan bildiri, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, Müftü Ahmet Efendi ile Yusuf Bey ve arkadaşlarının imzalarını taşımaktadır: “... Yunan canavarları vilâyetimizin içlerine doğru ilerliyorlar. Ayak bastıkları yerlerde hadsiz, hesapsız vahşetler, tüyler ürperten alçaklıklar, katliamlar yapıyorlar. Camilerimize Yunan bayrağı asıyorlar. Biz hain düşmanlara karşı ayaklandık. Bunları önce Menderes’ten bu tarafa geçirmemeğe ve sonra vilayetten temizlemeye karar verdik. ... Yarın Yunanlıların pis ve murdar ayakları altında inleye inleye ölmektense bugün mertçesine ölmeye veya namusla, onurla yaşamaya karar verdik. Bugünkü çalışmayı din ve namus borcu bilen kardeşlerimiz seyirci durumunda kalmamalı, vaktin ne kadar önemli olduğunu ve kaybedilecek zaman olmadığını düşünerek hareket etmeliyiz. Allah yardımcımızdır...”

Kuvâ-yi Milliye’nin 28-30 Haziran tarihlerindeki Aydın Taarruzu sonrası, Yunanlılar üstün kuvvetlerle taarruza geçerek 4 Temmuz’da yeniden işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Kuvâ-yi Milliye müfrezeleri Aydın ile Nazilli arasındaki Köşk mevkiine çekilerek burada yeni bir cephe kurmuşlardır. Demirci Mehmet Efe de kızanlarıyla birlikte Köşk’e gelerek “Umum Kuvâ-yi Milliye Komutanı” olmuştur. Hacı Şükrü Bey, Nazilli Cephesi Komutanlığını; Yörük Ali Efe, Menderes Bölgesi Komutanlığını; Arap Yüzbaşı adıyla anılan Nuri Bey, Menderes Milli Alay Kumandanlığını; Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Menderes Cephesi Topçu Kumandanlığını üstlenmişlerdir. Galip Hoca (Celal Bey) da bu cephe dedir. Nazilli’de genel bir Heyet-i Merkeziye kurulmuş, buna Aydın, Muğla, Denizli, Burdur, Isparta ve Antalya Merkez Heyetleri bağlanmıştır.⁴⁹ Bölgede toplam asker sayısı 600-800 civarındadır. Komutanları 175. Alayın 1. Tb. Komutanı Hacı Şükrü Bey, 57. Topçu Komutanı Bnb. Hakkı Bey’dir. Bölgedeki düzenli birlikler, 135. ve 175. Alay’dan kurulan üç taburdur. Zeybekler ve civar ahaliden oluşan milli kuvvetlerin kumandanları Yörük Ali Efe ve Postlu Mestan Efedir.⁵⁰

5.c. Salihli Cephesinin Oluşması

Kasaba ve Ödemiş’e doğru yayılan Yunanlılar, Ahmetli İstasyonu’nu bir müfreze ile ele geçirmişlerdir. Alaşehir eşrafından Esat Bey, 40-50 kişilik bir kuvvetle, Ahmetli’ye girmiş ve Yunan karakollarına baskınlar düzenlemiştir. Yunanlılar Urganlı’ya kadar çekilmiş, ancak yerli Rumların yardımıyla geceleyin bir baskın yaparak Esat Bey kuvvetlerinin bazılarını şehit ve bir kısmını da esir etmişlerdir. Ertesi gün Salihli’den, Halil Efe’nin topladığı bir millî müfreze Ahmetli’ye girerek Yunanlıları geri atmış ve Salihli Cephesi’ni kurmuşlardır. Çerkes Ethem, bu cephenin komutasını üstlenmiş, Parti Pehlivan Ağa, Sarı Edip Efe gibi mücahitlerin de katılımıyla burada kuvvetli bir millî cephe kurulmuştur. (EK-1) Kuvâ-yi Milliye’nin faaliyeti ve kazanılan başarı haberlerinin süratle her tarafa

⁴⁹ Mehmet Arif, “Anadolu İnkılâbı, Miralay Mehmet Arif Bey’in Milli Mücadele Anıları”, 42-47.

⁵⁰ Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 26 (Nisan 1987), 8-12.

yayılması halkın mücadele duygularını artırmıştır. Memleketin milli silâhlı teşkilâtını üstlenen; *Müdafaa-i Hukuk-u Milliye* ve *Redd-i İlhak Cemiyetleri* etrafına toplanan Kuvâ-yi Milliye'nin gücü giderek artmakta, cepheler güçlenmekte ve toplanan bağışlarla da her türlü ihtiyacı sağlanmaktadır. Bazı askeri birlikler de (özellikle *makinalı tüfek ve topçular*) mücahitlere katılmış ve zamanla milli cepheler gerçek birer muharebe cephesine dönüşmüşlerdir. Bölgede toplam Türk askeri sayısı 2.000 civarındadır.⁵¹

Gerçeği görmeye başlayan düşman, evvelce düşündüğü gibi az bir kuvvetle kollarını sallayarak ve geçtiği yerlerde alkışlanarak serbestçe memleketi istilâ edemeyeceğini iyice anlamıştır. Bu sebeple İzmir'den daha fazla kuvvet getirmeye başlamış ve cepheleri kuvvetlendirmek zorunda kalmıştır. Bütün bu gayretlerin yeterli olmadığını görünce de İtilaf Devletlerinden yardım talebinde bulunmuşlardır.⁵²

5.d. Akhisar Cephesinin Oluşması

Bu bölgenin kumandanı Binbaşı Hüsnü Bey'dir. Birlikleri 188. Alaydan bir nizamiye müfrezesi ile Akhisar kazası ve Marmara nahiyesi halkından oluşan milli kuvvetlerden ibarettir. Milli kuvvetlerin başında sırasıyla; Manisalı Mirimiran Halit Paşa, Hafız Hüseyin Bey, Dramalı Rıza Beyler bulunmuşlardır. Askerlerin toplamı 800 kişiden ibarettir. Manisa'yı işgal eden Yunan fırkası da bir kısmıyla Akhisar, diğer kısmıyla Salihli taraflarında bulunan Kuva-yi Milliye'ye karşı cephe almıştır. Akhisar Cephesi, Akdeniz sahilinden, Kasaba yakınında Gediz nehrine kadar uzanmaktadır. Başlangıçta birkaç grup halinde ve az bir kuvvetle muhafaza edilen üç bölgeye ayrılmıştır. Sonradan bu bölgeler, büyük bir cephe halinde birbirleriyle irtibatlandırılmış ve derinliğine sıralanmıştır.⁵³

5.e. Kocaeli Cephesi

1920 senesi başlarında bölgede I. ve II. Düzce isyanları olmuştur. Bu isyanları bastıran, Kocaeli bölgesindeki 11. ve 24. Tümen Komutanlığı'nın harekâta hazır birlikleri ile Kuvâ-yi Milliye'dir.⁵⁴ I. Düzce isyanı iki ay kadar devam etmiş, isyan bölgesi; Düzce'den başlamak suretiyle Hendek, Adapazarı ve Bolu bölgelerine kadar yayılmıştır. İsyanın bastırılmasına; Mürettep Aydın, 24. ve 11. Tümenler, Afyonkarahisar Milli Alayı, Gökbayrak Müfrezesi, Osmancık Milli Müfrezesi ve Kuvâ-yi Seyyare katılmıştır. II. Düzce isyanı, 1-27 Ağustos 1920 tarihleri arasında yaşanmıştır. İsyan bölgesi; Düzce-Bolu-Mudurnu ve

⁵¹ Mehmet Arif, "Anadolu İnkılâbı, Miralay Mehmet Arif Bey'in Milli Mücadele Anıları", 42-47.

⁵² Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, 35. , *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 26 (Nisan 1987), 8-12.

⁵³ Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, 34. , *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 26 (Nisan 1987), 8-12.

⁵⁴ 24. Fırka, 61. Fırka, Kütahya Bölge Komutanlığı, Saruhan Kumandanlığı, Menteşe Bölge Komutanlığı.

Adapazarı'dır. İsyanın bastırılmasında; Mürettep Aydın, 24. Tümen, Ankara Süvari Alayından iki bölük ve bölgedeki Milli Müfrezeler kullanılmış düşman bir daha hareket edemeyecek şekilde, püskürtülmüş ve bölgeden uzaklaştırılmıştır. Her iki harekât da, Ali Fuat Paşa'nın komutasında yapılmıştır.⁵⁵

1920 yılına gelindiğinde artık Kuvâ-yi Milliye çok çeşitli cephelerde, nizami birlikler halinde, süvari olarak, silah ve teçhizatı uygun, çoğunlukla düzenli birlikler bünyesinde yer almıştır. Türk İstiklâl Harbi süresince de verilen her türlü görevi yerine getirmiştir.⁵⁶

6. Kuvâ-yi Milliye Harekâtı'nın Özelliği ve Uygulanması

"Kuvâ-yi Milliye" harekâtı, "Gerilla Harbi"nin bütün özelliklerini taşımaktadır. Esası "vur ve kaç" taktiğidir. "Her yerde bulunmak, fakat iz bırakmamak" prensibinden hareket edilir. Gerilla stratejisinde daima, düşmanın fiziksel ve moral açıdan gittikçe artan bir şekilde bunalımlı bir duruma düşürülmesi amaçlanmaktadır. Gerilla hareketinin geleceği ve başarısı, mücadelenin yapıldığı bölgedeki halkın tutumuna bağlıdır. Halkın gerillaya bilgi ve ikmal maddeleri temininde yardıma istekli olmaları kadar, gerillanın saklanması yardım etmesi ve işgal kuvvetlerine bilgi vermemeleri ile de yakından ilgilidir. Başarı, düşman hakkında güvenilir bir istihbarat, harekât bölgesi hakkında bilgi, buna karşın düşmanın istihbaratsız bırakılmasıdır. Gerekli bilgilerin ne kadar çabuk ve ayrıntılı olarak elde edilebileceği, yerel halkın yardımını sağlamada gösterilecek başarıya bağlıdır. Ancak gerillalar, kendi halkına zararlı olmuşlar ve düşmana verdirdikleri kayıplardan çok daha büyük ölçüde misilleme yapılmasını tahrik etmişlerdir. Bunların doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sebep oldukları maddi zarar, kendi vatandaşları arasında büyük sıkıntılara yol açmıştır.⁵⁷

Bekir Fikri'ye göre de; "Küçük bir birlik harekâtı, büyük bir ordunun teorik harekâtına daima üstündür..." "... Bir savaşın başarısı, tarih demek olan askerlik kurallarının mütaalasından ziyade, savaş sırasında meydana gelebilecek duruma göre yeni kuralların bulunabilmesinde aranmalıdır." Yani savaş sırasında kim o zamana kadar uygulanmamış yeni bir kural bulur, tatbik ederse başarı onundur. Bazı talimnâmelere göre ise başarı, mutlaka düşmana karşı üstün kuvvetlerle muharebede aranmakta, karşılıklı denge sağlanması, birbirine eşit kuvvetlerde görülmektedir. Oysa; "Başarı hiç bir vakit çokluğun, asayişin, silâhların, cephanenin, büyük ikmal maddelerinin olmayıp; niteliğin, maneviyatın, azim ve iradenindir." ⁵⁸ Kuvâ-yi Milliye

⁵⁵ "İstiklal Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekat", Yaz. Bnb. Kazım Aras, 102 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, sayı 43 (Askeri Matbaa, 1936), 7-35.

⁵⁶ Ata Kabasakal, "1920 Yılında Kuva-yi Milliye Örgütleri, Eylemleri ve Gelişmeler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 60-63 (2002), 23-29. (Detaylı bilgi için bakınız.)

⁵⁷ B. H. Liddel Hart, Strateji-Dolaylı Tutum, Çev. (E) Gen. Cemal Enginsoy (Gnkur. Basımevi, 1973), 400-403.

⁵⁸ Bekir Fikri, Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla "Grebene" (Belge Yayınları, 1976), 4-6.

harekâtı belirli dönemlerde başarıya ulaşmış, Yunan işgalcilerine rahat ve huzur hakkı tanınmamıştır.⁵⁹

7. Kuvâ-yi Milliye'nin Önemli Muharebeleri

7.a. Bergama Baskını (14/15 Haziran 1919)

12 Haziran 1919 günü Yunan kuvvetleri 800 kadar piyade, süvari ve topçu birliğinden oluşan takviyeli bir taburla Bergama'yı işgal etmiştir. Büyük kısmıyla şehrin güney batısında, Soma'ya karşı emniyet tertibi almış, diğer unsurlarıyla Eskikale harabeleriyle kasabanın batı sırtlarında bulunmaktadır. 14. Kolordu Kumandanlığı, Yunan işgalinin doğuya doğru genişlemesini engellemek üzere 188. Alayı Poyracık köyü istikametine sevk etmiş, Ayvalık bölgesinden de kuvvetli bir müfrezenin Bergama yönünde hareket etmesini emretmiştir. Bunun üzerine Ayvalık Bölge Kumandanı Ali Bey, iki ağır makinalı tüfekte takviye edilmiş olan 172. Alayın Birinci Taburu ile Altınova, Burhaniye, Gömeç, Kozak ve çevre köylerden katılan milli kuvvetlerden oluşan müfrezeyi Binbaşı Cemal Bey komutasında Bergama yönüne göndermiştir. Bu müfreze Kozak, Yağcı Bedir aşiretlerinden katılanları da alarak büyük kısmı ile Yukarı Bey'den Bergama'ya doğru yürüşe geçmiş, 14 Haziran günü Bergama'nın kuzeyinde İncecik köyüne ulaşmıştır. Ayazmatlı Nazmi Bey komutasındaki müfrezeden iki kol Bergama'nın batısından hareketle Dikili-Menemen yönlerine karşı düşmanın ulaşım yolunu kesip, haberleşme hatlarını tahrip edecektir. Poyracık'ta toplanan 270 mevcutlu milis kuvvetleriyle birlikte, Bergama'nın batı ve güneybatısına ilerleyecek olan 188. Alay, Binbaşı Cemal Bey müfrezesini de emrine alarak 14/15 Haziran'da Bergama'yı basacaktır. 14 Haziran'da her yönden gelen kuvvetler düşmanı çember içine almışlardır. Taarruz hazırlığı esnasında firar eden bir düşman eskerinin bu faaliyeti haber vereceği düşünülererek, Yunanlıları tedbir almaya fırsat vermeden bastırmak için Bergama üzerine taarruza geçilmiştir. Gün batmadan önce başlayan harekâtla Kuvâ-yi Milliye, dükkân ve kahvelere dağılmış olan düşman birliklerine baskını gerçekleştirmiştir. Yunanlıların maneviyatı hiç beklemedikleri bu durum karşısında bozulmuş, birkaç kişisel karşı koyma da yok edilmiş, Dikili ve Reşadiye yönünde kaçmaya zorlanmışlardır. Çekilmeye çalışan ve tam bir bozguna uğrayan düşmanı, bu yönde bekleyen Nazmi Bey müfrezesi dağıtmış, geri kalanlar ise dağlara ve Menemen yönüne doğru kaçmışlardır. Bergama'ya yapılan baskın sonunda düşmanın takviyeli taburuna yarı yarıya kayıp verdirilmiş, maneviyatı kırılmıştır. Kuvâ-yi Milliye'nin morali yükselmiş, halkın güveni artmış ve düşmana karşı harekete geçmelerini sağlamıştır.⁶⁰

Bergama baskını, İzmir Kuzey Cephesi'nde Kuvâ-yi Milliye'nin ilk başarılı harekâtı olup, savunmadan taarruza geçiştir. Apak'a göre; *"..., milli harekât tarihinde ilk sırada yer alacak bir hadisedir. Milli ayaklanmanın ilk şanlı olayıdır. Onu*

⁵⁹ Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 65-66.

⁶⁰ E. Alb. Kenan, "Türk İstiklal Savaşında Milli Kuvvetlerin Kullanılması ve Bundan Çıkan Sonuçlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 80 (Eylül 2003), 24-25.

düzenleyen ve ona iştirak eden subay, halk çocukları milli tarihimizde yükselmesi gereken kahramanlardır.” Ancak baskın sonrası Yunanlılar, Menemen’de tam bir katliam yapmışlardır.⁶¹ Bergama’da yaşananlar milli kuvvetlerin mukavemeti hakkında gelecek için ümit vermiştir.⁶² Bergama hezimetinden sonra Yunanlılar şehri geri almak için önce Dikili bölgesine bir alay kadar kuvvet çıkarmışlar, 19 Haziran’da iki alayla tekrar taarruz etmişlerdir. Yaşanan kanlı muharebelerden sonra Kuvâ-yi Milliye, üstün kuvvetler karşısında herhangi bir kayıp vermeden geri çekilmiş, 20 Haziran’da Yunanlılar Bergama’yı ele geçirmişlerdir.⁶³

7.b. Malkoç Köprüsü Baskını (16 Haziran 1919)

Baskın, Aydın Cephesi’nde Kuvâ-yi Milliye’nin henüz oluştuğunda yapılmıştır. Haziran ayı başlarında düşman kuvvetleri Nazilli dahil olmak üzere bölgedeki demiryollarını işgal etmiş ve bir alay kuvvetindeki birliğinin kargâhını Aydın’da kurmuştur. Selçuk-Aziziye-Aydın ve Nazilli bölgesinde topçu ile takviyeli iki alayı bulunmaktadır. İstasyonlar ile demiryolu köprülerini kuvvetli müfrezelerle tutmaktadır. 57. Tümen tarafından kurulan Kuvâ-yi Milliye müfrezesi harekete hazır olup, 8 Haziran’da Çine kuzeyinde Menderes boyuna gönderilmiştir. (Yüzbaşı Ahmet, Teğmen Zekai, Yedek Teğmen Necmi; Yörük Ali, Kılıçoğlu Hüseyin ve 40-50 silahlı ile köylüler...) Tümen Komutanının ana fikri; demiryolları ve çevresindeki düşmanın etkisiz hale getirilmesi, ulaşım yollarının kesilmesi/kullanılmasının önlenmesidir. Bu düşünceleri Yörük Ali ve Kılıçoğlu Hüseyin Efelere söylediğinde Efeler; “Bey amca, sen hiç merak etme, Allah’ın izniyle biz hemen yola çıkacağız. Bundan sonra işimiz hep düşmanla uğraşmak olacaktır. Milleti bugüne kadar hep eşraf aldattı, kandırdı, yoksa biz şimdiye kadar durmazdık. Biz çıkalım arkamızdan millet gelir” demişlerdir. Aydın’ın doğusunda, Menderes’in güneyindeki köylerde, “memleketin başına gelen felâketi anlatarak ve düşmanı durdurmak için ölümü göze aldıklarını ilan ederek kuvvetlerini çoğaltmaya” çalışılmaktadır. Yörük Ali Efe düşmanı aldatmak için çeşitli söylentiler çıkarmakta, “Aydın’a gelerek Yunanlılara teslim olacağı” haberlerini yaymaktadır. Rumlar, aracılık için Nazilli Piskoposunu Sultanhisar’a göndermişlerdir. Piskoposun, Yörük Ali’yi beklediği gece; müfreze, Malkoçlar’da treni koruyan düşman birliğine baskın yapmak üzere kayıklarla Menderes Nehri’ni geçmektedir. Sabaha karşı bu birliğe dağ yönünden baskın yapılmış, düşman iki kişi dışında tamamen yok edilmiştir. Ayrıca müfreze, bütün köprüleri ve tren yolunun çeşitli noktalarını tahrip etmiştir. Atçalı’da ki düşman birliğine de baskın yapılmış ve dağıtılmıştır. Neticede, düşman

⁶¹ Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, 61.

⁶² Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, 34-36.

⁶³ Bergama halkı, hiçbir kişi kalmamak üzere Soma istikametinde sevk olunmuşlardır. Eşyalarını ve hayvanlarını da beraberlerinde götürmüşler, hastaları bile yollamışlardır. Zira Yunanlılar bu bölgede yaşadıkları hezimetin intikamını Türk halkını öldürmek suretiyle alacaklardır.

demiryolu üzerinde bulunan birliklerini geri çekerek Aydın'da toplamıştır.⁶⁴ “Malkoç Köprüsü Baskını” ulusal hareketin gelişmesini sağlamıştır.

7.c. Erikli Baskını (20/21 Haziran 1919)

Aydın'ın batısındaki demiryollarında yerleşmiş düşman müfrezelerine baskınlar devam etmiştir. Bunlardan en önemlilerinden birisi “Erikli Baskını”dır. Bir makineli tüfikle güçlendirilen Teğmen Kadri Efendi Müfrezesi 20/21 Haziran 1919 gecesi Menderes Nehri'ni geçerek, gece yürüyüşü ile Erikli İstasyonu'na varmış ve hangarda kaldığı sanılan Yunan müfrezesini kuşatmıştır. Yetersiz bir keşifle yapılan bu hareket sonucu; sıcak dolayısıyla hangar dışında arazide bulunan düşman, hangara atılan ilk bomba ile uyanmış, panik halinde dağılmış, rastgele ateşe başlamıştır. Çatışma sabaha kadar iki buçuk saat devam etmiştir. Yunanlılar Karapınar ve Balatçık İstasyonları'ndan gelen yardım kuvvetleriyle sayıca üstün duruma gelmiştir. Kadri Efendi Müfrezesi ise hiç kayıp vermeden dağılıp yönünde güneye çekilmiş ve gözden kaybolmuştur. Bu baskın da amacına ulaşmış, düşmanın daha büyük korku ve endişe yaşamasına neden olmuştur.⁶⁵

7.d. Aydın Muharebeleri (28-30 Haziran 1919)

Aydın'da düşman işgali altındaki yerlerde, sınırlı ve düzensiz birliklerle yapılan, gerilla harbi uygulanmıştır. Bu tür bir harekât hükümet baskısından bıkan halkın durumuna da uygundur. Halk muharip olmakla beraber, özgür davranmaya eğilimlidir. Böyle bir durum karşısında komutan, “çete olarak anılan” küçük müfrezelerin birleşerek, subayların sevk ve idaresindeki kuvvetleri kullanmak durumundadır. Yeni teşkil edilmeye çalışılan ulusal kuvvetlere zeybek çeteleri de karışmıştır. Bu mücadelede elde edilecek yegâne verimli sonuç; vatan-dan düşmanın atılmasını sağlayacak güçlü birlikler oluşturulana kadar, elden silâhı bırakmamak, düşmanı sürekli darbelerle huzursuz etmek ve zaman kazanmaktır. Zeybeklerin bu özelliklerinden yararlanılması düşünülmüş, güçlü ve düzenli birlikler oluşturuluncaya kadar bunlardan istifade edilmiştir. Ancak çeşitli bahanelerle köylerine gitmelerine herhangi bir engel yoktur. Bu kuvvetlerin tam mevcutlu ve toplu olarak bulunmaları da imkansızdır. Köylerine silâhlı olarak gidip-gelen tam manasıyla düzensiz ve kontrolsuz birliklerdir. Bunlara dağıtılan silâhlarla halkın arasında dolaşmaları, köy gençlerini zeybek çetelerine katılım için teşvik etmektedir. Durumdan ve Hükümetin muhalif tavırlarından yerel memurlar da endişelidir. Kaymakamlık, ahalinin silâhlanmasının hangi emirlere dayandırıldığı hakkında soruşturma açmakta, hatta mevcut silâhları da toplamaktadır.⁶⁶

⁶⁴ (E) Alb. Kenan, “Türk İstiklal Savaşında Milli Kuvvetlerin Kullanılması ve Bundan Çıkan Sonuçlar”, 25-26.

⁶⁵ “Türk İstiklal Savaşında Milli Kuvvetlerin Kullanılması ve Bundan Çıkan Sonuçlar”, 26.

⁶⁶ 105 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı: 46, 100-104.

Henüz teşkilatlanma halinde bulunan askeri birlikler ile Kuvâ-yi Milliye'nin birlikte yaptıkları "Aydın Taarruzu", 28 Haziran 1919'da başlamış ve üç gün sürmüştür. Seferi mevcutlu takviyeli bir alay (dört taburlu) kuvvetindeki düşmanın, geri çekilmesiyle sonuçlanan bu hareket, milli kuvvetlerin uygun şekilde kullanılması ve nihayetinde başarı derecesi hakkında olumlu fikir verecek ve deneyimler kazandıracak bir niteliktedir. 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in komutasında gerçekleşen bu taarruzun ana fikri; düşmanın her yandan kuşatılarak şehrin ele geçirilmesidir. (Kroki: 1) Aydın Taarruzu'na katılan birlikler:

"Umurlu Müfrezesi :(Aydın'a doğrudan taarruz edecektir) Müfreme Komutanı, Topçu Alay Komutanı Binbaşı Hakkı; Kuvveti 175. Alayın 3. Taburu (150 Tüfek) ve İki toplu Topçu Bataryası. Kuvâ-yi Milliye; Nazilli Jandarma Yüzbaşısı Nuri ve "Dokuzun Mehmet Efe" Müfrezesi (60 Kişi), Denizli Yedek Subaylar Grubu (56 Kişi), Denizli Polis Komiseri Hamdi Bey Müfrezesi (65 Kişi), Yüzbaşı Hasan Fehmi Bey komutasında "Tavaslızade Ömer Ağa" Müfrezesi (40 Kişi), Ortaklı Kara Mehmet Müfrezesi (25 Kişi), Salavatlı Halil İbrahim ve Sancaktar Ali Efe Müfrezesi (25 Kişi), Parakende Mücahitler (100 Kişi); Toplam 371 Kişidir. (Bu müfrezeye katılması emredilen 176. Alay, 1. Taburu 124 tüfekli, 4 ağır makinalı tüfekliler henüz yoldadır ve Aydın Taarruzunun üçüncü günü muharebeye katılabilmişlerdir.)

Menderes Köprübaşı Müfrezesi : (Aydın'ı güneyden kuşatacaktır) Komutanı, 175. Alay Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü. Kuvveti: 175. Alayın 1. Taburu (90 Tüfekli), Bir Ağır Makinalı Tüfek Bölüğü (4 Tüfek), 135. Alayın 3. Taburu (59 Tüfekli), Mızraklı Süvari Bölüğü (45 Atlı), Skoda Dağ Obüs Bataryası (2 Toplu) Kuva-yi Milliye; Yörük Ali ve Kılı Hüseyn Efe Müfrezesi (90 Kişi), Teğmen Kadri Müfrezesi (45 Kişi) Postlu Mestan Efe Müfrezesi (45 Kişi), Selami Bey Komutasında Koçarlı Müfrezesi (140 Kişi), Çine Gönüllüleri (200 Kişi); Toplam 520 Kişidir.

Söke Kuva-yi Milliyesi : (Germencik yönünden taarruz ederek düşmanın geri çekilme yollarını kesecektir.) Komutanı, 135. Alay Komutanı Yarbay Mazhar. Kuvveti: 135. Alay Karargahı (Bağarası), 135. Alay 1. Tabur (50 Tüfekli, Bağarası'nda), Bir Ağır Makinalı Tüfek Bölüğü (iki Tüfek, Bağarası'nda), 135. Alay 2. Taburu (40 Tüfekli, Söke'de), Bir Ağır Makinalı Tüfek Takımı Söke'dedir. Genel olarak, milli kuvvetlerin bir kısmı, nizamiye kuvvetleriyle beraber ve onların komutanlarının idaresindeydiler.

Nizamiye kitalarının dışında kalanlarla birlikte milli kuvvetlerin genel toplamı 2.000 kişi kadardır. Aydın garnizonundaki Yunan birlikleri ise; 4. Piyade Alayı, 8. Girit Alayının bir taburu, Bir topçu bataryası kadar olup, yaklaşık 3.000 kişidir.⁶⁷

Harekât öncesi Şefik Bey, Menderes Köprüsünde bir harp meclisi toplamış ve durum görüşülmüştür. Kuvâ-yi Milliye kumandanlarının taarruzu destekler yönde düşüncelerini bildirmeleriyle 30 Haziran'da taarruza karar verilmiştir. Tümen Komutanı, ayrıca "Hristiyan unsurlardan muharebeye katılmayanlara karşı

⁶⁷ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi (15 Mayıs-4 Eylül 1919), II nci Cilt, 1 nci Kısım, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketlerine Başlamaları-İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Milli Mukavemetin Kurulması, Haz. (E) General Hakkı Güvendik, (Gnkur. Basımevi, 1963), 140-155.

kesinlikle düşmanca davranılmamasını, yağma ve yıkım gibi eylemlere geçilmemesini" emretmiştir. Düşmanın 28 Haziran'da Çine yolu üzerindeki Menderes Köprüsüne sabah erken saatlerde taarruza geçmesi üzerine, milli kuvvetlerin harekâtı adeta bir "karşı taarruz" şeklinde başlamıştır. 28/29 Haziran'da kesin bir sonuca ulaşamamış, fakat düşman güneydeki mevzilerinden atılarak kasabanın içine sıkıştırılmıştır. Aynı gece cephane ikmali ve yiyecek teminiyle uğraşmıştır. En önemli sorun ise birliklerin dağılmaması ve düzenin bozulmamasıdır. Alınan önlemler sonucu çeşitli bahanelerle dağılan bir kısım Kuvâ-yi Milliye unsuru tekrar cepheye gönderilmiştir. Yeniden milli kuvvet toplanmaya çalışılmış, diğer yandan da yeni gönüllüler için Burdur deposundan silah ve cephane getirilmiştir. 29 Haziran'da topçunun kullanılma sorumluluğunu üzerine alan Hacı Şükrü Bey vasıtasıyla sahra topçusu ile harekâta himayeli olarak devam edilmiştir. Düşman şehrin içine çekilmekte ve Müslüman mahallelerini yakmaktadır. 30 Haziran'da Yunanlılar iyice sıkıştırılmış, manevi gücü de tamamen yok olmuş ve taarruzu karşılayamadığı görülmüş, geri çekilmeye başlamıştır. Bu durumda; ya düşman takip edilerek çekilme bozguna dönüştürülecek, ya da şehirde asayiş sağlanarak katliam ve soygunculuğa imkân verilmeyecektir. Sonuçta düşman takip edilememiş, dağdan inmiş eşkiyayı da yağmadan alıkoymak imkânsız hale gelmiştir. Şefik Bey, bütün Hristiyanları ve düşmana yardım edenleri hükümet binasına toplayarak büyük bir katliamın önüne geçmiş, yağma ise ne yazık ki devam etmiştir.⁶⁸

Aydın'ın Türkler tarafından ele geçirilmesinin etkisi çok büyük olmuş, bu esnada düşmanın kaçan büyük kuvvetleri, halkın maneviyatının yükselmesini sağlamıştır. Sonuçta bu bölgedeki milli hareket yayılmış ve kapsamı büyümüştür. Ancak düşman, Kuvâ-yi Milliye'nin gereği gibi düzenlenmediğini ve kontrolsuz bir kuvvet olduğunu anlamakta gecikmemiştir. Bütün kontrol noktalarına müfrezeler göndermeye başlamıştır. Türkler ise dağılan kuvvetlerin silâhlarını toplamağa ve yeniden gönüllüler kaydetmeğe başlamışlardır. Bütün levazım işlerini kadınlar, Nazilli'den düzenli olarak sağlamaktadırlar.⁶⁹ Taarruz esnasında Baltaköy'deki kadınlar, analar, düşmanın ateşine ve güneşin yoğun ısıcağına rağmen, Türklük, Müslümanlık şerefi için savaşıyor erkeklerle; su, ayran, ekmek ve yemek taşımaktadır.⁷⁰

4 Temmuz 1919'da takviye alan Yunanlılar Aydın'ı tekrar işgal etmişlerdir.⁷¹ 1919 yılı Ağustos ayında başlayan; Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve Hacı Şükrü Bey arasındaki güç ve rekabet mücadelesi, yeniden tertiplenme ve düzenlenme gerektirmiş, komuta yapısında önemli değişikliklere gidilmiştir.⁷²

⁶⁸ E. Alb. Kenan, "Türk İstiklal Savaşında Milli Kuvvetlerin Kullanılması ve Bundan Çıkan Sonuçlar", 30.

⁶⁹ Celal Bayar, "Batı Cephesinde Kuva-yi Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 15 (Mayıs 1986), 8-17.

⁷⁰ 105 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı: 46, 111-112.

⁷¹ Harp Mıntıkaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardman Tarihleri (Genelkurmay Matbaası, 1940), 77.

⁷² 105 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, sayı 46, 166-172.

Neticede bunlar için hazırlanan mühürlerle ("*Aydın Mıntıka Kumandanı Demirci Mehmet Efe*", "*Cenubi Aydın mıntıkası Kumandanı Yörük Ali*", "*Aydın Zeybek Ordusu Kumandanı Hacı Şükrü*") sorumluluk alanları ayrılmış, sorun çözülmüştür. Gökçen Hüseyin Efe, 19 Ağustos 1919'da düzenlenen Fata baskınında mükemmel bir gerilla savaşı örneği vermiştir. Yunanlılar, üzerlerinde yaratılan bu baskılar sonucu nasıl intikam alacaklarını şaşırılmışlar, kendi halinde yaşayan Türklere dahi şiddet uygulamışlar, çete, casus olarak adlandırılıp hapsedmişler, hatta öldürmüşlerdir. Vesikasız olarak şehire, girmeği yasaklamışlardır. Gökçen Efe, Yunanlıların ve yerli Rumların huzurunu fazlasıyla kaçırmış, geri emniyetlerini sarsmıştır. Yunanlılar iyice bunalmış, hiddetleri artmıştır.⁷³ Ancak, Kuvâ-yi Milliye'ye sızmış olan zararlı kişilerle, gerçek Kuvâ-yi Milliye'ciler arasındaki gizli mücadele "*İstiklâl Harbi*" süresince devam etmiştir.⁷⁴

8. Kuvâ-yi Milliye'nin Bölge Kongreleriyle İlişkisi

Batı Anadolu'da faaliyet gösteren Kuvâ-yi Milliye'nin mevcudu 1920'de yaklaşık 15.000 kişiye ulaşmıştır. Böyle bir silâhlı gücün ayakta tutulabilmesi başlı başına bir sorundur. Yedirilme, giydirilme ve barınmaları, devamlı artış gösteren ancak dönemsel özellikler arz eden gönüllülerin ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Hatta mali kaynakların yetersizliği nedeniyle, herhangi bir çatışma veya yakın tehlike olmadığı zamanlarda mevcudun azaltılması yoluna gidilmiştir. Her birliğin iç yapısı ve teşkilâtlanması kendine veya yöreye özgüdür. Silâh ve teçhizat bakımından farklı özellikler nedeniyle, yedek parça ve cephane ikmali güçtür. Halk gereken desteği sağlamaya çalışırken adeta ikili bir vergi mükellefiyeti ile karşılaşmıştır. Bir yandan Duyûn-u Umumiye ile Reji İdaresi'ne vergi öderken, diğer yandan Kuvâ-yi Milliye'ye "*Nakdî ve Aynî Teberru*" adıyla, para veya mal bağışlamaktadır. Bunun miktar ve oranı, bölgede faaliyet gösteren "*Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak*" kuruluşları tarafından belirlenmektedir. Yazılı bir kuralı olmadığı için de; "*kimden, ne zaman, ne kadar para veya bağış*" isteneceği belli olmayıp, istismar da edilmiştir.⁷⁵

8.a. Birinci Balıkesir Kongresi (28 Haziran-13 Temmuz 1919)

Kongrede Kuvâ-yi Milliye faaliyetlerinin etkinliğinin sağlanması amacıyla çok önemli kararlar alınmıştır. Balıkesir'de kurulacak Heyet-i Merkeziye'de cephele ve kazalar ayrı ayrı temsil edilmiştir. Heyet-i Merkeziye başkanlığına, Hacım Muhittin Bey seçilmiştir. Cephelelerdeki kuvvetlerin hangi kazaların yardımıyla beslenecekleri, Redd-i İlhak heyetlerinin yetki ve bağlantıları, cephelelerin takviyesi için hangi kazalar halkının nerelere sevk olunacakları tespit edilmiştir.

⁷³ Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 7, 42-67.

⁷⁴ Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 8, 3-6.

⁷⁵ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları* (Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1973), 173-191.

Görüşmelerde müfrezeler ile mevcut kumandanlıkların işbirliğine, yedek subaylardan yararlanılmasına karar verilmiştir.⁷⁶

8.b. İkinci Balıkesir Kongresi (26-30 Temmuz 1919)

Vatanın kurtarılması esas amaç olup, siyasetle uğraşılması reddedilmektedir. Genel seferberlik ilan edilmiş, bazı bölgelerden alınacak askerler belirlenmiştir. Her kazada oluşturulacak ikmal heyetlerinin başında bölge eşrafı bulunacaktır. Heyet-i Merkezi'yelerin görevleri belirlenmiştir. Özellikle askerin sevki ve istihbaratın elde edilmesi kurallara bağlanmıştır. Cephe gerisindeki faaliyetlerin düzenlenmesi için "*Menzil Müfettişlikleri*" kurulacaktır. Bunlar; Ayvalık-1, Bergama-Soma-2, Akhisar-3 olarak sıralanmıştır. Genel masraflar her kasabanın büyüklük ve gücüyle orantılı olacaktır. Subay ve diğerlerine verilecek maaş ve ikramiyelerin takdiri, bölge sorumlularına bırakılmıştır. Erzakın dağıtım şekli Heyet-i Merkeziye'nin kararına bırakılmıştır. Şehit ve yaralıların ailelerine verilecek ikramiye bölge sorumluları tarafından takdir edilecektir. Her kaza heyeti göndereceği subaylara ve erlere birer vesika verecek, milli orduya katılımda bunlar esas olacaktır. Ahali elindeki silahlar, Heyet-i Merkeziye'lerce toplanacak, karar onların yetkilerinde olacaktır. Yunanlılarla ülkeyi terk edene kadar görüşülmeyecektir. Firar edenler ve davet edilip göreve gitmeyenler, ülke dışına çıkarılacak mümkünse Yunan tarafına gönderilecektir. "*Atebe-i Felek-Mertebe-i Cenab-ı Hilafet-Penahi'ye*", "*Makam-ı Sami-i Sadaret-i Uzma'ya*", "*İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya Mümessil-i Siyasilerine*" durum ve kongrede alınan kararlar hakkında birer telgraf çekilmiştir. Telgrafların sonunda; Kongre Başkanı, Eşraftan Kongreye katılanlar ve bölgedeki Kuvâ-yi Milliye Kumandanlarının imzaları vardır.⁷⁷

8.c. Nazilli Kongresi (8 Ağustos 1919)

"*Nazilli Heyet-i Milliye*"si tarafından 8 Ağustos'ta, Menderes Vadisi'nde Yunan işgaline karşı tertiplenen Kuvâ-yi Milliye ile işbirliği sağlamak, keyfi uygulamaları önlemek için toplanmıştır.⁷⁸ Gönüllü asker, silah, cephane, yiyeceğin sağlanması Heyet-i Milliyelerin görevleri arasındadır. Bunlar, memur atamalarını yapacak ve muhtaç savaşçı ailelerine yardım edecekler, bağış miktarını belirleyeceklerdir. Yaşı uygun olan, ancak yüz lira bağışta bulunanlar askere

⁷⁶ Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri* (Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 87-100.

⁷⁷ Hacı Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Düzenleyen: Şerafettin Turan (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 112-120.

⁷⁸ Asaf Gökbil, *Milli Mücadelede Aydın*, Sad. Hüseyin Kuruözüm (T.C. Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 298-299.

alınmayacaktır. Genel merkeze, Denizli ve Muğla'da kurulacak şubeler vasıtasıyla hareketin sürekliliği için her türlü destek sağlanacaktır. Toplanacak gelir fazlası derhal Genel Merkeze gönderilecektir.⁷⁹

8.d. Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)

Yunan tecavüzlerine karşı mücadele ve savunmayı tertiplemek, işgal sahasını sınırlamak, Yunanlıların bölgede yarattıkları mezalim ve facianın büyük devletlere iletilmesini sağlamak ve Kuvâ-yi Milliye faaliyetlerini belirli bir düzene koymak için 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılmıştır. (EK-2) Kongre, her türlü particiliği ve çeteciliği reddetmektedir. Genel seferberliği kabul etmekle birlikte, bölge özelliklerinin de dikkate alınması sağlanacaktır. Erzakin toplanması ve dağıtımı yerel yöneticiler ve belediyeler vasıtasıyla olacaktır. Şehit ve yaralı ailelerine gereken destek sağlanacaktır. Fırar edenlerin diğer cephelere kabul edilmesi ilgili kumandanın sorumluluğundadır. Cephe personeli harbin cereyanı dışındaki bölgelerde, özellikle görevli değil iken silahsız dolaşacaktır. Ayrıca, İzmir'deki Büyük Devletlerin Tahkikat Komisyon Başkanı'na, Padişaha, Sadaret Makamına, İstanbul'daki Büyük Devletlerin siyasal temsilcilerine, İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Milne'ye, İzmir'deki Tahkikat Komisyonu Üyeleri ve generallerine, Osmanlı Demiryolları Müdüriyeti'ne (Taşımada indirim yapılması hakkında), *"içinde bulunulan durum, Yunanlıların bölgede yaptığı zulüm ve kongrede alınan kararlar"* hakkında birer telgraf çekilmiştir. Telgrafların sonunda Kongre Başkanı, (Delegeler) Eşraftan Kongreye katılanlar, Kuvâ-yi Milliye Kumandanlarının imzaları vardır.⁸⁰ Bu kongrede cephelerin teşkilat kadrosu hazırlanmış, cephe gerisi ve diğer kumandanların görevleri/bölümlemesi, faaliyetleri belirli esaslara bağlanmıştır. Ayrıca teşkilâtı oluşturan unsurların *"Tahsisat-ı Şehriyesi"* (Alacakları ücretler) belirlenmiştir.⁸¹ *"Kuvâ-yi Milliye Menzil Müfettişliği Vezâifi"* hakkında talimat hazırlanmıştır. Talimat; *"Kuvâ-yi Milliye kıtaatının iâşe ve geri hizmetini (hizmetini) temin etmek üzere her cephe için bir Menzil Müfettişliği"* teşkilini içermektedir. Müfettişlerin bölge eşrafından olması esası kabul edilmiştir. Ayrıca üç kişiden oluşan bir heyet belirlenecektir. Müfettişlik karargâhında; veznedar,

⁷⁹ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 200-209.

⁸⁰ Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları* (1919-1920), 121-221. Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)* (Atatürk Araştırma Merkezi, Yücel Ofset Ltd. Şti., 2000).

⁸¹ Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları* (1919-1920), 222-224. *"Alay Kumandanı (4000 Krş), Kumandan Muavini (3000 Krş.), Tabur Kumandanı (3000 Krş), Kumandan Muavini (2500 Krş), Bölük Kumandanı (2500 Krş), Kumandan Muavini (2000 Krş), Takım Kumandanı (2000 Krş), Menzil Müfettişi (3000 Krş), Menzil Katibi (2000 Krş), Anbar Memuru (2000 Krş), Menzil Heyeti Azaları her birine (2500 Krş), Doktor (2500 Krş), Hastane Katibi (2000 Krş), Reddi İlhak Heyetleri katibi (1500 Krş), Cephe Efradı (600 Krş.), Menzil ve Hastane Efradı (900 Krş.), Taburlar sabit efradına (900 Krş.), Reddi İlhak Heyeti Piyadesi (1500 Krş.), Reddi İlhak Heyeti Piyade Reisleri (1800 Krş.), Reddi İlhak Heyeti Süvarileri (3000 Krş.), Reddi İlhak Heyeti Süvari Reisleri (3500 Krş.) Mıntika Tahsisatı; Mıntika Kumandanı (2500 Krş.), Mıntika Çavuşu (1500 Krş.), Mıntika Katibi (1500 Krş), Tabur Kumandanı (2000 Krş.), Tabur Çavuşu (1500 Krş.), Birinci Bölük Kumandanı (1500 Krş.), Takım Kumandanı /adet/ 3 (1000 Krş.)"*

maaş ve mübaya (satın alma) memuru, erzak ve tayin memuru, merkez anbar memuru (iki yazıcı), on hizmet eri bulunacaktır. Talimatın üçüncü faslı "*Hukuk ve Vezâif*" hususlarını içermektedir. Bu fasılda, subaylara verilecek tabildot ve diğer erzak ile erata yevmiye olarak verilecek erzak listesi yer almaktadır. Bunun yanında; "*Heyet-i Merkeziye Talimatnamesi* (Teşkilat ve icra edeceği görevler), *Harekât-ı Milliye ve Reddi İlhak Talimatnamesi* (Her kazada teşkil edilecek; Levazım, Maliye, Teşkilat Heyetleri ve bunların görevleri) *Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Encümen-i Müdiran, Birinci Saruhan Milli Alayı'nın Teşkilâtı*" talimatnameleri yayınlanmıştır.⁸²

Kuvâ-yi Milliye'nin Heyet-i Temsiliye ile ilişkilerinde; faaliyetlerinin düzene konulması, düşmana karşı birlik ve beraberliğin sağlanması, ordu ile ilişkileri, silah ve cephanelerinin temini ve korunması amacıyla, A-RMHC Tüzüğüne de "*Gizli*" Ek hazırlanmıştır (18 Eylül 1919).⁸³

9. Yunanlıların İleri Harekâtı Karşısında Kuvâ-yi Milliye (22-24 Haziran 1920)

1920 kış aylarında "*Milli Cephe*" yeniden tertiplenirken, Kuvâ-yi Milliye birlikleri de düzenli kuvvetlerle güçlendirilmiştir. İzmir Kuzey Cephesi, Ayvalık-İvrindi-Soma-Akhisar bölgelerine ayrılarak 61. Tümen (Alb. Kazım-Özalp-); İzmir Doğu Cephesi, Marmara gölü ile Gediz çayı, Salihli-Bozdağ-Kelas bölgelerine ayrılarak 23. Tümen (Alb. Ömer Lütfü); İzmir Güney Cephesi, Aydın-Söke bölgelerine ayrılarak 57. Tümen (Alb. Şefik-Aker-) ve Demirci Mehmet Efe emrine verilmiştir.⁸⁴ Ayrıca İzmir'in Doğu ve Güney Cepheleri Nazilli'de bulunan Albay Refet Bey'e bağlanmıştır. Cepheler, iase ve ikmal bakımından 12. ve 14. Kolordulara bağlıdırlar. Ayrıca sancak ve ilçelerdeki "*Müdafaa-i Hukuk*" şubeleri iase maddeleri göndermektedir. Silâh, cephe ve diğer donanım yeterli olmayıp, yakın birliklerin mevcut depolarından sağlanmaktadır. Yunanlıların İzmir, Aydın, Ödemiş, Ahmetli, Manisa, Bergama ve Ayvalık'ta ki beş tümeni ve bağlı birliklerde yaklaşık 62.000 asker bulunmaktadır. Türklerin ise bütün cephelerdeki düzenli ve Kuvâ-yi Milliye kuvvetlerinde yaklaşık 15.000 asker olup, topçuları yeterli değildir. Geniş bir cepheye yayıldıklarından siklet merkezi sağlayabilme, herhangi bir bölgede kuvvet tasarruf etme imkânları yoktur. Eğitim yapılamamakta, muharebe ve ateş gücü geliştirilememektedir. Ayrıca muharebede en önemli unsur olan ihtiyatları yoktur. Bütün bu olumsuz gelişmeler yanında bir de Halife'nin teşviki ile milli kuvvetleri ve cephe gerisini tehdit eden Anzavur isyanları ile uğraşılmaktadır. Bu arada Yunanlılar Bozdağ'a taarruz etmiştir. Kuvâ-yi Milliye unsurlarının buna karşı koymaları, ciddi bir düşman taarruzu karşısında milli kuvvetlerin düşeceği durumu yansıtmaktadır. Nitekim; 22-24 Haziran 1920 tarihlerinde,

⁸² Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları, 225-238.

⁸³ İstanbul Araştırma Merkezi, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü", BTTD, sayı 2 (Mart 1997), 22.

⁸⁴ Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, cilt 2, kısım 2 (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920) (Gnkur. Basımevi, 1965), 111.

İzmir'in Kuzeyi ve Doğusuna (Soma-Harta-Ayvalık-Alaşehir) yönelik olarak başlayan harekâta, Yunanlıların elde ettikleri başarı, bunun en bariz göstergesidir. Türkler düzenli orduya geçinceye kadar Yunanlılar, Balıkesir (30 Haziran 1920), Nazilli (3 Temmuz), Bursa'yı (8 Temmuz) ele geçirmişlerdir. 1920 yılının Temmuz ortalarına gelindiğinde; Bergama-Soma-Akhisar-Salihli-Aydın Cephesi dağılmış, savunma görevi tamamen düzenli ordu birliklerine bırakılmıştır.⁸⁵

Kuvâ-yi Milliye'nin doğuşu ve faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin mevcut kanunlarına ve düşüncelerine uygun değildir. Çünkü devlet, İtilâf Devletlerine karşı mağlubiyetini, Mondros Mütarekesi koşullarını kabul ettiğini beyan etmiştir. Dolayısıyla, İstanbul Hükümeti Kuvâ-yi Milliye'yi kanun dışı olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan Kuvâ-yi Milliye, TBMM Hükümeti'ni kurmuş, ülke yönetimi milletin iradesi ile halkın eline geçmiştir. Artık dahili siyaset ve uluslararası ortamda güveni sağlamak için şimdiye kadar kendisini koruyan, fakat yasal olmayan kuruluşları, kendi kanun, düzen ve kadroları içerisine almak durumundadır.

10. Kuva-yi Milliye'nin Kaldırılması

İstanbul'daki yönetim merkezine bağlı, ancak işgaller karşısında ülke savunması için gerçek bir otoriteye sahip olmayan Kuvâ-yi Milliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin emri altına girmeye yönelmiş, böylece Anadolu'yu koruma görevi doğrudan doğruya halkın eline geçmiştir.⁸⁶ Büyük Millet Meclisi hükümeti oluşturulurken "*Erkan-ı Harbiye-i Umumiye*" (Genelkurmay) de bünyesine alınmış, başkanlığa getirilen İsmet Bey (İnönü); iç güvenliği sağlamak için isyanları bastırmak, cepheleleri düzene koymak ve emir-komuta birliğini sağlamak amacındadır.⁸⁷

1 Mayıs 1920'deki Meclis Gizli Oturumu'nda söz alan Mustafa Kemal Paşa da Kuvâ-yi Milliye hakkında şu görüşleri ileri sürmektedir; "*Kuvâ-yi Milliye, ordu, her şey ve her vasıta artık doğrudan doğruya milletin taht-ı emrine girmelidir... İş memleketin müdafaaı olduğuna ve bu işin de vazife-i asliyesi ve hakikiyesi bulunduğuna göre bütün vasıtaların aynı emir ve kumandaya tabi olması gerekir... Bu kumanda da şunun*

⁸⁵ E. Alb. Kenan, "Türk İstiklal Savaşında Milli Kuvvetlerin Kullanılması ve Bundan Çıkan Sonuçlar", 61-65. (23. Tümen Komutanı çözülmenin sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır; "*Düşmanın sayıca çok üstün olması, esirleri şehit etme haberlerinin yaygınlaşması üzerine erler esir düşmek için cepheden uzaklaşmak arzusunda kalmışlardır. Bölge halkından olan Kuvâ-yi Milliye unsurları kendi köylerine dönmek istemekte ve durumdan endişe duymaktadır. Düşman zulmünden korkan halk da geri çekilme kollarına karışarak büyük kitleler oluşturmuş, manevi kuvvet bu yüzden tamamen kırılmış, düzen ve disiplin sağlamak için alınan önlemler sonuçsuz kalmıştır. Geri çekilen birlikler akşam Alaşehir vadisi kuzey ve güney sırtlarına yönelerek takipten kurtulmaya çalışmaktadır.*")

⁸⁶ Sezai Kürşat Ökte, *Toplum Hareketinin Perde Arkası (1918-1922) Halkla İlişkiler* (DERİN Yayınları, 2004), 258-264.

⁸⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Cilt 1, 3 Mayıs 1336, 196-198; Cilt 1, 4 Mayıs 1336, 202-203. İsmet İnönü, *Hatıralar* (Bilgi Yayınevi, 2009), 184-186.

veya bunun elinde değil, kuvvetlerin heyet-i umumiyesi Büyük Millet Meclisi iradesinde olmalıdır..."⁸⁸ "İcra Vekilleri Heyeti" programıyla da bu düşünceler daha belirgin hale getirilmiştir.⁸⁹ 16 Mayıs'ta Kuvâ-yi Milliye teşkilâtı, Müdâfaa-i Milliye'ye bağlanmış, yedirilip içirilmeleriyle diğer ihtiyaçlarının hükümetçe karşılanacağı kararlaştırılmıştır.⁹⁰

7 Haziran itibarıyla iç güvenliği sağlamak üzere Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı Seyyar Jandarma Müfrezeleri kurulmuş ve bölgelerindeki Kuvâ-yi Milliye unsurları bunlara bağlamıştır.⁹¹ Düzenli orduya geçişi hızlandıran önemli gelişmelerden biri de Gediz Taarruzu olmuştur.⁹² 24 Ekim'deki bu harekâta, Genelkurmay Başkanlığı karşı çıkmıştır.⁹³ Taarruz kararı Cephe Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından verilmiş, askeri harekât belirgin bir başarı elde edilemeden sonuçlanmıştır.⁹⁴ 1920 sonlarında Batı Cephesi'nde yoğunlaşan Yunan taarruzları, Kuvâ-yi Milliye unsurları tarafından karşılanamayınca; düzenli orduya geçiş daha zorunlu bir hal almıştır. Ali Fuat Paşa görevden alınarak; Batı Cephesi ikiye bölünmüş. Kuzey-Batı kısmının komutanlığına Alb. İsmet Bey, Güney kısmın komutanlığına da Alb. Refet Bey getirilmiştir. Her iki cephe de Genelkurmay Başkanlığı'na bağlanmıştır.⁹⁵ Nihayet 27 Aralık 1920'deki hükümet kararıyla düzenli orduya geçilmiştir.⁹⁶ Böylece Ulusal Kurtuluş Mücadelesi tamamen düzenli ordu tarafından yürütülmüş; Kuvâ-yi Milliye de tarihteki yerini almıştır. Bu durum, Askeri Yargıtay tarafından alınan kararlarla da desteklenmektedir: "*Kuvâ-yi Milliye'nin vatan savunması için teşekkül etmiş bir kuvvet olduğuna şüphe yoktur. Düşman tecavüzlerine karşı vatan ve milletin namusunu kahramanca savunma ve koruma ile meşgul bulunduğu, böyle bir zamanda yalnız Kuvâ-yi Milliye ile ilgilerinden dolayı sanık tutulmuş olan kimselerin takdir ve alkışlanmağa değer yurtseverliklerinin suç sayılarak sanıklık altında bulunmaları ve bunun sonunda yargılanmalarının yapılarak aleyhlerine bir hüküm çıkarılması katiyen adaletle bağdaşmaz...*"

97

Sonuç

Anadolu Türk toplumunun güvenlik endişesiyle oluşturduğu bir yapılanma biçimi olan Kuvâ-yi Milliye, özellikle "*Batı Anadolu'da*" askeri gücün

⁸⁸ Sadi Borak, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları* (Çağdaş Yayınları, 1977), 48.

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, İçtima 13, 9 Mayıs 1336 (1920), 241-246.

⁹⁰ *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, 1965, sayı 54, Vesika No: 1235.

⁹¹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 308-314.

⁹² Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Tamamlanmış Dosya* (Özgür Yayınları, 2004), (Detaylı bilgi için bakınız.)

⁹³ TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, Cilt 1, 276.

⁹⁴ *Türk İstiklal Harbi*, Batı Cephesi, Cilt 2, Kısım 2 (Genelkurmay Basımevi, 1965), 296-330.

⁹⁵ İnönü, *Hatıralar*, 206-207. (Detaylı bilgi için bakınız.)

⁹⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt 2, 725.

⁹⁷ Hamdi Atamer, "Milli Mücadeleye Katılanlar Hakkında Askeri Yargıtayın Kararı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 3 (Aralık 1967)

yetersiz kaldığına inanan halk tarafından örgütlenen silahlı karşı koyma eylemidir. İstanbul Hükümeti, bu harekâtı önceleri desteklemiş, hatta bu durum basında bile yer almıştır. Harekâtın gelişmesi esnasında ise hükümet desteğini azaltmış, uluslararası siyasi platformlarda sorunun çözülebileceğini ileri sürmüştür. Oysa bölgede geliştirilen harekât çıkarları zedelenen birçok halk kitlesi tarafından yürütülmek zorunda kalmıştır. Ordu ise 1920 yılı sonuna kadar, devlet kuvveti olarak görülmeye çalışmış, düşman karşısına çıkardığı unsurlarını Kuvâ-yi Milliye içinde bulundurmuştur. Düzenli birlikler kurulana kadar Kuvâ-yi Milliye'nin bütün ihtiyaçları, mevcut birliklerden, bölgede faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin planlamasıyla sağlanmıştır.

Kuvâ-yi Milliye uluslararası ortamda; Türk halkının Yunan işgalini sükûnetle karşıladığı düşüncesinin yerleşmesini önlemiş, İtalyan ve İngiliz çıkarlarına uygun hareket edenler aleyhinde olmuştur. İzmir'in işgali sonrası Yunan ordusunun Anadolu'da kolaylıkla ilerlemesine engel olmuş, baskınlarla huzursuz ve tedirgin etmiş, kayıplar verdirmiş, gerilerini ve ikmal yollarını kesmiştir. Türk köylerini, Rum ve Ermeni çetelerinin baskınlarından korumuştur. Gerek Türk Hükümeti'ne, gerekse dünya kamuoyuna Anadolu hareketini milli bir ayaklanma olarak göstermiş, Osmanlı Hükümeti'nin tertiplediği isyanları bastırmıştır. Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinin kurulmasına, çalışmasına destek olmuştur. Ordunun yeniden teşkilatlanmasına imkân ve zaman kazandırmış, Milli Mücadele süresince orduya destek olmuştur. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne girişmek için taraftar sağlamış, halk adına düşmana ilk kurşunu atmıştır. Mücadeleye yanaşmayan nüfuzlu tabaka ve sınıfların isteyerek/istemeyerek bu savaşa taraftar olmalarını sağlamıştır.

Milli Mücadele'nin gerektirdiği maddi ve manevi fedakârlıkları toplumun geneline yaymıştır. Cephelerin gerisinde faydalı hizmetler görmüş, kaçan askerlerin kıtalarına katılmalarında etkili olmuştur. Ancak; gerekli bir düzen ve uyum içerisine girememiş, disiplinsizliğe meyilli olduğundan da çeşitli sorunlar yaratmıştır. İçlerinden bir veya birkaçına yönelik bir hadiseyi veya tecavüzü, kanunun ve uygun aklın çözmesine bırakmamış, şiddet ve intikam duyguları ile gidermeye çalışmıştır. Bu arada muhaliflerin, intikâm almak için yaptıkları telkinlerin, yalanların, ara bozma girişimlerinin etkisinde kalmıştır. Halkın ileri gelenleri, bazı kanaat önderleri, kararsız devlet memurlarında hoşnutsuzluk yaratmış ve mücadeleye aleyhtar olmalarına sebep olmuştur. Fakat bu olumsuzluklar, elde edilen faydalarla karşılaştırıldığında, hoş görülmüştür. Yapılan baskınlarda görüleceği üzere, elde edilen başarının devamını getirecek gücü sağlayamamış, kalıcı olamamıştır. Ancak söz konusu düzenli olmayan faaliyetler belirli sürelerde düşmanın dengesini bozmuş, halkın ulusal güçlere inancını artırmıştır. Bölge halkı, başlangıçta gereken desteği sağlayamamış olmakla birlikte, harekâtın devamında bir yandan özgür davranmaya yönelirken, diğer yandan düşman üzerinde oluşturulan baskıdan memnundur. Bu durum müfrezelerin zaman içerisinde, "*çatışma bitti*" diyerek köylerine dönmelerine neden olduysa da tekrar toparlanarak üstün kuvvetlerle mücadele etme yeteneğini teşvik etmiştir.

Bölge kongrelerinde alınan kararlar gerçekten çok önemli olup, Kuvâ-yi Milliye unsurlarının maddi-manevi tüm ihtiyaçlarını karşılayacak niteliktedir. Desteklenebilmesi için uygulanan ilave vergi sistemi, çoğu zaman halkın tepkiyle karşılanırsa da, elde edilen yüksek başarı oranı bunu giderebilecek niteliktedir. Tüm bunların yanında ilgili müfrezelerin geride kalan ailelerine sağlanan destek, cephede gösterdikleri faaliyetle yakından ilgilidir. Zira bu destek sayesinde akılları ailelerinde kalmamıştır. Ailelere sağlanacak desteğin birlik komutanlarınca belirlenmesi de önemli bir konudur.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür ki; bölgelerini savunmak amacıyla hiç bir yerden talimat almadan tamamen güvenlik endişesiyle, faaliyete geçen bu müfrezeler, mücadelenin başlangıcında gerçekten etkili olmuştur. Ancak, düzenli birliklere karşı uzun süreli veya sürekli hareket yeteneğinden yoksun olmaları nedeniyle, sonuç almak için yeterli değillerdir. Bunu dikkate alan TBMM Hükümeti de zaten Kuva-yi Milliye'yi kaldırarak, hareketin devamı için gerekli tedbirleri geliştirmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başkanlığı Yayınları, Yayın No:1, 1982.

Harp Tarihi Vesikalar Dergisi. Genelkurmay Basımevi, 1962, Sayı 38., 1965, Sayı 54., 1975, Sayı 72, 73, 74., 2002, Sayı 113.

Resmi Yayınlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Genel Kurmay, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı.

Harp Tarihi Encümeni, Harp Mıntıkaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri, (İtalyan, Balkan, Büyük Harp ve İstiklal Mücadelesinde). Genelkurmay Matbaası, 1940.

İstiklal Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât. yaz. Bnb. Kazım Aras, 102 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, 1936, Sayı: 43.

İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali. cilt 2, yaz. Emekli Alb. M. Şefik, 105 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, 1 Haziran 1937, Sayı: 46.

Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav). Mayıs-Haziran 1919., haz. Hamdi Gürler, Genelkurmay Basımevi, 1994.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi (15 Mayıs-4 Eylül 1919). Cilt 2, Kısım 1, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketlerine Başlamaları-İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Milli Mukavemetin Kurulması, haz. (E) General Hakkı GÜVENDİK, Gnkur. Basımevi, 1963.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi. Cilt 2, Kısım 2, (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), haz. Rahmi Apak, Reşat Hallı, Kadri Coşkuner, Gnkur. Basımevi, 1965.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi.

Süreli Yayınlar

Akşam

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Vakit

Kitaplar

- Abadan, Yavuz. *Mustafa Kemal ve Çetecilik*. Varlık Yayınları, 1964.
- Ağaoğlu, Samet. *Kuvayı Milliye Ruhu, Birinci TBMM*. Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Ali, Kılıç. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, der: Hulusi Turgut. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Apak, Rahmi *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Arikoğlu, Damar. *Hatıralarım*. Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, cilt 2. Remzi Kitabevi, 2009.
- Aykut, Mehmet Şeref. *Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler*, haz. Hasan Berke Dilan, ALFA Yayınları, 2001.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, cilt 6. Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., 2002.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, cilt 7. Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., 2002.
- Borak, Sadi. *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*. Çağdaş Yayınları, 1977.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları*, ed. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları, 2010.
- Çarıklı, Hacim Muhittin. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)*. düzenleyen: Şerafettin Turan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Dursunoğlu, Cevat. *Milli Mücadelede Erzurum*. T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 1946.
- Ergil, Doğu. *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*. Turhan Kitabevi, 1981.
- Erikan, Celal. *Kurtuluş Savaşı Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası*, haz. Samih Nafiz Tansu. Sebil Yayınları, 1996.
- Fikri, Bekir. *Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla "GREBENE"*. Belge Yayınları, 1976.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt 2. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2008.
- Gökbel, Asaf. *Milli Mücadelede Aydın*, sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm. T.C. Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Gökbilgin, Tayyib. *Milli Mücadele Başlarken*, Cilt I. İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Güneş, İhsan. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Hart, B. H. Liddel. *Strateji-Dolaylı Tutum*, Çev. (E) Gen. Cemal Enginsoy. Grnkur. Basımevi, 1973.
- Hobsbawm, Eric. *Haydutlar*, çev. Fatma Taşkent. LOGOS Yayıncılık, 1990.
- İlgürel, Mücteba. *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*. Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

- İlkin-Tekeli, Selim-İlhan. *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- İnönü, İsmet. *Hatıralar*. Bilgi Yayınevi, 2009.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*. Türkiye Yayınevi, 1959.
- Kutay, Cemal. *Çerkes Ethem Tamamlanmış Dosya*. Özgür Yayınları, 2004.
- Müderrişoğlu, Alptekin. *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1973.
- Ökte, Sezai Kürşat. *Toplum Hareketinin Perde Arkası (1918-1922) Halkla İlişkiler*. Derin Yayınları, 2004.
- Özalp, Kazım. *Milli Mücadele 1919-1922*, cilt 1. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Özalp, Yalçın. *Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi*. Belediye Kültür Yayınları No:1, 1984.
- Özkaya, Yücel. "Kuvâ-yi Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt 8, Sayı 24, 1992.
- Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilâli*, cilt 1. Kastaş Yayınevi, 2010.
- Taçalan, Nurdoğan. *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, BAHA Matbaası, 1970.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, cilt 1-2, Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Türkmen, Zekeriya. *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

Makaleler

- Arif, Mehmet. Anadolu İnkılabı "Miralay Mehmet Arif Bey'in Milli Mücadele Anıları." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 57 (Ekim 2001).
- Atamer, Hamdi. "Milli Mücadeleye Katılanlar Hakkında Askeri Yargıtayın Kararı." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 3 (Aralık 1967)
- Atamer, Hamdi. "Kuva-yi Milliye'ye Katılanların Listesi." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 6 (Mart 1968).
- Atamer, Hamdi. "Halk Ordu ve İstanbul Hükümetleri." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 8 (Mayıs 1968).
- Atamer, Hamdi "Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilaf Partisi." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 60 (Eylül 1972).
- Bayar, Celâl. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Temeli Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 31.
- Bayar, Celal. "Batı Cephesinde Kuva-yi Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 15 (Mayıs 1986).
- Baykara, Tuncer. "Zeybekler." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 22 (Temmuz 1969).
- Baytulluoğlu, Hamdi. "Milli Mücadele Başlıyor." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 11 (Ağustos 1968).

Baytulluoglu, Hamdi. "Milli Mücadele Başlıyor.", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 12 (Eylül 1968).

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, "Mondros Mütarekesi'nin Uygulamaya Geçildiği Günden İtibaren Anadolu'da, Düzenli Ordunun Kuruluşuna Kadar Geçen Sürede Milis Kuvvetleriyle Müsterek Olarak Kıtalar Tarafından Teşkil Edilen Muhtelif Cephe-ler" yay. haz: Tülay Duran, sayı 26 (Nisan 1987).

Ercan, Yavuz. "Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil.", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, 1985.

İlgar, İhsan. "Garp Cephesinin Kuruluşu ve İlk Emirler.", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 7 (Nisan 1968).

İstanbul Araştırma Merkezi, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 2, (Mart 1997).

Kabasakal, Ata. "1920 Yılında Kuva-yı Milliye Örgütleri, Eylemleri ve Gelişmeler." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 60-63 (2002).

Kenan, E. Alb. "Türk İstiklal Savaşında Milli Kuvvetlerin Kullanılması ve Bundan Çıkan Sonuçlar." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 80 (Eylül 2003).

Ökte, Ertuğrul Zekai "Türk Millet Mücadelesi II." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 25 (Şubat 1999).

Ökte, Ertuğrul Zekai. "Milli Mücadele Döneminde Milli Hareketler ve Ordu İşbirliği." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 56 (Eylül 2001).

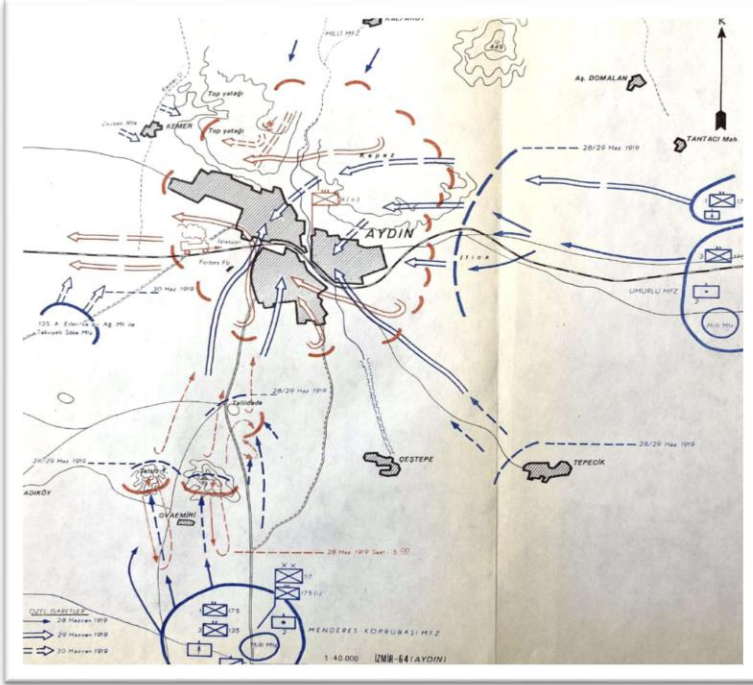
Sertoğlu, Mithat. "Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 6 (Mart 1968).

Türsan, Nurettin. "Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi." *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Gnkur. Basımevi, 1983.

Sözlükler

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 2010.

Kroki-1 Aydın Taarruzu⁹⁸

⁹⁸ *Türk İstiklal Harbi*, Cilt 2, Batı Cephesi, Kısım 1, haz. Hakkı Güvendik, Gnkur. Basımevi, 1963, Kroki 22.

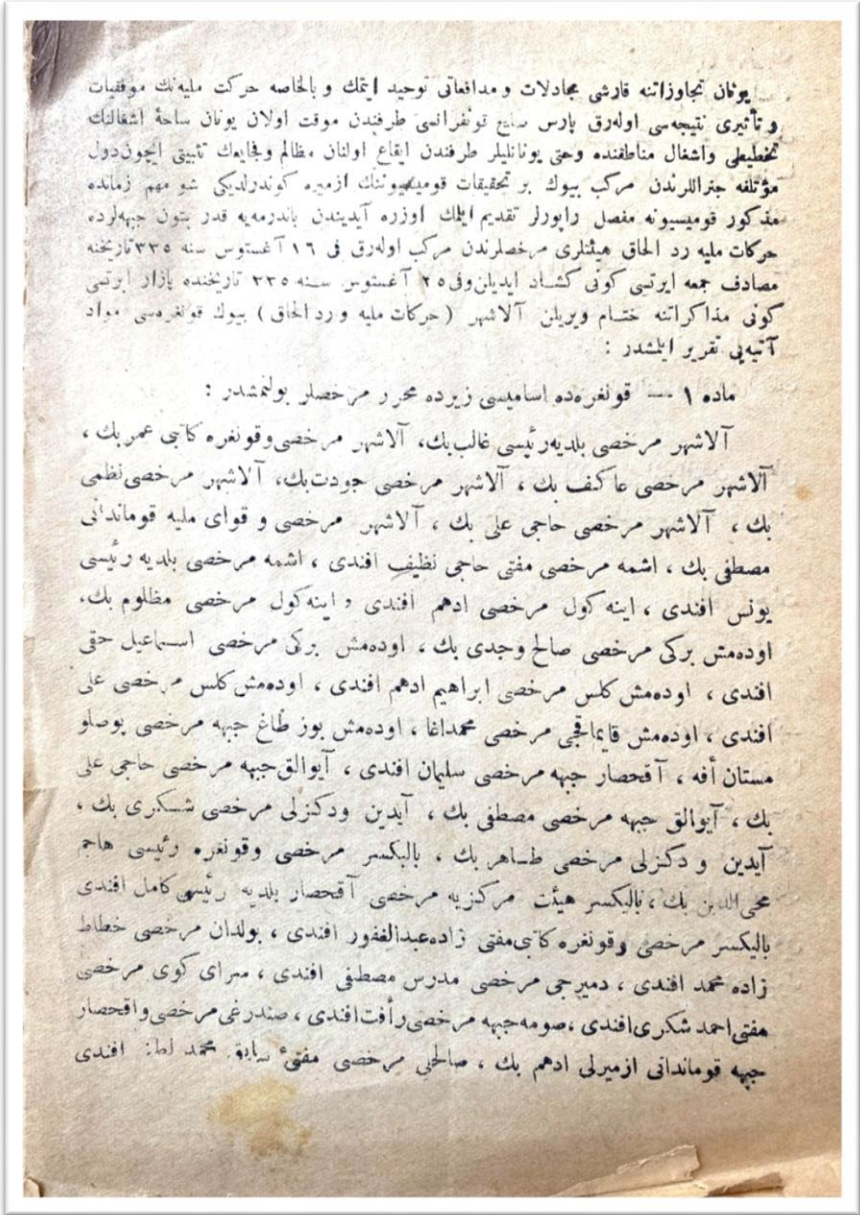
EK-1
Aydın ve Çevresi Kuva-yi Milliye Komutanları⁹⁹

Sarı Edip Efe, Osmanzade Hamdi Bey ve Diğerleri

⁹⁹ Ata Kabasakal, "1920 Yılında Kuva-yi Milliye Örgütleri, Eylemleri ve Cepheleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 61, 2002, 32.

EK-2

Alaşehir Kongresi'nde Kararlaştırılan Hususlar¹⁰⁰¹⁰⁰ Alaşehir Kongresi'nde alınan kararlara ilişkin belgenin aslı.

EK-2 (Devamıdır)

عینی مظاهرت و تسهيلاتی کو ستر مه سی لازم و عکس حال قومپانیانک یالکز صفت عثمانیه سنه دکل حتی منافع اساسیه سنه ده منافیدر .

۲ — قونقره تمثیل ایتدیکی مملکت و ملتک منافی ایله غیر قابل تألیف کوردیکی شو مساواتسزلگی شمدیلک قومپانیا اداره و یا شخصیت معنویه سنک تسیتندن زیاده یونانیلر قدر مملکت مزه حسن عداوتله حرکت ایدن بعض مستخدمینک آمال مخصوصه سی اوله رق بالتلیق بوحاله نهایت ویرلمسی رجاسنی کال خلوص و حسن نیتله بیان ایدر .

۳ — قونقره اشبو رجاسنی مدیریت علیه لنجه حسن تلقی ایدیله جکنه امیدوار اولمقله برابرده از یاده صبر و تحمل اولمدیغنی بیان و آثار فضیله سنه کمال اهمیت و سرعته انتظار ایدر .

۴ — کرک محترم قومپانیا کره و کرک شه شریک تترک تمثیل ایتدیکی فرانسه حکومت فحیمه سنه قارشیک صمیمی بر صورتده حسن حرمتله مشبوع اولان قونقره مملکتی الشریح بر صورتده تمثیل ایدن تورک و مسلمان ملیتیه قومپانیا آره سنده کرکینکلر اجرا سیله خاصه توغل ایتدیکنه غیر قابل بر حاله قناعت ایتدیکی غیر مسلم مأمورلرینه هریکی جذبی حسن اداره متقابل حرمت و امنیت ایدمه ییله جک مسلمان مأمورلر استخدا منه معروضاتی حسن تطبیقی تأمین ایدمه جک یکانه بر چاره اولوق اوزر متلقی ایدر .

۵ — قونقره مقصد و ظنپورانه سنه منافی کوردیکی اشبو حالاتک منع تکرری اساس اوله رق تلقی بالقبول ایتدیکنندن اشبو مقصد علوی سنه وصول ایچون عندالایجاب وسائل ممکنه نکل کافه سنه مع الاسف مراجعت کندیسنده برحق کوردیکی بیسان و مدیریت محترم لرنجه حالات مؤسفه حدوشه میدان ویرمه ملک خصوصنده کندیسیله همفکر اوله جینی قناعتنده بولوندیغنی درمیان ایلر .

احترامات فائده مزک قبولی رجاسنی عرض ایله کسب مفخرت اولنور .

۲۳ آغستوس ۱۳۳۵

رئیس وکیل و عشاق مرخصی آلاشهر ملی قونقره رئیسی و بالیکسر هیئت مرکزیه مرخصی

هاجم هی الدین

رئیس وکیل و آلاشهر مرخصی و قوای ملیه لوماندان

مملتی

کاتب و آلاشهر مرخصی

عمر لطفی

EK-3

Extended Abstract

The occupations that began after the Armistice of Mudros, along with the massacres initiated by Armenians in Eastern and Southern Anatolia, led to the death and displacement of many Turks. Following the Greek landing in Izmir on May 15, 1919, acts of killing, arson, destruction, and rape increased. Greek and Armenian minorities began demonstrations and excesses against the Turkishness, and the state authority remained unresponsive and accepted these developments. These events, which led to new developments in national awareness and security considerations within the Anatolian Turkish community, gave rise to the organizations "Kuvâ-yi Milliye" and "Müdafaa-i Hukuk," marking the beginning of the "Armed Resistance Period" of the National Struggle.

Kuvâ-yi Milliye means "National Forces." The concept and organization of "Müdafaa-i Hukuk," means "Defense and Protection of Rights", which emerged as a political concept during the National Struggle Period. This concept focused on defending and protecting national rights, rather than individual rights. It adhered to the principle of a national state and embraced a struggle within full legitimacy, organizing itself into associations and societies in accordance with laws and regulations. This understanding did not approve any political party viewpoint, emphasizing that the struggle was tied to societies rather than individuals, and rejected banditry.

Kuvâ-yi Milliye operated throughout the occupied country, particularly in Western Anatolia. The developments following the armistice led to the emergence of Kuvâ-yi Milliye, with resistance starting approximately fifteen days after the occupation of Izmir, gradually gaining popularity and developing day by day. The period from mid-1919 to the end of 1920 is referred to as the "Kuvâ-yi Milliye Period."

The term al "Kuvâ-yi Milliye" was used to describe "armed groups fighting a kind of guerrilla warfare outside regular army units, not tied to a central command" and "the entirety of the war." Its effectiveness increased on the Southern Front after the Sivas Congress. The Turkish nation had lost hope in the state and was now in a rush to protect its own existence. The first phase of the War of Independence consisted of "the contact of Kuvâ-yi Milliye with the enemy, guerrilla warfare, and the suppression of uprisings." The Turkish military was involved in all national movements and Kuvâ-yi Milliye. The skirmishes initiated by regiments of 15-20 men under the most adverse conditions increased the resolve and determination of the Anatolian people. Until regular forces were established, existing units met the logistical needs of Kuvâ-yi Milliye, making it easier for them to survive with support in weapons, ammunition, provisions, and various supplies. The formation and targeting of the "National Force" were achieved through the integration of the army with its people.

Much has been written and said about Kuvâ-yi Milliye. There are numerous sources on the subject, most of which are positive, while some are negative mainly due to legal and structural issues of Kuvâ-yi Milliye. The studies on this topic serve as reference works and have guided us. In this study, the operations carried out in Western Anatolia by the forces spontaneously formed by the people after the occupation of Izmir without any instructions from any authority were mentioned. It is hoped that it will be useful in research related to the initial phase of the National Struggle.

Geliş Tarihi: 1 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 25 Nisan 2025

Araştırma Makalesi/Research Article*

Polonya Basınında Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti Reformları

Karolina Wanda OLSZOWSKA**

 z

Bu makalede 1918-1945 yılları arasında Polonya basınında yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti reformlarına dair seçilmiş haberler incelenmektedir. İncelenen dönem Polonya'nın bağımsızlığını kazanmasından II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar olan süreçtir. Polonya basınında yer alan gazete haberleri Türkiye ve erken dönem reformlar hakkında dile getirdikleri düşünceler bağlamında analiz edilmektedir. Türkiye ile Polonya arasındaki mesafeye rağmen, Polonya basınının Türkiye'ye çok yer ayırdığı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Polonya, Türkiye, Polonya Basını, Gazeteler

Early Reforms of the Republic of Türkiye in the Polish Press

Abstract

The article describes selected titles of the Polish press, which were published in the period 1918-1945. It was the period from Poland regaining independence until the outbreak of World War II. They were analysed in the context of what they wrote about Türkiye and the reforms of the beginning of the Republic. It is worth noting that despite the distance between Türkiye and Poland, the Polish press devoted a lot of space to Türkiye.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir  alışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Jagiellonian University in Krak w, karolinawanda.olszowska@uj.edu.pl, Orcid: 0000-0003-0535-912X.

Keywords: Poland, Türkiye, polish press, newspapers

Giriş

Polonya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin başlangıcına dair en sık verilen tarih 1414 senesidir. Bu tarih Kral Władysław Jagiełło'nun yardımcılarının Sultan I. Mehmed'e diplomatik bir görev için gittikleri yılı içerir. Dolayısıyla Polonya-Türkiye ilişkilerinin 15. yüzyılda başladığını kabul edebiliriz¹. İki ülke yüzyıllar boyunca ticari ilişkilere sahipti ve bir sınırı paylaşmaya başladıklarında birbirlerine savaş açmaya da başladılar. Polonya tarihi için - o zamanlar hala Polonya-Litvanya Topluluğu (bugünkü Polonya, Litvanya, Ukrayna, Letonya, Belarus topraklarının yanı sıra Rusya, Estonya, Moldova ve Slovakya'nın bir kısmını içeriyordu)- 18. yüzyılın sonlarındaki olaylar çok önemlidir. 1732'de komşu güçler (Avusturya, Rusya ve Prusya) Cumhuriyet'in iç işlerine müdahale etme konusunda anlaşılabilir. Bu, toprakları ilhak edilen Polonya'nın üçbölünmesine yol açtı ve nihayet 1795'te Polonya-Litvanya Topluluğu dünya haritasından silindi.

Bu durum Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, zaten yeni sınırlar içinde olan Polonya'nın 1918'de bağımsızlığını yeniden kazanmasıyla değişti. Bununla birlikte, yeni sınırlar 1918'de belirlenmedi ve savaş (ayaklanmalar dâhil) ve diplomasi ile nihai sınırlar 1923'e kadar oluşmadı. Polonya delegasyonu Versailles Barış Konferansına katıldı (18 Ocak 1919). Ancak, iki farklı merkez genç devleti temsil iddiasında olduğu için delegasyonun seçilmesi zor oldu. Bunlar Roman Dmowski'nin Paris'teki Polonya Ulusal Komitesi (Batılı güçler tarafından tanınan) ve Józef Piłsudski başkanlığındaki Polonya Yüksek Ulusal Komitesiydi. Müzakereler uzun sürdü ve barış konferansına Başbakan Ignacy Jan Paderewski ve Roman Dmowski katıldı². O dönemde Polonyalılar öncelikle Batılı ülkelerin devletin bağımsızlığını ve başbakan başkanlığındaki hükümetini tanımasıyla ilgileniyordu. Ancak Versailles Barış Konferansının Türk sorununu çözmediği gibi nihai olarak Polonya 'sorununu' çözmediğini belirtmek gerekir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllar Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye Cumhuriyeti için zorlu geçti. Bu dönemde her iki devlet için sınırlar ve devleti modernleştirme girişimleri en önemli mücadele alanları olarak öne çıktı. Bu makalenin amacı, 1918-1939 yılları arasında (Polonya tarih yazımında iki savaş arası dönem olarak bilinir, çünkü bu dönem Polonya'nın bağımsızlığını yeniden kazandığı I. Dünya Savaşı'nın sonu ile Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği'nin Polonya'ya saldırdığı ve Polonya'nın bağımsızlığını yeniden

¹ Kolodziejczyk Dariusz, "Komşuluktan Kardeşliğe: Osmanlı-Polonya ve Türkiye-Polonya Tarihi İlişkilerinden Birkaç Manzara," 600. *Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, ed. H. Topaktaş (Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 38.

² Danuta Chmielewska, *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie miğdzywojennym*, (Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2006), 77.

kaybettiği II. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemdir) yayınlanan Polonya basınından seçilmiş başlıkları analiz etmek ve Polonya basınında Türk reformlarıyla ilgili hangi konuların yer aldığı sorusuna cevap vermektir.

1. Zorlu Başlangıçlar

Polonya, bağımsızlıktan sonraki ilk yıllarda, 123 yıl boyunca uğruna savaştığı bağımsızlığını yeniden inşa etmeye odaklanmıştı³. Polonyalılar Rus, Avusturya ve Prusya olmak üzere üç parçaya bölünmüştü ve bir asırdan fazla bir süre boyunca farklı yasal kanunlara, devlet dillerine ve farklı eğitim türlerine sahiptiler; para veya demiryolu rayları bile farklıydı. Genç devlet bu sorunlarla başa çıkmak zorundaydı. Aynı zamanda sınırlar için de mücadele etmek zorundaydı. Kasım 1923 tarihli "Rzeczpospolita" gazetesinde okuyabileceğimiz gibi, "Polonya son yıllarda Orta Doğu'da olup bitenlerle ilgilenmiyordu." Ancak, Polonya ve Türkiye 23 Temmuz 1923 gibi erken bir tarihte ilk "dostluk anlaşmasını" imzaladığında bu durum değişti.

Lozan görüşmeleri konusu Polonya basınında ele alındı. Neredeyse her gün, görüşmelerin sonuçlarını tartışan makaleler yer aldı. Polonya basını, Polonya deneyimi nedeniyle en çok ulusal azınlıkların mübadelesi ile ilgili konularla ilgileniyordu. Polonya bağımsızlığını kazandıktan sonra da çok uluslu ve çok etnikli bir devlettir. Polonya açısından Rusya'nın Karadeniz'deki durumu önem arzettiğinden Lozan'daki Karadeniz boğazları konusundaki müzakereler de Polonya tarafından takip edildi. Elbette Polonya-Türkiye anlaşması önemli bir konuydu. Polonya tarafı bunu Sovyet tehdidine karşı korumanın arttırılması olarak görüyordu. Polonya basınında hükümlerin müzakere edilmesinin sadece kısa bir zaman alacağı yazılıyordu⁴. Polonya ve Türkiye'nin çok sayıda ortak çıkarı ve yüzyıllara dayanan dostluk deneyimi olduğu ise ayrıca vurgulanıyordu. Yine bir ticaret anlaşması imzalanması ve böylece sanayi ve tarım ürünleri için yeni pazarlar kazanılması umuluyordu⁵. Sadece birkaç gazeteci bir anlaşma imzalamaktan daha fazlasına ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmekteydi. Bunun için ise Polonyalı girişimcilerin Türk tarafıyla hızlı bir şekilde iş birliği kurması gerekecekti. Aksi takdirde Polonya'nın Türkiye pazarına yönelik potansiyeli boşa harcanmış olacaktır⁶.

Türkiye o zamanlar Polonyalılar için şimdikinden daha az popüler bir turizm merkeziydi. Bunun nedeni çok basitti, çünkü o zamanlar Türkiye'ye seyahat etmek pahalıydı ve sadece en zenginler bunu karşılayabilirdi. Ancak, Konstantinopolis (İstanbul) ve Smyrna (İzmir) limanlarına da uğrayan ve gezi fırsatları sunan bir turist gemisi için basında reklamlar vardı; Polonya siyaset sahnesinden

³ Chmielowska, *Polsko-tureckie*, 94.

⁴ *Rzeczpospolita*, sayı 133, 17.05.1923, 3.

⁵ *Rzeczpospolita*, sayı 133, 17.05.1923, 3.

⁶ *Kurjer Polski*, sayı 210, 05.08.1923, 6.

Türkiye'yi turist olarak ziyaret eden önemli kişiler arasında 1932'de İstanbul'a gelen Józef Beck (Dışişleri Bakanı) ve eşi de vardı. Bu da Polonya halkının Türkiye haberlerine olan ilgisini göstermektedir. Yine de, gazetecilerin Türkiye hakkındaki bilgilerinin genellikle çok fazla olmaması da şaşırtıcı değildir.

Polonya basınında hayal gücünü en çok ateşleyen konu elbette ahlaki meselelerdi. "Na Posterunku" dergisi 1930 yılında Tadeusz Niwiński'nin Türkiye'de kaldığı döneme ilişkin bir makale yayınladı. Makalede, Mustafa Kemal'in ilk reformlarından birinin tek eşliliğin getirilmesi ve haremın kaldırılması olduğu yazılıyordu. Ancak Türk arkadaşı Mehmed Bey'e göre haremli sadece en zenginlerin alabildiğini ve birçok ailede haremli nesiller boyu var olmadığını vurgulamıştır. Niwiński, reformların henüz Türkiye'nin tamamına ulaşmadığına, birçok yerde hala erkeklerle aynı haklara sahip olduğunu bilmeyen, kafelere gitmeyen ve hava karardıktan sonra dışarı çıkmayı uygunsuz bulan Türk kadınları olduğuna dikkat çekmekteydi. Yazar, daha önce kadınlara köle ve iş hayvanı muamelesi yapıldığını, Cumhuriyet'in gelişyle birlikte kadınların haklar elde ettiklerini yazıyordu. Yine yazar, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirlerde kadınlar kıyafetlerini hızla değiştirerek Avrupalı kıyafetler giymeye başladıklarını, ayrıca birçok kız öğrencinin üniversitelerde ve güzel sanatlar okullarında okuduğunu yazmıştır. Yazar Türk kadınlarının parlamento seçimlerinde oy kullanma hakkını kazandığını da yazmıştır⁷. Ancak yazarın burada belediye seçimlerini kastettiği açıktır. Öyle ki parlamento seçimlerinde Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını elde edebilmesi için daha dört yıla ihtiyacı vardı.

Niwiński Türkiye'de bulunduğundan bu ülkeyi iyi tanıyordu ve Türkiye'de gerçekleştirilen reformlara verdiği destek yazılarında açıkça görülüyordu. O yazılarında Türkiye'deki reformların herhangi bir zorlukla karşılaşmadığını ve toplumun memnun olduğunu kaleme alıyordu. Kuşkusuz böyle bir görüş temenni niteliğindeydi. Niwiński yazılarında Türkiye Cumhuriyeti'ndeki diğer önemli reformlar olan halifeliğin kaldırılması, fesin yasaklanması ve Arap harflerinden Latin harflerine geçişi de konu ediniyor, o Türkiye'de yaşanan tüm bu değişikliklerde Mustafa Kemal'in meziyetlerini özellikle vurguluyordu.

Ancak Polonya basınında çıkan tüm makaleler Türkiye'deki reformlara bu kadar olumlu bakmıyordu. Böyle olmasına karşın bu yazılar meşruiyetini zayıflatmıyordu, ancak reformların hayata geçirilmesindeki başarıyı kısmi olarak değerlendiriyorlardı. Örneğin "Głos Kobiet" 1930'da kaleme aldığı bir yazısında, Türkiye'de kadın hakları olmasına rağmen kimsenin kadınların çalışma hayatındaki haklarından bahsetmediğini yazıyordu. Bu dönemde kadınların aynı işi yapan erkeklerden daha az ücret aldığı Głos Kobiet'in vurguladığı bir nokta idi. Hatta İstanbul yakınlarında tomruk işinde çalışan kadınların bu durumu protesto ettiği kaydediliyordu. Yazılan makalelerden yapılan çıkarım da oldukça güncel olup ilginç görülmekteydi. Öyle ki Türkiye'de mini eteğin getirilmesinden gurur

⁷ T. Niwiński, *Na posterunku*, sayı 29, 19.07.1930, 5-10.

duyan erkekler, kadınların eşit haklar elde etmek için verdiği mücadeleden benzer mutluluğu duymaktan uzaktılar⁸.

Günlük "Dzień Dobry" gazetesi Türkiye'deki reform hareketlerinden biri olan fes takma yasağının getirilmesini "ölü bir Polonya'nın sembolü" olarak nitelendirmekteydi. Ayrıca gazete ayrıca kadınların yüzlerini örtmelerinin yasaklanacağını ve buna uymayanlara sert cezalar verileceğini de kaydetmekteydi⁹. Görüldüğü üzere, metnin yazarı kısmi bilgilere sahipti ve ancak bu bilgilerin tamamı doğrulanmış değildi. Bu metinde aynı zamanda kadınların oy hakkından da bahsedilmektedir, ancak Türk kadınlarının parlamentoda oy hakkına sahip olabilmeleri yaklaşık bir yıl sonrasında mümkün olabilecekti. Gazetede yer verilen Türkiye'ye ilişkin bilgilerin doğrudan Türkiye'de bulunan gazete muhabirlerinden ya da yazarlarından elde edilebilmesi bu dönem itibarıyla pek mümkün değildi. Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye'deki bu değişiklikleri gözlemleme şansını elde eden bazı Polonyalılar oldu. Şöyle ki 1935 yılında İstanbul'da beş Polonyalı kadının katıldığı bir Uluslararası Kadın Kongresi düzenlendi. Bu olay günlük "Dzień Dobry" gazetesinde haber yapıldı. Gazete yaptığı haberde Türk kadınlarının parlamento seçimlerinde tam oy hakkı kazandığını ve yapılan seçimlerde 17 kadın milletvekilinin parlamentoya girdiğini vurguladı¹⁰. Dolayısıyla bazı gazetecilerin Türkiye'deki değişikliklerden haberdar oldukları açıktır. Hatta aynı gazete İzmir yakınlarındaki bir köyde bir kadının belediye başkanı olduğunu da bildirmişti¹¹. Bunlara ilaveten İstanbul'da da bir kadın hakim olmuştu. Ancak, bazı kişiler Türkiye'deki bu gelişmelerin uzun bir yolculuğun başlangıcı olduğunu düşünüyor ve bu övgüye değer örneklerin kuraldan ziyade istisna olduğunu değerlendiriyorlardı.

Basında dil ve alfabe reformuna da atıfta bulunulmaktaydı. "Rzeczpospolita" gazetesi, bir komitenin Latin alfabesini Türk ihtiyaçlarına uyarlamak için çalıştığını bildiriyordu. Gazete, dönemin tüm Türk aydınlarının alfabe reformunu desteklediğine dikkat çekiyordu. Ancak gazete reformların gerçekleştirilmesinin uzun yıllar alacağını; zaten eğitime başlamış olan çocukların iki dilde eğitime devam edeceğini varsayıyordu¹². Mustafa Kemal'in Ağustos 1928'de dil ve alfabe konusunda hızlı bir reform yapılması gerektiğini savunan konuşmasına da değinilerek gazetede haberler yapıyor makaleler kaleme alınıyordu¹³. Polonya'dayken "Orient" ve "Przegląd islamski" dergilerinin editörlüğünü yapan İnguş siyasi aktivist Wassan-Girej Dżabagi de dil reformu hakkında yazılar kaleme almaktaydı. Wassan-Girej Dżabagi 1938 yılında Türkiye'ye gitmiş ve Polonya Telgraf Ajansı'nın (şimdiki Polonya Basın Ajansı) Türkiye muhabiri olarak burada bulunmuştur. Polonya'nın Türkiye'de bir muhabirinin bulunması

⁸ *Głos kobiet*, sayı 1-2 (Styczeń-Luty 1930), 14.

⁹ *Express Kaliski*, sayı 30, 30.10.1934, 4.

¹⁰ *Dzień Dobry. Gazeta codzienna*, 09.05.1935, 6.

¹¹ *Kurjer Poranny. Warszawa*, 05.08.1935, 3.

¹² *Rzeczpospolita*, sayı 206, 18.07.1928, 2.

¹³ *Rzeczpospolita*, sayı 238, 18.08.1928, 2.

oldukça önemlidir; bu durum o ülkeden güvenilir bilgi istendiği anlamına gelmektedir. Wassan-Girej Dżabagi'nin raporlarının ise ayrıca bir kıymeti mevcuttu; çünkü o bir İngiliz idi. Bu yönüyle hem Türk kültürüne hem de İslam kültürüne hâkimdi. O raporlarını Türkiye'ye gitmeden önce yazmış olmasına rağmen, metinleri dil reformunu ele alıyordu. Türk dilinin millileştirilmesinin ateşli bir destekçisiydi ancak alfabenin değiştirilmesi konusunda endişeliydi. Kur'an Arap alfabesiyle yazıldığı için dini çevrelerin bu reforma karşı çıkabileceğine inanıyordu. Aynı zamanda, alfabe değişikliğinin Türklerin yeni dili öğrenmesinin çok uzun zaman almasına neden olabileceğinden korkuyordu. Tüm bu endişelerinin yanı sıra eğer bu reform başarılı olursa, öğrenmeyi kolaylaştıracığı için değişikliğin faydalı olacağını da vurguluyordu¹⁴.

Türkiye'deki reformlara atıfta bulunulan metinlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti Ankara'dan da bahsedilir. Nitekim 1935 yılında yayınlanan haftalık kadın dergisi "Doğru Yol" dergisinin bir sayfası tamamen Ankara'ya ayrılmıştır. Şehrin kadim tarihi ve Ankara'nın iklimi ve havasından bahsedilmiştir. Ayrıca başkentteki modern binalar ve okullara dikkat çekilirken çok az anıt olduğuna vurgu yapılıyordu¹⁵. İlginç bir şekilde, bu yazı daha önce alıntılananlardan farklı bir tonda yazılmıştı. Burada Mustafa Kemal'in reformlarına önceki metinlere göre daha az hayranlık duyuluyordu. Öyle ki kadınların görünürdeki hak eşitliğine rağmen hala erkeklerle eşit olmadıklarına dikkat çekilmekteydi. Yine dergide yer alan bilgiler Sovyet Rusya ile iş birliğini konu alan az sayıdaki metinden biri mahiyetindeydi. Bu, özellikle 1920'de Bolşeviklerle yapılan savaştan sonra Polonya'daki en büyük tehdit olarak algılanan Sovyetler açısından önemlidir.

Polonya basınında Türkiye'deki reformlara yapılan atıflar arasında soyadı kullanılmaya başlanması da ele alınmakta ve tartışmasız bir şekilde olumlu karşılanmaktaydı. Soyadı Kanunu'nun kabulü modernleşme yolunda iyi bir adım olarak görülüyordu. Basında Mustafa Kemal'e 'Türklerin Babası' adının verildiği ve TBMM'nin İsmet Paşa'nın önerisini coşkuyla kabul ettiği haberleri yapılıyordu.

Leszno'da (Polonya'da orta büyüklükte bir şehir) yayınlanan günlük gazete "Głos Polski" de Ankara hakkında haber yapan gazeteler arasındaydı. Gazete biraz ironik bir şekilde Ankara'nın eğlence ve cazibe merkezi olmadığı için devleti modernleştirme çalışmalarına elverişli olduğunu dile getirmekteydi. Şehrin nüfusunun sadece 30.000 kişiden ibaret olduğunu kaydeden gazete konut koşullarının oldukça kötü olduğundan bahisle ve memurların tek konutta altı kişi yaşamak mecburiyetinde kaldıkları kaydediliyordu. Bu anlatımlara karşın başkent hızla genişliyor ve diğerlerinin yanı sıra girişimcileri de kendine çekiyordu. Yapılan yorumlardan birinde yazar, başkentte her gün yeni evlerin inşa edildiğine ve basit insanların bile fes takmadığına dikkat çekerek Ankara'nın

¹⁴ Wassan Girej-Dżabagi, *Kurjer Warszawski. Wydanie wieczorne*, 29.04.1926, 3.

¹⁵ *Prosta Droga : tygodnik dla kobiet : organ Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, sayı 19, 16.05.1935, 4.

Avrupalılaştırmasının altını çizmekteydi. Yazara göre buradaki kadınlar yeni başkent inşasında erkeklerle eşit koşullarda çalışıyorlardı¹⁶.

2. Sadece Varşova değil

İlginç bir şekilde, Türkiye ile ilgili makaleler en önde gelen ulusal gazete-lerde ve ülkenin başkenti Varşova'da yer almaktaydı. Öyle ki 1934 yılında 'Express Kaliski' gazetesi (Kalisz, Büyük Polonya voyvodalığında orta büyük-lükte bir şehirdir) 'Muzaffer Gazi' başlıklı kapsamlı bir makale yayınladı. Daha en başta, metin yazarının makalesinde Mustafa Kemal hakkındaki olumlu tavrını görmek mümkündü. Yazar Mustafa Kemal'i "büyük bir adam" olarak nitelendi-riyor ve Türklerin böyle bir lidere sahip oldukları için çok şanslı olduklarını yazıyordu. Yazar Türk tarihini biliyordu ve açıkça Kemalistlere olan sempatisini yansıtıyordu. Zayıf Osmanlı İmparatorluğu'nu, İstanbul'un İngilizler tarafından işgalini ve İzmir'in Yunanlılar tarafından ele geçirilmesini anlatıyor, ancak Fransızları ya da İtalyanları unuttuyordu. Ayrıca küçük birliklerin Mustafa Kemal'i desteklediğini de yazıyordu. Lakin bu konuda daha fazla bilgi (kişi sayısı, diğer liderler vb. hakkında) vermesi gerekiyordu. Yazar makalesinde Mustafa Kemal'e duyduğu açık sempatinin yanı sıra, bağımsızlıklarını kazanan Türk halkının cesaretini de vurgulamaktaydı¹⁷. Bu hususlar, Polonya'nın bağımsızlığına katkıda bulunan ve Polonya sınırları için savaşan Mareşal Jozef Pilsudski figürünü de bil-dikleri için Polonyalılar için çok önemliydi.

Bu noktada şunu belirtmek yerinde olacaktır ki; Polonyalılar da aynı za-manda bağımsızlıklarını kazandıklarına inanıyorlardı. Türkiye'deki reformlardan genel hatlarıyla bahseden "Polak – Katolik" gazetesi yazarı ise sa-dece büyük değişimlerin ve modernleşmenin yaşandığına işaret etmekle birlikte, makalenin asıl yazılma amacının Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının ve Mustafa Kemal'in hikâyesinin anlatılması olarak göze çarpıyordu. Böylesine kapsamlı bir makalenin yerel bir taşra gazetesinde yayınlanması, halkta Türkiye hakkında ge-nel bir ilgi ve bilginin mevcut olduğunu göstermektedir¹⁸.

Dzień Dobry gazetesi 1933 yılında da Polonya-Türkiye ilişkilerinin uzun geçmişini hatırlatmaya odaklanan ve Mustafa Kemal'i Józef Pilsudski ile karşılaştıran "Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'si" başlıklı kapsamlı bir makale yayınladı. Bununla birlikte; metin fotoğraflarla zengin bir şekilde resmedilmiştir. Fotoğrafların bir kısmında Türkiye Cumhuriyeti'ne atıfta bulunulurken, bazılarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan görüntüler yansıtılmıştı. İlginç bir şekilde, Dolma-bahçe Sarayı'nın bir fotoğrafı yayınlanmış ve fotoğrafın altında "Mustafa Kemal'in İstanbul'daki sarayı" ibaresi yer almıştır. Modernleşen Türkiye Cumhuriyeti hak-kındaki metne neden fesli erkeklerin ya da çarşafli kadınların fotoğraflarının eşlik ettiği sorgulanabilir. Modern fotoğraflarda Ankara Ulus'taki Mustafa Kemal anıtı

¹⁶ Głos Polski, sayı 55, 9.03.1927, 3.

¹⁷ Express Kaliski, sayı 301, 30.10.1934, 4.

¹⁸ Polak – Katolik, sayı 5, 8.11.1924, 1.

ve modern Ankara binalarını gösterilmektedir. Gazetede Türkiye'deki değişimleri gösteren başka fotoğraf olmadığı görülmektedir.

Sonuç

Polonya ve Türkiye yüzyıllardır ortak diplomatik ilişkilere sahip iki ülke olmuş, ancak 20. yüzyılda önemli ortaklar haline gelememişlerdir. İki ülke arasındaki -ticaret anlaşmaları da dâhil olmak üzere- ilk antlaşmalar 1923 yılında imzalandı. Bu sadece bir başlangıçtı; ticaretin ya da kültürel alışverişin gelişebilmesi için daha gidilecek çok yol vardı. Çünkü her iki ülke de bağımsızlıkları ve sınırları için savaşmak zorundaydı, ekonomik sorunlarla karşı karşıyaydı ve modernleşmekteydi. Bunun için yabancı sermaye ve krediye ihtiyaçları vardı. Ancak her iki ülke de benzer durumda olduğu için birbirlerine yardım edemiyorlardı.

Sonuç olarak, Polonya basınında Polonya'nın komşu olduğu ya da çok daha fazla ilişki içinde olduğu ülkelere olan ilgi çok daha fazlaydı. Ancak, 1918-1939 yılları arasında Polonya basınında yayınlanan çeşitli haber ve makale başlıkları incelendiğinde, Türkiye'ye ayrılan makalelerin sınırlı olduğu dikkati çekmektedir. Yazarlar bazı durumlarda Lehçe taklitler ve stereotipler kullanmış olsalar da, incelenen dönemde Polonya basınında Türkiye hakkındaki genel bilgi yüksek düzeydeydi.

Özellikle kadınların durumuyla ilgili olmak üzere, Türkiye'nin tarihi ve sosyal konuları gazete yazılarında ön plana çıkmaktaydı. Şöyle ki Polonyalı kadınlara 1918'deki bağımsızlığın hemen ardından oy kullanma hakkı (pasif ve aktif parlamento seçim hakları) verilmişti. Ancak buna rağmen, Polonya'da kadın ve erkeklerin eşit olması için, özellikle de geleneksel rol dağılımı göz önüne alındığında, yapılması gereken çok iş vardı. Kadın dergileri Polonya'da bu konuya geniş yer ayırmış, Türkiye de dâhil olmak üzere diğer ülkelerdeki sorunu da fark etmiştir. Bunlar büyüleyici bilgilerdir ve yazıldıkları dönem için oldukça modernidir.

Bu çalışmada verilen örneklerde görüldüğü üzere Türkiye'ye ilişkin bilgilerin Polonya basınında yer aldığı kuşkusuzdur. Makaleler ayrıntılı ve güvenilirlerdir. Aynı zamanda Türkiye'ye büyük bir sempatiyle yaklaşılmakta ve iki ülke arasındaki birçok benzerliğe dikkat çekilmektedir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Rzeczpospolita

Kurjer Polski

Na posterunku

Głos kobiety

Express Kaliski

Dzień dobry. Gazeta codzienna

Kurjer Poranny

Kurjer Warszawski. Wydanie wieczorne

Prosta Droga : tygodnik dla kobiet : organ Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet

Polak-katolik

Telif Eserler

Chmielowska, Danuta. *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie miğdzywojennym*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2006.

Dariusz, Kołodziejczyk. "Komşuluktan Kardeşliğe: Osmanlı-Polonya ve Türkiye-Polonya Tarihi İlişkilerinden Birkaç Manzara." *600. Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, ed. H. Topaktaş. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Geliş Tarihi: 7 Nisan 2025

Kabul Tarihi: 25 Nisan 2025

Araştırma Makalesi/Research Article*

Samsun’da Siyasi Hayat (1946-1950)**

Serkan BULUT ***

Öz

Atatürk tarafından Milli Mücadele’nin başlatıldığı şehir olma özelliğine sahip Samsun, bu özelliğinden dolayı Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’nin simge şehirlerinden biri olmuştur. Atatürk döneminde çok partili hayata geçiş denemelerinin ikincisinde şehir, belediye başkanlığı seçimlerinde iradesini Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan yana koymuş ve CHP Samsun Belediyesi’ni kaybetmiştir. Bu tercih Samsun için muhalif şehir imajı oluştursa da bu durumun yaşanmasında Samsun Valisi olan Kazım İnanç Paşa’nın demokratik tutumunun büyük etkisi olmuştur. II. Dünya Savaşı sonunda çok partili hayata geçilmesiyle birlikte kurulan DP, ilk örgütlenmesini Samsun’da gerçekleştirmiştir. DP yöneticileri Samsun’a önem vermişler, Refik Koraltan ve Celal Bayar gibi parti kurucuları şehri ziyaret etmişlerdir. 1946 yılındaki belediye seçimlerinde Samsun’da özellikle seçmen sayısının az olduğu yerlerde seçime katılım oranının yüksek olması dikkat çekmiştir. Samsun Belediyesinde yaşanan ve belediye başkanı değişimine kadar uzanan süreç parti içi mücadelelere bir örnek teşkil etmiştir. 1946 yılındaki genel seçimlerde ise Samsun’un merkez bölgelerinde DP açık ara önde olsa da köylerdeki oyların büyük bir çoğunluğunun CHP’ye çıkması seçimi CHP’nin kazanmasına neden olmuştur. Bu sonuç, CHP’ye yöneltilen Türk İnkılabını kırsala ulaştıramadığı eleştirileri ile çelişkili bir durum arz etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Siyaset, CHP, DP, Seçim.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Bu makale Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 2019 yılında hazırlanan “Samsun’da Siyasi Hayat (1946-1960)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, e-posta: srknblt-55@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-7764-5830.

Political Life in Samsun (1946-1950)

Abstract

Samsun which has the distinction of being the city where the War of Independence was started by Atatürk, has been one of the symbolic cities of Türkiye throughout the history of the Republic due to this feature. In the second attempt to transition to a multi-party system during the Atatürk era, the city voted in favor of the Free Republican Party in the mayoral elections, and the CHP lost the Samsun Municipality. Although this choice created an image of an opposition city for Samsun, the democratic attitude of Kazım İnanç Pasha, the Governor of Samsun, had a great impact on this situation. Founded with the transition to multi-party life at the end of World War II, DP held its first organization in Samsun. DP administrators gave importance to Samsun, and party founders such as Refik Koraltan and Celal Bayar visited the city. In the municipal elections of 1946 in Samsun, it was noteworthy that the voter turnout was high, especially in place where the number of voters was low. The process that took place in Samsun Municipality and led to the change of mayor was an example of intra-party struggles. In the general elections of 1946, although the DP was clearly ahead in the central regions of Samsun, the majority of votes in the villages went to the CHP, which caused the CHP to win the elections. This result contradicted the criticism directed at the CHP for not being able to convey the Turkish Revolution to the rural areas.

Keywords: Samsun, Politics, CHP, DP, Election.

Giriş

Karadeniz'de Samsun'un da içinde yer aldığı bölgeye Canik denir. Canik adının belirttiği coğrafi alan zaman zaman daralıp genişlemekle birlikte Samsun yöresini tanımlar.¹ Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'yi başlatmak için 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmış² ve Harbiye Nezareti'ne 22 Mayıs 1919'da gönderdiği ilk raporunda; İngilizlerin desteğini alan Metropolit Germanos'un yönettiği Rum çetelerinin siyasi bir amaca hizmet ettiklerini ve sancak genelinde 58 çetenin var olduğunu bildirmiştir. Bu çetelerle daha etkili mücadele edebilmek için halk bilinçlendirilmiş, teşkilatlar kurularak yeni bir döneme geçilmiştir.³ Samsun'daki Türkler de Rum saldırıları üzerine örgütlenmeye gitmiştir. Boşnakzade Süleyman Bey Canik temsilcisi olarak Sivas Kongresi'ne katılmış ve kongreden döndükten sonra Samsun'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Samsun

¹ Nurhan Aydın, "Sarıkaş Harekatında Şehit Olan Samsunlular Özet", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri II*, ed. Osman Köse (Kültür Yayınları, 2015), 845.

² Ali Sarcan, *Samsun Tarihi* (Kültür Matbaası, 1966), s. 79.

³ Selim Özcan, "Canbulatoğlu Ekrem Bey", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri II*, ed. Osman Köse (Kültür Yayınları, 2015), 893.

şubesi açılmıştır. Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, başkanlığa Boşnakzade Süleyman Bey'i seçmiştir.⁴

TBMM'nin açılmasından sonra 11 Ekim 1920'de müstakil livalara vilayet unvanı verilmesi için Meclis'e kanun teklif edilmiş ancak Kanun-i Esasi'ye uygun olmadığı gerekçesiyle bu teklif reddedildi. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre Türkiye vilayet, kaza ve nahiye şeklinde bölümlere ayrıldı. İdari taksimattaki bu değişikliğe uygun olarak 1923 yılında yapılan düzenlemeyle müstakil ve mülhak livaların isimleri vilayete dönüştürüldü. Canik de Cumhuriyet'in ilanından birkaç gün önce Canik adı ile vilayet haline getirildi.⁵ Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile önceki dönemlere göre farklı bir Samsun ortaya çıktı. Her şeyden önce Samsun artık bir vilayet merkezi oldu. Samsun ile ilgili birçok yazıda ilk valinin Fahrettin Kiper olduğu yazılsa da ilk vali 10 Nisan 1923 tarihinde Canik Mutasarrıfı olan ve Cumhuriyet'in ilanı ile de buraya vali olarak atanan Osman Bey'dir. Bu nedenle Osman Bey son Canik Mutasarrıfı ve ilk Samsun valisidir. Osman Bey 1923 yılı sonuna kadar Samsun Valiliği görevinde kaldı.⁶ 1925 yılı itibarıyla Samsun; Samsun Merkez, Çarşamba, Terme ve Bafra olmak üzere dört ilçeden meydana gelmekteydi. 1926'da Havza ile Vezirköprü, 1928'de Ladik, 1934'te Kavak, 1944'te ise Alaçam ilçe yapılmıştır. Bu haliyle Samsun 1987'ye kadar adı geçen dokuz ilçeden oluştu.⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulan Halk Fırkasıdır. 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilk çok partili hayata geçiş denemesi başarısız olmuştur. Türkiye 1930 yılında ikinci defa çok partili hayata geçme teşebbüsünde bulunmuş ve 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Gayrı memnun kitlelerin taleplerini seslendirecek olan yeni parti, hem halkın hoşnutsuzluğunu parlamento içine kanalize ederek rejim açısından kabul edilebilir bir hal almasını sağlayacak hem de siyasi kadrolar içindeki muhalif unsurların tek çatı altında toplanmasına imkan sağlayacaktı. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılan 14 milletvekilinin katılımı ile güçlenen Serbest Cumhuriyet Fırkası, ilk iş olarak ülkenin ekonomik

⁴ Baki Sarısakal, *Samsun'da Unutulmayan Olaylar* (Samsun Araştırmaları: 9, Birinci Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), 153. (Cemiyetin İdare Heyeti ise Ticaret Odası Başkâtibi Şükrü Bey, Tüccar Hacı Hayrullahzade Ömer Bey, Tüccar Hacı Ömerzade Hasan Umur Bey, Sultan-i Mektebi İkinci Müdürü Adil Bey, Nemlizade Şeref Bey, İslam Beyzade Faruk Bey, Kitapçı Osman Tobruk Bey ve Sultan-i Mektebi Öğretmeni Hayrettin Bey'den oluşmuştur.)

⁵ Rıza Karagöz, "Canik'in İdari Yapısı ve İdarecileri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, ed. Cevdet Yılmaz (Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 134.

⁶ Osman Köse, *Gelenekten Moderniteye Samsun (1923-1950)* (Canik Beldiyesi Kültür Yayınları, 2014), 5-6.

⁷ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimati (1920-2013)*, cilt 13 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 65-66.

problemlerini gündeme taşıyan bir program ve partinin işleyiş mekanizmalarını belirleyen bir tüzük yayımladı.⁸ Bu partinin Samsun şubesi Eylül 1930'da açıldı.⁹ Serbest Cumhuriyet Fırkası, Samsun teşkilatını kurma görevini Samsun'da Erkan-ı Harp Miralaylığından Mustafa Şefik Avni Bey'e verdi. Şefik Avni Bey tarafından vilayet makamına usulen beyanname verilerek fırkanın Samsun şubesinin teşkil edildiği bildirilmiştir. Fırka, merkez olarak Samsun Palas Otel'i'ni kullandı.¹⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte ülkede belediye seçimlerine gidildi. Bu seçimlerde kadınların ilk defa seçimlere katılması ve genel oy uygulaması söz konusu oldu.¹¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası 1930 yılında gerçekleştirilen belediye seçimlerine katıldı ve Samsun'da seçim sürecinde Vali Kazım (İnanç) Paşa'nın takınmış olduğu tavır oldukça dikkat çekti. Kazım Paşa Samsun belediye seçimlerinde oldukça demokratik bir tutum sergiledi, seçmen iradesinin sandığa yansımaya yönelik idari ve inzibati her türlü tedbiri aldı. Demokratik teamüller doğrultusunda gerçekleştirilen Samsun belediye seçimleri sonucunda ortaya çıkan tablo ülke geneline nazaran ciddi bir tezatlık arz etmiştir. Sandıklar açılıp oylar sayıldığında CHP'nin 416 oyuna karşılık Serbest Cumhuriyet Fırkasının 3.112 oy kazandığı görüldü. Serbest Cumhuriyet Fırkası Samsun'da iktidar partisinin neredeyse sekiz katı kadar oy aldı. Samsun belediye seçiminin Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından kazanılması sonrasında oluşan belediye meclisi 20 Ekim 1930 tarihinde ilk toplantısını yapmış ve bu toplantıda Boşnakzade Ahmet Resai Bey'i belediye başkanlığına seçmiştir. Ahmet Resai Bey'in belediye başkanlığı sadece 139 gün sürmüştür ve 8 Mart 1931 tarihinde görevi Dr. Faik Bey'e devretmek zorunda kaldı. Serbest Cumhuriyet Fırkasına mensup bir belediye başkanının daha beş ayı dolmadan görevinden ayrılmak zorunda kalmasında kuşkusuz Serbest Cumhuriyet Fırkasının sonunu getiren gelişmelerin etkisi olmuştur.¹² Sonuç itibarıyla Türkiye'de iki deneme de başarısız olmuş ve ülkede çok partili hayata geçiş II. Dünya Savaşı sonuna kadar gerçekleştirilememiştir.

Bu çalışmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele'yi başlattığı şehir olan Samsun'da 1946-1950 yılları arasındaki siyasi durumu açıklamak amaçlanmıştır. Siyasal eğilimleri açısından genel itibarıyla muhalif bir şehir izlenimi

⁸ Cem Emrence, 99 *Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası* (İletişim Yayınları, 2021), 77-78.

⁹ Nedim İpek, "Samsun'un Değerleri", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri 1*, ed. Osman Köse (Kültür Yayınları 2015), 16.

¹⁰ Sarısakal, *Samsun'da Unutulmayan Olaylar*, 287. (Fırkanın Samsun Heyeti Reis Şefik Avni Bey, katip Avukat Bahri Bey, muhasebeci Kulaksızade Kenan Bey, üyeler Mirzazade Şefik Bey, Dr. Osman Senai Bey, Pir Mehmetzade Yunus Bey, Eczacı Reşit Can Bey, İslam Beyzade Faruk Bey ve Kefelizade Muhittin Bey isimlerinden oluşmuştur.)

¹¹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları* (İletişim Yayınları, 2021), 46.

¹² Önder Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)* (Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 373-374.

oluşturan Samsun'da aslında durumun pek de öyle olmaması ve kozmopolit bir yapıya sahip şehrin Türkiye'nin siyasi eğilimlerine paralel bir durum arz etmesi çalışmanın sorunsalı olmuştur. Aynı zamanda sürekli dile getirilen bir eleştiri olan Türk İnkılabı'nın kırsala ulaştırılamadığı söylemlerine karşılık çok partili hayata geçildikten sonra Samsun'un merkezi yerlerinde DP üstünlüğüne karşın kırsalda CHP'nin üstünlüğü çelişkisi de çalışmanın sorunsalı arasında yer almıştır. Literatür incelendiğinde bahsedilen dönemle ilgili çalışmalar olmakla birlikte¹³ bu çalışmaların dönemin tamamını kapsamadığı görülmüştür. 1946-1950 yılları arasında Samsun'daki siyasi gelişmeler arşiv belgeleri, TBMM tutanakları, yerel ve ulusal basın üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Yine adı geçen dönemle ilgili makale ve ikinci elden kaynaklardan da faydalanılmıştır.

1. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Samsun'da Siyasi Durum

Atatürk döneminde iki defa girişilen çok partili hayata geçiş denemesi başarısız olmuştu. Ülkede çok partili hayata geçiş konusu II. Dünya Savaşı'nın sonlarında tekrar gündeme geldi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihindeki nutkunda demokrasi ilkelerine daha geniş yer verilmesi gerektiğini ifade etti. İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde Meclis açılışında yaptığı konuşmada ise ülkede gerçek muhalefetin eksikliğini dile getirerek siyasi derneklere, basına ve emniyet güçlerinin salahiyetlerine dair antidemokratik yasaların kaldırılacağını, ayrıca tek dereceli seçimlere geçileceğini duyurdu.¹⁴ Yeni kurulacak bir muhalefet partisinin meclis içerisinden özellikle CHP saflarından ayrılacak muhalifler tarafından oluşturulacağı düşünüldükçe siyasi çevreleri şaşırtan sürpriz bir gelişme yaşandı. Meclis dışından hükümete muhalif bir partinin kurulması için çalışmalara başlandı ve Türkiye'nin önde gelen iş adamlarından biri olan Nuri Demirağ 7 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi'ni (MKP) kurdu.¹⁵ Böylece Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihindeki konuşmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayata geçiş sürecinde ilk siyasi parti kuruldu. Yalnız Türk siyasi hayatında etkili olacak parti CHP içinden doğdu. Yeni bir partinin kurulması adına atılan ilk adım 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'na

¹³ Duman, Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950); Dilşen İnce Erdoğan, "1946 Genel Seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Yay. Haz: Cevdet Yılmaz, (Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim İşleri Daire Başkanlığı, 2006).

¹⁴ Özgün Erler Bayır, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı 45 (2011): 50-51.

¹⁵ Ercan Haytoğlu, "1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 16 (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 783.

verilen ve Dörtlü Takrir olarak adlandırılan, demokrasinin daha geniş şekilde uygulanması yönünde talepler içeren bir metin oldu. Metnin altında Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzaları yer alırken grubun önderliğini Bayar üstlendi.¹⁶ Dörtlü Takrir'in reddedilmesinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, bir süre sonra Vatan gazetesinde açık muhalefete geçtiler. İşledikleri konular, millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması, antidemokratik hükümlerin kaldırılması, baskının sona erdirilmesi gibi liberal ve demokratik temalardı. Bunun üzerine parti divanı toplanıp 21 Eylül'de oybirliğiyle bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar verdi. Refik Koraltan da 2 Ekim'de Vatan gazetesine bir beyanat vererek arkadaşlarının ihracının tüzüğe aykırı olduğunu iddia edince o da aynı akıbete uğradı. "Dörtler" in lideri olan Celal Bayar, eylül ayı sonunda milletvekilliğinden istifa etmekle birlikte halen parti üyesiydi. Bayar aralık ayı sonunda partiden istifa edince Dörtlü Takrir sahiplerinin yeni bir parti kurarak muhalefete devam edecekleri iyice belli oldu. Zaten 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte Bayar yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştı. Üç gün sonra ise İsmet İnönü, Celal Bayar'ı yemeğe davet edip kendisiyle konuştu. Devlet başkanının ve dolayısıyla iktidar partisinin de onayını alan kurucular nihayet resmen partilerini kurdular.¹⁷ Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946 tarihinde birkaç ay öncesine kadar CHP'li olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kuruldu. DP'nin beyannamesini ve programı ile nizamnamesini Refik Koraltan İçişleri Bakanlığı'na verdi.¹⁸

DP'nin kuruluşundan sonraki gelişimi çok hızlı olmuş, kurulduğu tarihten on bir ay sonra Celal Bayar partinin bir milyondan fazla üyesi olduğunu ileri sürmüştür. Liderlerin üye kabulünde titiz davranmak istemelerine rağmen yoğun talep nedeniyle bu pek mümkün olmadı. 1908 tarihinde İttihat ve Terakki'nin genişlemesinde olduğu gibi çoğu defa parti programı hakkında bilgisi bulunmayan birkaç kişi toplanıp bir parti şubesi kurmuş ve ancak bundan sonra DP merkez teşkilatını haberdar etmişlerdir. Sık sık CHP ilçe veya köy teşkilatlarının DP'ye katıldığı oldu.¹⁹ İktidar Partisi olan CHP karşısında MKP ve DP'nin kurulmasıyla "Çok Partili Hayat" başladı ve zamanla yeni partiler de demokrasi mücadelesine

¹⁶ Sabit Dokuyan, "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2/1 (2014): 152-156.

¹⁷ Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (Yordam Kitap, 2022), 15-16.

¹⁸ *Son Posta*, 8 Ocak 1946, Sene: 16, No: 5540.

¹⁹ Kemal Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi* (Afa Yayıncılık, 1996), 322-324.

katıldı.²⁰ Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi Samsun'da da siyasi gelişmeler yol açtı ve yeni kurulan partiler Samsun'da siyasi teşkilatlarını kurma yoluna gitti.

Çok partili hayatın başlangıcını ifade eden 1945 yılı sonunda CHP, Samsun'da ilçe merkezlerinden köylere kadar uzanan geniş bir örgütsel ağa sahipti. Partinin Samsun genelinde 830 kademedeki teşkilatı mevcut olup teşkilatlara 47.247 kişi kayıtlıydı.²¹ Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi CHP'nin Samsun teşkilatından da yeni kurulmuş olan partilere geçişler yaşandı. Samsun'da CHP üyelerinden bazıları partileri ile olan bağlarını koparmadan DP'de ve MKP'de görev yapmaya başladılar. Bu durum CHP Samsun İl İdare Kurulu Başkanlığı tarafından CHP Genel İdare Kurulu'na bildirildi. Genel İdare Kurulu'nun 26.03.1946 tarihli cevap yazısında Faik Özpınar, Fahrettin Ergin ve Mahir Erginsoy'un partiyle olan ilgilerini kesmeden MKP ve DP'de görev aldıkları hakkında gönderilen yazının okunduğu belirtilmiş ve tüzük hükümlerinin gerektirdiği işlem yapılmadan önce bu kişilerin savunmalarının alınmasında bir lüzum ve fayda görülmediği ifade edilmiştir. CHP Genel İdare Kurulu konuyu CHP Genel Başkanlık Divanı'na sundu ve sonuç itibarıyla Faik Özpınar, Fahrettin Ergin ve Mahir Erginsoy CHP'den ihraç edildiler.²² CHP Samsun İl İdare Kurulu Başkanı Mümtaz Arkayın imzalı Genel Sekreterlik'e gönderilen yazıda Samsun'da birçok partinin istifa ettiği bildirilmiştir.²³ Bu kişiler herhangi bir istifa sebebi göstermezken sadece Mustafa Keleşoğlu MKP'ye katılacağı için istifa ettiğini belirtmiştir.²⁴ İstifa eden kişiler herhangi bir sebep göstermemiş olsalar da birçoğunun özellikle DP'nin Samsun teşkilatında etkili bir şekilde yer aldığı görülmüştür.

DP'nin Samsun ili müteşebbis heyeti 1 Şubat 1946 tarihinde kuruldu.²⁵ Heyet, Emekli Kurmay Albay Şefik Avni Özüdoğru, tüccardan Süleyman Balkan, Avni Musaoğlu, Fuad Gümbül, Kerim Ali Çörtük, Avukat Hamit Erip Kenber ve

²⁰ Yaşar Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 16 (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 769.

²¹ Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, 247. (1945 yılı sonunda Samsun İl İdare Heyeti'nde Başkan Mümtaz Arkayın/Arkayın, muhasip Zihni Zerin, katip Emin Yemenici, üyeler ise Muin Köprülü, Ali Sırrı Günday, Ömer Karataş, Kasım Kılıççı, Ahmet Altaylıoğlu ve Rüstem Mesutoğlu yer almaktaydı. Samsun Merkez İlçe İdare Heyeti ise Başkan Etem Işıtan, muhasip ve katip Hilmi Contur, üyeler Faruk Tozanlı, Rıza Ergin, Mustafa Çakıroğlu, İsmail Yurtsever ve Mustafa Kuru'dan oluşmaktaydı.)

²² BCA., 490.01.28.129.2.

²³ Samsun'da CHP'den istifa edenler İbrahim Çehrelî, Fuad Gümbül, Avukat Hamit Erip Kenber, Hüseyin Danışman, Mahmut Kitaplı, Emin Aksu, Muharrem Hasan Başoğlu, Kerim Ali Çörtük, Mustafa Keleşoğlu, Şevki Akyol, Hasan Berk, Sami Demirtürk, İsmail Alver, Abdullah Soğanlı ve Avni Musaoğlu adlı parti üyeleridir.

²⁴ BCA., 490.01.45.1856.8.

²⁵ *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı: 147, 1-28 Şubat 1946, 1.

Cemal Bulak'tan oluştu. Heyette yer alan kişiler aralarında Şefik Avni Özüdoğru'yu başkan seçmiş ve işe başlamışlardır.²⁶ DP, 1946 yılının ilk altı ayı itibariyle Samsun'un neredeyse tüm ilçelerinde teşkilatlarını kurmuştur.²⁷ Türkiye'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan asker kimliğinin çok partili hayata geçişte de rol oynadığı söylenebilir. Bu duruma örnek olarak DP'nin Samsun ili müteşebbis heyeti başkanlığını bir Albay olan Şefik Avni Özüdoğru'nun yapması gösterilebilir.

DP'nin ilk şubesinin Samsun'da açılması ve teşkilatını burada kısa sürede genişletmesi sonrasında, parti genel merkezi tüm bu gelişmelerden duyduğu memnuniyetinin bir göstergesi olarak partinin kurucularından Refik Koraltan'ı Samsun'a göndermiştir. Samsun'da parti binasına gelerek halka hitap eden Koraltan konuşmasında DP'nin niçin kurulduğu konusuna temas etmiş ardından kendilerinin de Mustafa Kemal ve İnönü'nün tuttuğu yoldan gidecekleri hususunda teminat vermiştir. Koraltan ertesi gün parti yöneticileri ve Vali Rüknettin Nasuhioğlu ile görüşmeler yapmıştır.²⁸ Bafralıların daveti üzerine Bafra'ya geçen Koraltan burada halk ile görüşmeler yaptıktan sonra Ankara'ya dönmüştür.²⁹ Samsun CHP Teşkilatı Refik Koraltan'a Samsun'da yapılan tezahüratın karşılığını Sağlık Bakanı Dr. Sadi Konuk'un Ankara'dan gelişi münasebetiyle düzenlediği bir karşılama alayı ile vermiştir. Bakan Konuk iki saat gecikmeli gelen trenden iner inmez bir konuşma yapmıştır. Bakan, konuşmasında menfaatleri için millete musallat olanların ihtiraslarının kırıldığını ve kendi davalarını kanları pahasına da olsa sürdüreceklerini ifade etmiştir.³⁰ Sadi Konuk'un bu sert konuşması DP tarafından eleştirilmiş ve DP "Hükümetin seçim baskısına bundan iyi örnek olmaz, bakanların bu gibi tehditlerini işiten memurlar neler yapmaz." diyerek duruma tepki göstermiştir.³¹

Refik Koraltan'ın Samsun ziyaretinin üç buçuk ay kadar sonrasında 7 Ekim 1946 tarihinde DP Genel Başkanı Celal Bayar Samsun'u ziyaret etmiştir. Havaa-ları şehrin yakınında bulunduğu Samsun Valiliği'nin emriyle zabıta-lar aracılığıyla gerekli tertibat alınmıştır.³² Genel Sekreter Atıf Bey ve Vatan gazetesi

²⁶ Samsun, 8 Şubat 1946, Yıl: 22, Sayı: 964.

²⁷ Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, 259. (DP'nin Samsun Merkez İlçe İdare Kurulu başkan olarak Asaf Varol, üye olarak Murat Sunar, Hüseyin Akşan, Hüseyin Danışman ve İbrahim Kunter'den oluşmuştur.)

²⁸ Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, 265.

²⁹ Refik Koraltan, *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar*, yay. haz. Kamil Maman, (Timaş Yayınları, 2013), 121-123.

³⁰ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1946, Yıl: 23, Sayı: 7868.

³¹ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1946, Yıl: 23, Sayı: 7869.

³² BCA., 30.10.65.403.4.

yazarı Mümtaz Faik Fenik ile birlikte Samsun'a gelen Celal Bayar, parti il müteşebbis üyesi ve Ticaret Odası Başkanı Süleyman Balkan'ın evine gelmiş, akşama kadar burada istirahat ettikten sonra akşam saat 20.00'de parti binası önünde toplanan 2.000 kişiye hitap etmiştir.³³ Bayar sözlerine kendi şahsında DP'ye ve demokrasiye karşı gösterdikleri ilgi ve bağlılık için Samsunlulara teşekkür ederek başlamış ve şimdiye kadar Samsunluların huzuruna çıkarak bu teşekkürlerini ifade için geciktüğinden dolayı teessürlerini belirtmiştir. DP'nin programını izah eden Bayar, herkesin ihtiyaçlarını bu programda gördüğünü vurgulamıştır. DP'nin asla şahıs partisi olmadığını belirten Bayar, partinin daima milletin emrinde ve hizmetinde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁴ Samsun'daki ilk gününü tamamlayan Bayar geceyi Süleyman Balkan'ın evinde geçirmiş, ertesi gün Süleyman Balkan ile birlikte Şefik Avni Özüdoğru'nun Aksısada Matbaası'na gitmiştir. Burada öğleye kadar kalmış, öğleden sonra şehrin Fener ve Irmak istikametlerine doğru otomobille kısa bir gezinti yapmıştır. Akşam ise Gar Lokantası'nda parti il ve İlçe Kurulları ile diğer bazı partililerden oluşan 1.000 kişilik bir grupla akşam yemeğinde buluşan Bayar geceyi yine Süleyman Balkan'ın evinde geçirmiş ve 9 Ekim 1946 tarihinde vapurla Samsun'dan ayrılmıştır.³⁵

Türkiye'de çok partili hayata geçişin ilk siyasi partisi konumunda olan MKP'nin Samsun'daki örgütlenmesi Ahmet Faik Özpınar ve 8 arkadaşı tarafından Ocak 1946'da Vezirköprü ilçesinde olmuştur. MKP Vezirköprü teşkilatının kuruluşunda başkan olarak Ahmet Faik Özpınar, üye olarak ise Nurettin Teker, Mahir Erginsoy, Fahrettin Ergin, Şahin Şahinkaya, Mustafa Güral, Zeki Güneş, Hurşit Cahit Taşkaya ve Hasan Güçlü yer almışlardır. Partinin bu ilk örgütünü 15 Mayıs 1946 tarihinde Samsun il, Samsun Merkez ilçe ve Terme ilçe örgütleri takip etmiştir. Terme'de MKP teşkilatı CHP'den istifa eden Hacı Kuzu'nun damadı Mustafa Keleşoğlu ve oğulları tarafından oluşturulurken, Samsun il örgütüne Eczacı Naci Gençer öncülük etmiştir. 1946 yılı ortaları itibarıyla MKP'nin il idare müteşebbis heyetinde başkan olarak Naci Gençer, üye olarak ise Hüsnü Kansızoğlu, Nafi Kara, Bekir Keleşoğlu, Mehmet Aytar, Kemal Çehrelî, Mehmet Ertürk ve Sabri Coşkun yer almışlardır.³⁶ 1948 yılında DP'den ayrılarak kurulan Millet Partisi'nin (MP) Samsun teşkilatı ise 10 Mayıs 1949 tarihinde kurulmuştur. MP'nin Samsun müteşebbis heyeti parti tüzüğü'nün hükümlerine uygun olarak genel yürütme kurulunca onaylanmış ve resmen kurulmuştur. MP'nin Samsun il müteşebbis

³³ Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, 265.

³⁴ Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950) (Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar)* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 64.

³⁵ Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, 266.

³⁶ Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*, 256.

heyetinde başkan olarak Rasim Ozantürk, başkan vekili olarak Nazım Sümer, sekreter olarak Lütfi Ender ve muhasip olarak ise Mehmet Aytar yer almışlardır.³⁷

2. Samsun'da 1946 Yılında Merkez Belediye ve Genel Meclis Üyesi Seçimleri ve

Belediye Başkanlığı Sorunu

Cumhuriyet Dönemi belediyeçilik anlayışı, hukuki altyapı ve uygulamalar bakımından esas itibarıyla 1930'dan sonraki dönemde şekillenmiştir. Dönemin en önemli gelişmesi 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun çıkarılması olmuştur. Kanun ile yerel temsilin kapsamı genişletilerek seçimlerde oy kullanabilmek ve aday olabilmek için gerekli belli bir miktar emlak vergisi ödeme şartı da kaldırılmıştır.³⁸ Kanuna göre belediye başkanını belediye meclisi kendi içerisinde ya da seçilme şartlarını taşıması koşuluyla dışarıdan da seçebilecektir. Seçilen belediye başkanının başkanlığı vilayet merkezi olan belediyelerde İçişleri Bakanı, vilayet merkezi olmayan belediyelerde ise vali tarafından onaylanacaktır. Seçimler eylül ayının başında başlayıp ekim ayının yirmisinde bitecek ve dört yılda bir yenilenecektir. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı 25 olmuş ve bu kanunla kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.³⁹ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 14 Temmuz 1930 tarihinde Valiliklere gönderdiği bir tamimde, yeni belediye seçimi yasasını hatırlatarak yeni yasaya göre kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanındığını belirtmiş, özellikle büyük şehirlerde belediye meclislerine mahalli imkan ve ihtiyaç derecesine göre üçer beşer kadının seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰

Türkiye'nin yakın tarihine bakıldığında muhalefet partilerinin söylemlerinde iktidara ulaşmak için tarihi önceden belirlenmiş bir seçimden çok, erken seçim istekleri her zaman dikkat çekmiştir. Fakat çok partili yaşama geçiş döneminin ilk yerel seçimleri olan 1946 Belediye Seçimleri muhalefet tarafından çeşitli nedenlerle erken bulunarak istenmemiş ve bu durum sonraki seçimlerle karşılaştırıldığında seçime istisnai bir özellik kazandırmıştır. Eylül-Ekim 1946'da yapılması gereken belediye seçimlerinin erkene alınması aynı yılın nisan ayında gündeme gelmiştir. Seçimi gündeme taşıyan gelişme Tasvir gazetesi sahibi ve yazarı Ziyad Ebüzziya'nın DP Başkanı Celal Bayar ile yaptığı mülakatta Bayar'ın verdiği özel demeci olmuştur. Celal Bayar bu demecinde DP'nin bazı şartlarla erken bir genel seçime bile hazır olduğunu ifade etmiştir. Bayar'ın seçim için ileri

³⁷ Ali Baba, 14 Mayıs 1949, Yıl: 2, Sayı: 53.

³⁸ Tarkan Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, yay. haz. Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya (Nobel Yayınları, 2008): 148-149.

³⁹ Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, Sayı: 1471, s. 8826-8832

⁴⁰ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* (İletişim Yayınları, 2014), 229.

sürdüğü şartlar tek dereceli seçim sisteminin oluşturulması, idare makamlarının seçimlere müdahale etmemesi ve dürüstlük dışı işin yapılmayacağının güvence altına alınması olmuştur.⁴¹ Bu gelişme üzerine CHP yönetimi kurultay çağrısı yapmış ve aynı gün Başbakan Şükrü Saraçoğlu Meclis Grubu'nda kurultay gündeminin önemli maddelerinden birinin belediye seçimlerinin öne alınması olduğunu açıklamıştır. CHP'nin erken seçim söylemi DP'de şok etkisi yaratmış ve Bayar Tasvir'deki mülakatı yapan Ziyad Ebüzziya'yı telefonla arayarak bir açıklama yapması konusunda kendisini uyarmıştır. Ebüzziya bir yazı ile gelişmelere açıklık getirmeye çalışmıştır. Mülakat sırasında Bayar'ın "Değil umumi seçim, hatta belediye intihaplarının bile ne kadar erken olsa yine üç aydan evvel yapılması gayri tabiidir." sözlerinin yayımlanmamış olmasının yanlış anlaşılmalara yol açtığını belirtmiş olsa da ülke seçim atmosferine girmiştir.⁴² 26 Nisan 1946 tarihinde CHP Melis Grubu belediye seçimlerini erkene alınmasını görüşmek için Saffet Arıkan'ın başkanlığında toplanmış ve görüşme sonucunda seçimlerin Eylül ayından Mayıs ayına alınması kararı benimsenmiştir. Aynı amaçla hükümetin hazırladığı Belediye Yasası'nın bazı maddelerini değiştiren yasa tasarısı da Başbakanlık tarafından Meclis'e sunulmuştur.⁴³ Belediye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı TBMM'de görüşülerek oya konulmuş ve kanun kabul edilmiştir. Böylece belediye seçimlerinin mayıs ayına alınması sağlanmıştır.⁴⁴

Belediye seçimlerinin öne alınmasına muhalefetten ilk tepki MKP lideri Nuri Demirağ'dan gelmiştir. Demirağ muhalefetin henüz örgütlenmeden iktidar tarafından bir emrivakiyle karşı karşıya bırakıldığını söylemiştir. Ancak muhalefet partilerinden seçime katılımı ilgili açıklama hemen gelmemiştir. Partiler kendi içinde değerlendirmeleri yaptıktan sonra DP 8 Mayıs 1946, MKP ise 9 Mayıs 1946 tarihinde beklenen açıklamayı yapmıştır. DP'nin belediye seçimlerine iştirak etmeyeceği yönündeki kararına karşılık MKP yayımladığı tebliğde emrivakiden şikayetçi olsa da seçimlere katılacağını ilan etmiştir.⁴⁵ Bu siyasi atmosfer altında belediye seçimleri 26 Mayıs 1946'da yapılmıştır. Olaylı geçen seçimlerde partiler birbirini suçlamıştır. CHP, DP ve MKP'yi işe fesat sokmakla suçlarken muhalefet CHP'yi hile ve baskı yapmakla suçlamıştır. Belediye seçimleri eskisi gibi iki dereceli olarak yapılmış, oylamanın başlamasıyla birlikte yolsuzluk şikayetleri

⁴¹ Süleyman İnan, "Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 13, sayı 1, (2004): 50.

⁴² Yasin Kayış, "1946 Belediye Seçimleri ve Basın", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sayı 16-17, (2008 Bahar/Güz): 403.

⁴³ İnan, "Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri", 50-51.

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Yasama Yılı 4, Cilt 22, Kırk Beşinci Birleşim, 29 Nisan 1946, 237.

⁴⁵ Kayış, "1946 Belediye Seçimleri ve Basın", 403-405

başlamıştır. MKP seçimlerde yolsuzluk yapıldığı yolunda bir bildiri yayımlayarak seçimlerden çekildiğini açıklamıştır. Dolayısıyla CHP belediye seçimlerine tek başına girmiştir.⁴⁶

2. 1. 1946 Yılında Samsun Merkez Belediye ve Genel Meclis Üyesi Seçimleri

26 Mayıs 1946 tarihinde Samsun ve ilçelerinde yapılacak olan belediye seçimleri dolayısıyla Samsun Valisi Rüknettin Nasuhioğlu yerel basına bir demec vermiştir. Vali, üç yıldır Samsun'da yaşayan bir yurttaş olarak seçim hakkı ve görevini yerine getirirken rahatlık duyacağını bildirmiştir. Belediyelerin görevlerinin çok kapsamlı olduğunu dile getiren Nasuhioğlu vatandaşların dört yılda bir kendilerine uzanan ve vazifeye davet eden sandıklara giderek oylarını kullanmaları gerektiğini ifade etmiştir. Yurtseverliğin yurdun davet ettiği bu vazifeyi yerine getirmek olduğunu belirten Vali Nasuhioğlu, yurt vazifesinin en küçük bir konudan başlayarak cephede canı pahasına varan vazifeye kadar yükselip uzandığına ve hepsinin bir bütün olduğuna değinmiştir. Belediye işlerinin gün geçtikçe yeni yeni istikametler aldığını dile getirmiş ve çalışmalarda en büyük yetki sahibinin belediye meclisi olması sebebiyle seçimin öneminin de o oranda arttığını söylemiştir. Nasuhioğlu seçim işlerinin çok özenli yürütüldüğünü ve hazırlıklarda çok dikkatli hareket edildiğini ifade etmiştir. Hangi görevliye iş verilmişse yerine getirildiğini belirtmiş, fahri bir görev sahibi olan mahalle muhtarlarına da teşekkürlerini bildirmiştir. Kaymakamların, belediye başkanlarının ve seçim kurullarının özverili bir şekilde çalıştığını, kanun hükümlerini yerine getirdiklerini söylemiştir. Nasuhioğlu, Samsun ve ilçelerindeki bütün seçmenleri 26 Mayıs Pazar günü yapılacak olan seçimlerde hak ve vazifelerini kullanmaya davet ederek basına verdiği demeci sonlandırmıştır.⁴⁷ CHP Samsun İl İdare Kurulu, belediye meclisi üyeliği adaylarını yapılan yoklama sonucunda belirlemiştir. CHP Samsun İl Başkanı Mümtaz Arkayın'ın imzasıyla yayımlanan tebliğde belediye meclisi üyeliği için yapılan yoklamayla tespit edilen adaylar açıklanmıştır. Adayların birçoğunun tüccar olduğu görülmekte ve kadın adaylara çok az yer verilmesi dikkat çekmektedir. 54 adaydan sadece 4'ü yani %5,55'i kadın adaydır.⁴⁸

⁴⁶ Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1, sayı 1 (2016): 178.

⁴⁷ *Samsun*, 24 Mayıs 1946, Yıl: 22, Sayı: 979.

⁴⁸ *Samsun*, 24 Mayıs 1946, Yıl: 22, Sayı: 979.

Samsun merkezde belediye seçimine 9.121 kişi katılmış ve bunlardan 9.029'u CHP adaylarına oy verirken geriye kalan 92 seçmenin oyları da aday listesi dışında kalan CHP mensuplarına dağıtılmıştır. Samsun Belediye Meclisi üyeliği için aday gösterilen 54 kişiden ilk 27'si asil üyeliğe seçilirken geriye kalan 27 kişi ise yedek üyeliklere seçilmiştir.⁴⁹ Samsun il merkezinde 19.100 kayıtlı seçmenin 9.121'i seçimlere iştirak etmiş ve katılım oranı %47,7 olmuştur. Türkiye genelinde ise belediye seçimlerine katılım oranı %64,4'tür. Türkiye genelinde en düşük katılımın olduğu il %23 ile Bursa olurken en yüksek katılımın görüldüğü il %80 ile Zonguldak'tır. Samsun, il merkezleri bazında katılımın en düşük olduğu dokuzuncu şehirdir. Samsun ve ilçelerinin tamamı dikkate alındığında Samsun'da 41.526 seçmenin 20.664'ü seçime iştirak etmiş ve katılım %49,7 olmuştur. Samsun ve ilçelerinin seçime katılım oranı Türkiye geneliyle kıyaslandığında Samsun katılımın en düşük olduğu sekizinci şehirdir.⁵⁰

Seçimler sonucunda oluşan Samsun Belediye Meclisi, Samsun Belediye Başkanlığı'na Ahmet Eymir'i seçmiştir. Ahmet Eymir'in Samsun Belediye Başkanlığı'na seçilmesi hakkında verilen karar Belediye Kanunu'nun 89. maddesine göre Cumhurbaşkanı, Başbakan ve İçişleri Bakanı'nın imzasını taşıyan 3 Temmuz 1946 tarihli belgeyle onaylanmıştır.⁵¹ 1 Eylül 1946 tarihinde Samsun merkez ve ilçelerinde genel meclis üyesi seçimi yapılmıştır. Samsun Merkez ilçesinde Şevki Mirzaoğlu, Nasuhi Erzurumlu, Ahmet Balaçlı ve Nazmi Kırал asil üyeliğe seçilirken Salih Karataş, Tahsin Mutioğlu, Fuat Gümbül ve Lütfi Deveci yedek üyeliğe seçilmişlerdir.⁵²

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan milletvekilliği seçiminde Amasya ilinden CHP adayı gösterilen Samsun Belediye Başkanı Ahmet Eymir Amasya milletvekili seçilmiş⁵³ ve Ahmet Eymir'in yerine Samsun Belediye Başkanlığı görevine vekaleten İl Mektupçusu Faik Polat getirilmiştir. 2 Eylül 1946 tarihinde Faik Polat başkanlığında toplanan Samsun Belediye Meclisi çoğunlukla başkanlığa Muhittin Özkefeli'yi seçmiştir. Oylamaya katılan üyeler başkan vekili dâhil olduğu halde 26 kişiden ibaretti. Gizli oyla yapılan seçimde Muhittin Özkefeli'nin 15, Rüstem Mesutoğlu'nun 10 oy aldığı ve bir üyenin de boş pusula attığı anlaşılmıştır. Oylamadan sonra Başkan Vekili Faik Polat bir konuşma yaparak başkanlık mevkiini Muhittin Özkefeli'ye vermiştir.⁵⁴ Samsun Belediye Başkanlığı'na Muhittin Özkefeli'nin seçilmesi hakkında Samsun Belediye Meclisi'nce verilen karar,

⁴⁹ *Samsun*, 31 Mayıs 1946, Yıl: 22, Sayı: 980.

⁵⁰ BCA., 030.10.82.540.1.

⁵¹ BCA., 030.11.1.184.23.16.

⁵² *Samsun*, 6 Eylül 1946, Yıl: 22, Sayı: 993.

⁵³ *Samsun*, 26 Temmuz 1946, Yıl: 22, Sayı: 988.

⁵⁴ *Samsun*, 6 Eylül 1946, Yıl: 22, Sayı: 993.

Belediye Kanunu'nun 89. maddesine göre 2 Kasım 1946 tarihinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve İçişleri Bakanı tarafından imzalanarak onaylanmıştır.⁵⁵

Samsun'da 1947 yılı itibariyle Merkez İlçe Belediye Meclisi üye sayısı 27'dir. Bu üyelerden 26'sı CHP'li iken 1 üye bağımsızdır. Samsun Merkez ilçenin il genel meclisine gönderdiği üye sayısı 4 olup, bu üyelerin 4'ü de CHP'lidir. Merkez ilçeye bağlı 84 köy mevcut olup, 84 köy muhtarından 72'si CHP'li iken 12'si DP'lidir. Ayrıca bu köylerde ihtiyar heyeti üyelerinin 288'i CHP'li, 48'i ise DP'lidir. Merkez ilçeye bağlı 10 mahallede ise, 10 mahalle muhtarı ve 40 ihtiyar heyeti üyesi de CHP'lidir.⁵⁶

2. 2. 1946 Yılında Samsun İlçe Belediye ve Genel Meclis Üyesi Seçimleri

1946 yılı belediye seçimlerine seçimlerin erkene alınması nedeniyle DP katılmamış ve MKP'e seçim günü seçimlerden çekildiğini açıklamıştı. Samsun'un Merkez ilçe dışındaki ilçelerinde 1946 yılı belediye seçimi sonuçlarına bakılacak olursa 8 ilçenin toplam nüfusunun 43.052 ve seçmen sayısının ise 22.426 olduğu görülmektedir. Bu seçmenlerin 11.543'ü belediye seçimlerine iştirak ederken katılım oranı ise %51,47 olmuştur. Seçime katılım oranı Bafra'da %41,46, Çarşamba'da %40,44, Havza'da %76, Ladik'te %32,88, Kavak'ta %93,25, Terme'de %79,11, Vezirköprü'de %47,57 ve Alaçam'da %72,44 olmuştur.⁵⁷ 1946 Belediye Seçimlerine muhalefet partilerinin katılmaması seçimlere katılım oranını hayli aşağılara çekmiştir. Türkiye genelinde seçimlere katılım oranı %60 civarlarında seyretmiştir. Samsun'da seçime katılım oranının en yüksek olduğu ilçe %93,25 ile Kavak olurken en düşük katılım oranı ise %32,88 ile Ladik olmuştur. Seçmen sayısının az olduğu Kavak, Terme, Havza ve Alaçam ilçelerinde seçime katılım oranının yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu durum, nüfusun az olduğu yerlerde toplumsal baskının daha fazla hissedildiği şeklinde yorumlanabilir. Nüfusunun az olmasına rağmen seçime katılım oranının en düşük olduğu ilçenin Ladik olması ise bölgedeki CHP teşkilatının seçmenle kurduğu ilişki ile açıklanabilir. (Tablo-1).

Bafra'da 1944'ten itibaren belediye başkanlığını yürüten Mustafa Ergin seçimlerden sonra da görevine devam etmiş ve 1950'ye kadar Bafra'da belediye başkanlığı yapmıştır.⁵⁸ Çarşamba'da 1938'den itibaren belediye başkanlığını yürüten Salih Zeki Aker seçimlerden sonra da görevine devam etmiş ve 1950'ye

⁵⁵ BCA., 030.11.1.187.38.11.

⁵⁶ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁵⁷ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁵⁸ *Bafra Efsane Şehir (Medeniyetler Beşiği ve Tarım Merkezi)*, Bafra Belediye Başkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü (Bafra Ofset, 2011), 89.

kadar Çarşamba'da belediye başkanlığı yapmıştır.⁵⁹ Havza Belediye Başkanlığı görevine 1946'da Salim Çonoğlu getirilmiş ve Çonoğlu bu görevini 1952'ye kadar sürdürmüştür.⁶⁰ 1944'ten itibaren Ladik Belediye Başkanlığı görevini yürüten Nazım Akpınar seçimlerden sonra da görevine devam etmiştir. 1948'de Nazım Akpınar'ın yerine belediye başkanlığı görevine Mustafa Nalcioğlu getirilmiştir. Nalcioğlu belediye başkanlığı görevini 1955'e kadar sürdürmüştür.⁶¹ 1938'den itibaren Kavak Belediye Başkanlığı görevini yürüten H. Sabri Akal seçimlerden sonra da görevine devam etmiş ve 1949'a kadar bu görevde kalmıştır. 1949'da Kavak Belediye Başkanlığı görevine getirilen Ahmet Akal ise 1954'e kadar başkanlığını sürdürmüştür.⁶² 1945'ten itibaren Terme Belediye Başkanlığı görevini yürüten Hüseyin Berk'in yerine seçimlerden sonra Hulusi Akalın getirilmiş ve Akalın bu görevi 1950'ye kadar sürdürmüştür.⁶³ Vezirköprü'de 1938'den itibaren belediye başkanlığını yürüten Mahmut Teker seçimlerden sonra da görevine devam etmiş ve 1950'ye kadar Vezirköprü'de belediye başkanlığı yapmıştır.⁶⁴ Alaçam'da 1945'ten itibaren belediye başkanlığını yürüten Şükrü Tolun seçimlerden sonra da görevine devam etmiş ve 1950'ye kadar Alaçam'da belediye başkanlığı yapmıştır.⁶⁵

1 Eylül 1946 tarihinde Samsun'un ilçelerinde genel meclis üyesi seçimi yapılmıştır. Bafra ilçesinde asil üyeliğe Necati Bora, İsmail Işın, Kaşif Başkaya ve İsmail İşman, yedek üyeliğe Mustafa Çakın, Saim Çelebi, Ahmet Kaya ve Ali Kale seçilmişlerdir. Alaçam ilçesinde asil üyeliğe Ahmet Sonçağ ve Recai Akan, yedek üyeliğe Reşat İçel ve Kemal Kitaplı seçilmişlerdir. Çarşamba ilçesinde asil üyeliğe Mehmet Erkmen, Nurettin Semizoğlu, Cafer Emirli ve Süleyman Bilge, yedek üyeliğe Mehmet Giritli, Mustafa Dilman, Haşım Alişan ve Hamit Taşdemir seçilmişlerdir. Terme ilçesinde asil üyeliğe Arif Akalın, Mustafa Keleş ve Nedim Katar, yedek üyeliğe Hüseyin Turan, Hasan Berk ve Ahmet Avanoğlu seçilmişlerdir.⁶⁶ Kavak ilçesinde asil üyeliğe Ali Öztürk, İlyas Akal ve Sabri Öcalan, yedek

⁵⁹ 13.03.2019 tarihinde Çarşamba Belediyesi Çözüm Merkezi'nden temin edilen fotoğraftan alınmıştır.

⁶⁰ Samsun İli Havza İlçe Belediyesi ile 5747 ve 6360 Sayılı Kanunla Kapanan Kademe ve Belde Belediye Başkanları Bilgilendirme Formu.

⁶¹ Yusuf Yücel, *Bütün Yönleriyle Ladik (Ladik Tarihi ve Coğrafyası)* (Aksiseda Matbaası, 1987), 42.

⁶² <https://www.samsunkavak.bel.tr/sayfa/kavak-belediye-baskanlarimiz>. (Erişim tarihi: 15.03.2019).

⁶³ Samsun İli Terme İlçe Belediyesi ile 5747 ve 6360 Sayılı Kanunla Kapanan Kademe ve Belde Belediye Başkanları Bilgilendirme Formu.

⁶⁴ Samsun İli Vezirköprü İlçe Belediyesi ile 5747 ve 6360 Sayılı Kanunla Kapanan Kademe ve Belde Belediye Başkanları Bilgilendirme Formu.

⁶⁵ <http://alacam.bel.tr/?icerik=60>. (Erişim tarihi: 15.03.2019).

⁶⁶ *Samsun*, 6 Eylül 1946, Yıl: 22, Sayı: 993.

üyeliğe Abdullah Eker, Hidayet Türker ve İhsan Yaman seçilmişlerdir. Ladik ilçesinde asil üyeliğe Mustafa Nalcioğlu ve Nazım Akpınar, yedek üyeliğe Osman Özgen ve Ali Çetin seçilmişlerdir. Havza ilçesinde asil üyeliğe Halit Alten, İbrahim Cebecioğlu ve Rahim Ergin, yedek üyeliğe Mahmut Yazıcı, Ali Rıza Çon ve Nafiz Kaynar seçilmişlerdir. Vezirköprü ilçesinde ise asil üyeliğe Mehmet Gürel, Abdullah Derici, Baki Erdem ve İhsan Çınar, yedek üyeliğe Ahmet Zengin, Nazım Öncel, Mustafa Kırıl ve Ramiz Parlar seçilmişlerdir.⁶⁷

Samsun ilçelerinde 1947 yılı itibariyle belediye meclisi üyeliklerinin tamamı CHP'ye ait olup sadece Terme'de 2 belediye meclis üyesi DP'lidir. Bu kişiler de 1946 yılı seçimlerinde CHP'den seçilmiş olup seçimden sonra partilerinden istifa ederek DP'ye katılmışlardır. İlçelerin il genel meclisine gönderdikleri üye sayılarında da CHP üstünlüğü göze çarpmakta olup sadece Bafra'dan DP'ye ait 3 üye bulunmaktadır. Sonuç olarak tamamı CHP'li olan Çarşamba belediye meclisi sayısına ulaşamamış olmakla beraber Çarşamba dışında kalan yedi ilçenin toplam belediye meclisi üye sayısı 109'dur. Sekiz ilçenin il genel meclisine gönderdiği sayı ise 25 olup bunlardan sadece Bafra'daki 3 üye DP'ye aittir. (Tablo 2).

1947 yılı itibariyle Samsun'un 8 ilçesindeki 37 mahalle muhtarından 36'sı CHP'li 1'i ise DP'lidir. DP'li mahalle muhtarı 5 mahallenin olduğu Çarşamba'dandır. 37 mahallede ihtiyar heyeti üye sayısı 184 olup bunlardan 180'i CHP'li ve 4'ü DP'lidir. Mahallerde 4 DP'li ihtiyar heyeti üyesi de Çarşamba ilçesindedir. Samsunun ilçelerindeki 651 köy muhtarından 538'i CHP'li, 107'si DP'li ve 6'sı ise bağımsızdır. Köylerdeki ihtiyar heyeti üye sayısı ise CHP'nin 2.124, DP'nin 435 iken 21 ihtiyar heyeti üyesi de bağımsızdır. Köylerdeki bağımsız muhtar sayısının 6, ihtiyar heyeti üye sayısının ise 21 olması dikkat çekmektedir. Bu durum, kişilerin bir siyasi oluşuma yönelerek hizmet alma yönünde bir düşünce içerisinde olduğu izlenimini vermektedir. (Tablo 3).

2. 3. Samsun'da Belediye Başkanlığı Sorunu

1948 yılı itibariyle Samsun Belediye Başkanlığı ile ilgili sorun yaşanmış ve bu sorun giderek büyümüştür. Samsun Belediye Başkanı Muhittin Özkefeli belediye meclisindeki muhalefetin kendisine karşı takındığı tutumu 3 Ekim 1948 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne bir yazı ile bildirmiştir. Bu yazıda, 18 yıldır CHP'nin samimi bir mensubu olduğunu belirten Özkefeli bu süre içerisinde çeşitli şekillerde aldığı parti vazifelerini başarılı bir şekilde yaptığını ifade etmiştir. Her cemiyette olduğu gibi kendi içlerinde de haksız ve şahsi menfaatleri uğruna

⁶⁷ Samsun, 6 Eylül 1946, Yıl: 22, Sayı: 993.

parti menfaatlerini ve muhataplarının haysiyet ve şereflerini ihlalden çekinmeyen insanların var olduğunu dile getirmiştir. Muhittin Özkefeli, belediye başkanlığı görevinde başarılı olabilmek için titizlikle çalıştığına değinerek İl İdare Heyeti Başkanı Rüstem Mesutoğlu ve üyelerinin kendisini görevden almak için gizli gizli imza topladıklarını belirtmiş, bu kişilerin parti disiplinine aykırı davrandıklarını söylemiştir. Olayın partilerini diğer partiler karşısında zor duruma düşüreceklerinden ilgili kişilerin davranışlarını yüksek parti makamına arz etmeyi daha doğru bulduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Özkefeli, belediye başkanı olduğu süre içerisinde parti nizam ve talimatlarını ihlal etmediği gibi parti ve partilerin haysiyet ve şereflerini korumak için çalıştığını belirtmiştir. Bir hatası varsa parti idare heyeti tarafından uyarılması gerektiğini, muhalefet edenlerinse araştırma yapmaksızın gizli imza topladıklarını dile getirmiştir. Hizmetlerinin dikkate alınarak kendisine savunma imkanı verilmesi gerektiğini söyleyen Özkefeli bunun yapılmadığını belirterek parti talimatnamesinin mertlik esaslarına dayandığına muhaliflerin ise aksi yönde çalıştıklarına değinmiştir. 4 Ekim 1948 tarihinde yapılacak belediye meclisi toplantısında bu kişilerin güvensizlik oyu vererek kendisini görevden alacaklarını bütün Samsun halkının bildiğini aktarmıştır. Muhittin Özkefeli yazısında, parti mensuplarının bu çirkin hareketlerinin kendisini üzdüğü kadar CHP Genel Sekreterliği'ni de üzeceğine şüphesinin olmadığını dile getirmiş, partisinin verdiği her hizmeti namusuyla yapmayı görev bildiği gibi partinin hizmetinden çekilmeyi de hizmet kabul ettiğinden vazifede kalıp kalmamanın mevzu bahis olmadığına değinmiştir. Özkefeli "Parti haysiyet ve şerefi bakımından bu küçük ruhlu efendilerin parti menfaatlerine muvafık olabilecek hizmetlere davet edilmesini şikayet ve rica ile saygılarımı sunarım." diyerek sözlerine son vermiştir. Söz konusu yazının ön sayfasına yazının bir suretinin Genel Başkan Vekilliği'ne sunulduğu, dikkate şayan olduğu ancak ellerine geç ulaştığı ve konunun bölge müfettişi vasıtasıyla takip edildiği notu düşülmüştür.⁶⁹

Muhittin Özkefeli CHP Genel Sekreterliği'ne Samsun Belediyesi ile ilgili gelişen olayları 3 Ekim 1948 tarihinde bildirse de belediye ile ilgili sorunların başlangıcı Haziran ayına kadar gitmektedir. Samsun Belediyesi Hesap İşleri Müdürü Ali Naki Aysan 4 Haziran 1948 tarihinde görevinden alınmıştır. Aysan, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda Belediye Başkanı Muhittin Özkefeli'nin kin ve öfkesi sebebiyle görevine son verildiğini bildirmiştir. Temmuz 1948 sonlarında CHP Genel Sekreterliği Samsun CHP İl İdare Kurulu'na bu konu hakkında kendilerinin aydınlatılmasını isteyen bir yazı göndermiştir. CHP İl İdare Kurulu Başkanı Rüstem Mesutoğlu'nun 10 Ağustos 1948 tarihinde Genel Sekreterlik'e

⁶⁸ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁶⁹ BCA., 490.01.260.1038.1.

gönderdiği yazıda ise Ali Naki Aysan ile Muhittin  zkefeli arasındaki olayın kısa bir zaman içinde halledildiği ve Ali Naki Aysan'ın içine başladığı bildirilmiştir.⁷⁰

Haziran 1948'de ortaya çıkan Samsun Belediyesi'ndeki sorun Özkefeli'nin görevden alınmasına kadar gitmiştir. Samsun Belediye Meclisi 4 Ekim 1948 tarihli toplantıda belediyenin yıllık mesai raporu üzerinde uzun görüşmeler yapmış, ardından belediye başkanının açıklama ve savunmasını dinlemiştir. Yıllık mesai raporu oylamaya sunulmuş ve toplantıda bulunan 24 üyeden 19'u aleyhte oy kullanarak Muhittin  zkefeli hakkında yetersizlik kararı vermiştir. CHP Samsun İl İdare Kurulu Başkanı Rüstem Mesutoğlu 5 Ekim 1948 tarihinde bir yazı g nderek CHP Genel Sekreterliği'ni durumdan haberdar etmiştir. Yazıda Muhittin  zkefeli'nin usulsüz sarfiyat, kanunsuz ve sert icraatlarıyla halkı partiden soğuttuğu, yapılan tavsiyeleri de dikkate almayarak meclis üyelerinin aleyhinde birleşmesine sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Mesutoğlu, kararın ani olarak verildiğini ve bu nedenle Genel Sekreterlik'e olaydan önce bilgi verilemediğini ifade etmiştir.⁷¹

CHP Genel Sekreterliği bu sorunu incelemesi için Samsun Bölge Müfettişi olan Antalya milletvekili Niyazi Aksu'yu durumdan haberdar etmiş ve kendisine konuyu takip etmesini bildirmiştir. Niyazi Aksu, CHP Genel Sekreterliği'nin telgrafını Ordu'da iken aldığını ve ertesı akşam vapurla Samsun'a gelerek partili arkadaşlarla görüştüğünü söylemiştir. Samsun'dan Giresun'a geçerken bazı evlerdeki tahta ve çinko duvarları ihbarsız yıktırması ve belediye mühendisinin artan suiistimali yüzünden belediye başkanına karşı derin bir öfkenin izlerini gördüğünü ancak seçim işlerinin yaklaşmasının bu durumu takibe imkan vermediğini dile getirmiştir.⁷² Niyazi Aksu;  zkefeli'nin hırçın, arkadaşlarını kırıcı, mahallelerden gelen parti isteklerini hakaretle karşılayıcı tavırlarının ve belediye mühendisinin suiistimalinin elle tutulur hale gelmesinin partiye söz getirdiğini belirtmiş, bu olayların partililerin sabrını tükettiğini bildirmiştir. Bu sebeplerle belediye meclisi toplantısında güvensizlik kararı verilerek Muhittin  zkefeli'nin başkanlıktan düşürülmesinin partililerce karar altına alındığını, İl İdare Kurulu Başkanı'nın da bu kararı Vali İzzettin  ağpar'a arz ettiğini aktarmıştır. Aksu, belediye başkanının partiyi ziyaretinde durumun kendisine izah edildiğini ve istifasının uygun olacağının anlatıldığını dile getirmiş, ancak Özkefeli'nin kendisini savunacağını ve istifa etmek niyetinde olmadığını ifade etmiştir. Bunun  zerine belediye meclisi toplantısında icraat raporu okunduktan sonra güvensizlik kararının verildiğini belirten Aksu, belediye başkanının 12 maddede

⁷⁰ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁷¹ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁷² BCA., 490.01.260.1038.1

toplanan sebepleri ağır cevaplarla karşıladığını bildirmiştir. Toplantıda CHP'li üyelerin kendi seçtikleri arkadaşlarını teşhir etmekten, itham sebeplerinin dayanaklarını açıklamaktan çekindiklerinin görüldüğünü dile getirmiştir.⁷³

Samsun Belediyesi'nde yaşanan olayları bu şekilde izah eden Aksu konuyla ilgili son gelişmeleri CHP Genel Sekreterliği'ne bildirmiştir. Olayın tamiri mümkün olmayan bir safhaya girdiğini ve bu nedenle belediye başkanının görevde kalmasının doğru olmayacağını belirten Aksu, aksi takdirde gerek şehir halkının gerekse partililerin haklı tepkilerini fiili hareket haline getirebileceğini dile getirmiştir. Belediye başkanı ile iki defa görüşüldüğünü, kendisinin istifası halinde güvensizlik kararının kendiliğinden düşeceği ve böylece parti ahenginin devam edeceğinin kendisine açıklandığını söyleyen Aksu, Belediye Başkanı Muhittin Özkefeli'nin bu teklifi kabul etmeyerek istifa etmemekte ısrar ettiğini ifade etmiştir. Aksu, Parti İl İdare Kurulu ve partili belediye üyeleriyle ayrıca bir toplantı yapıldığını, partilerinden olan belediye başkanının şahsını koruyacağını düşündüğü formülü kendilerine izah ettiğini ve 10 Kasım'a kadar Muhittin Özkefeli'ye istifa etmek imkanı verilmesi hususunu kararlaştırdıklarını belirtmiştir. Samsun'daki partili arkadaşlarında Belediye başkanını valinin himaye ettiği izleniminin oluştuğunu gördüğünü söyleyen Aksu, konuyu Vali İzzettin Çağpar'la Samsun milletvekili Hüsnü Çakır ve Mehmet Ali Yörüker'in huzurlarında görüştüğünü, dışarıdaki temaslarından edindikleri izlenimi ve partili arkadaşların bu husustaki hassasiyetlerini kendilerine ifade ettiğini bildirmiştir. Vali ve milletvekili arkadaşlarıyla aldıkları kararın; 10 Kasım'a kadar Belediye Başkanı Muhittin Özkefeli'ye istifa imkanı vermek, aksi takdirde İçişleri Bakanlığı'na gönderilen güvensizlik kararının onayı ile Samsun halkının ve partililerin isteklerini yerine getirmek olduğunu söylemiştir.⁷⁴

Samsun Belediye Meclisi'nin Muhittin Özkefeli hakkında güvensizlik kararı vermesinden sonra Samsun'daki CHP ocaklarından bir çoğu Muhittin Özkefeli'ye destek verdiklerini CHP Genel Sekreterliği'ne bildirmişlerdir. CHP Genel Sekreterliği'ne 2 Kasım 1948' tarihinde CHP Samsun Sait Bey Ocağı İdare Kurulu'nun, Pazar Ocak İdare Kurulu Başkanı Mustafa Erim'in, Kılıçdede Ocağı Başkanı Gaffar Sirel'in, Kökçü Ocağı Başkanı Recep Alçam'ın, Salahiye Ocağı Başkanı Kibar Çebi'nin ve daha birçok CHP üyesinin imzasını taşıyan bir yazı gönderilmiştir.⁷⁵ Gönderilen yazıda, siyasi hayatın hassas bir döneminde hiçbir

⁷³ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁷⁴ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁷⁵ BCA., 490.01.260.1038.1.

kanuni dayanağı bulunmadan Muhittin Özkefeli hakkında görevden alınma kararı verilmesinin Samsun'da hiç beklenmedik kötü bir etki yarattığı ifade edilmiştir. Parti müfettişinin hiç tanımadığı bir bölgede gerekli incelemeleri yapmadan Ankara'ya gittiği belirtilmiştir. Ayrıca yazıda partililer arasında sıkı bir iş birliğinin gerektiği bu günlerde gelişmelerin kabul görecektir bir hareket olmadığı dile getirilerek Samsun'daki CHP'lileri birbirine düşürecek durumun bertaraf edilmesi ve makul bir şekilde sokulması istenmiştir.⁷⁶

Niyazi Aksu CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği ilk yazıda Özkefeli'ye istifası için 10 Kasım 1948'e kadar zaman tanıdığını bildirmişti. Genel Sekreterlik'e gönderdiği ikinci yazıda ise 10 Kasım tarihi geldiği halde Muhittin Özkefeli'nin henüz istifa etmediğini belirtmiştir. Meselenin İçişleri Bakanlığı tarafından incelenmesi ihtimalinden dolayı edindiği izlenimleri Genel Sekreterlik'e tekrar aktarmıştır. Yaşanan ihtilafın yalnız bir belediye anlaşmazlığı değil parti-nin iç meselesi olduğunu vurgulayan Aksu, Samsun halkı ve partililerin borçlanmalarla 2 milyonu aşan belediye bütçesini belediye başkanının keyfi icra-atına emanet etmek istemediğini ifade etmiştir. Samsundaki İdare Kurullarının, belediye başkanının parti heyetini şehirde kırmakta olduğuna inandığını dile getirerek üyelerin bunun mesuliyetini taşıyamayacaklarını söylediklerini aktarmıştır. Bu kavgadan bir belediye seçimi çıkmasından endişe edildiğine, Öz-kefeli'nin başkanlıktan ayrılmasının daha iyi olacağına işaret etmiştir. Aksu, zaten tamiri güç bir duruma girmiş bulunan bu işin İçişleri Bakanlığı'nda geciktirilmemesinin partiyi telafisi zor bir duruma düşürebileceğini söylemiştir.⁷⁷

Samsun Belediye Başkanı Muhittin Özkefeli'ye belediye meclisi tarafından verilen güvensizlik kararı İçişleri Bakanlığı'na sunulmuş ve bakanlık tarafından bu karar onanmıştır. Samsun Belediye Başkanlığı'na yeni birini seçmek için girişimler başlamış ve başkan adaylığı için Samsun İl İdare Kurulu tarafından gizli oyla yoklama yapılmıştır. Samsun Belediye Meclisi haricinden ve CHP mensup-larından Yüksek Mühendis Sami Arım mevcut 20 üyenin ittifaka yakın bir çoğunluğunu kazanmış, belediyede yapılan seçim sonucunda belediye başkanlığına seçilerek görevine başlamıştır. Samsun'un yeni Belediye Başkanı Sami Arım CHP Genel Sekreterliği'ne bir teşekkür telgrafı göndermiştir. Gönderdiği telgrafta Genel Sekreterlik'in yüksek iltifatına teşekkürlerini sunan Arım hemşerilerinin teveccühü sonucunda millet ve memlekete hizmet amacıyla bu önemli göreve

⁷⁶ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁷⁷ BCA., 490.01.260.1038.1.

getirildiğini ifade etmiştir. Sami Arım, görevinde partinin itimat ve yardımına güvendiğini belirterek telgrafını sonlandırmıştır.⁷⁸ Samsun Belediye Başkanlığı'na seçilen Sami Arım'ın başkanlığı 1680 Sayılı Belediye Kanunu'nun 89. maddesine göre 7 Ocak 1949 tarihinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve İçişleri Bakanı tarafından imzalanarak onaylanmıştır.⁷⁹

3. 1946 Yılı Genel Seçimleri ve Samsun

DP'nin hızla gelişmesinden endişe duyan CHP, Ekim 1947'de yapılması gereken milletvekili seçimlerini öne almak istemiştir. Daha Mayıs ayı bitmeden seçimlerin tek dereceli yapılacağı ve meclisin vaktinden önce dağılacağı haberleri dolaşmaya ve bunu haklı gösterecek nedenler aranıp etrafa yayılmaya başlanmıştır.⁸⁰ CHP çok partili hayata uyum sağlayacak bazı değişiklikler yapmak amacıyla 10 Mayıs 1946 tarihinde II. Olağanüstü Kurultay'ını toplamış, İnönü'nün önerisiyle "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" sıfatları kaldırılarak parti tüzüğünde gerekli değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca kurultayda çok partili hayata uyum sağlanması için bazı önemli değişikliklerin bir an önce yapılması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre sınıf esasına göre dernek ve siyasi parti kurma yasağı kaldırılacak ve tek dereceli seçim sistemi kabul edilecekti.⁸¹ CHP Kurultay'ının aldığı karar sonucunda seçim kanununu değiştiren teklif meclis genel kuruluna sunulmuş ve TBMM'de oya konularak kabul edilmiştir.⁸² DP, yeni seçim kanununu oyların gizliliği ve emniyetini sağlama açısından yeterli bulmamıştır. Muhalefet, seçimlerin mahkemeler tarafından denetlenmesini istediği halde denetleme görevi yine hükümete bırakılmıştır. CHP, hürriyeti kısıtlayan engelleri birkaç ay içinde ya ortadan kaldırmış ya da yumuşatmış, ardından genel seçimi 21 Temmuz 1946 tarihinde yapmaya karar vermiştir.⁸³ Seçimlerin yenilenmesi hakkında Kırklareli milletvekili Nafi Kansu ve iki arkadaşı TBMM'ye bir önerge sunmuş ve seçimlerin yenilenmesi TBMM'deki oylama sonucunda kabul edilmiştir.⁸⁴

⁷⁸ BCA., 490.01.260.1038.1.

⁷⁹ BCA., 030.11.1.203.1.18.

⁸⁰ Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 16, (Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 776-777.

⁸¹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin (Cem Yayınevi, 2000): 181-182.

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Yasama Yılı 4, Cilt 24, Elli Dokuzuncu Birleşim, 5 Haziran 1946, 48.

⁸³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 140-141.

⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 7, Yasama Yılı 4, Cilt 24, Altmış Birinci Birleşim, 10 Haziran 1946, 125.

TBMM'de uzun tartışmalardan sonra kabul edilen ve Türkiye'de ilk defa tek dereceli milletvekili seçimini sağlayacak olan kanun resmi gazetede yayımlanmış ve ilgili valiliklere iletilmiştir.⁸⁵ Seçim çalışmalarına başlayan CHP, İl İdare Kurullarına bir yazı göndermiştir. Gönderilen yazıda milletvekili seçimi hakkında yurttaşların, özellikle de köylerde oturan halkın aydınlatılması için halkevleri köycülük kollarından verimli bir çalışma programı hazırlayıp uygulamaya başlamalarının istendiği ve bu durumun halkevi ve halkodaları başkanlıklarına bildirildiği belirtilmiştir. İl İdare Kurullarından kendileriyle iş birliği yapılarak gerekli direktiflerin verilmesi ve yardımlarda bulunulması istenmiştir.⁸⁶

CHP Genel Sekreterliği'nin halkevi başkanlıklarına gönderdiği genelgede milletin yarısını kadınların oluşturduğu belirtilerek CHP'nin Türk kadınına siyasi haklarına kavuşturduğu, ona toplumda layık olduğu şerefli yeri verdiği ifade edilmiştir. Genelgede tek dereceli milletvekili seçiminde kadınların ilk defa önemli bir vazife ile karşılaşacakları dile getirilmiş ve bu konuda iyi aydınlatılmalarının önemine değinilmiştir. Ayrıca halkevlerine kayıtlı kadın üyelerden büyük hizmet beklendiğinden söz edilerek gönüllü olarak bu hizmete katılacaklar için iyi hazırlanmış bir çalışma programı düzenlenmesi istenmiştir. Yine genelgede parti teşkilatlarıyla sıkı bir iş birliğine gidilmesi tavsiye edilmiştir. CHP Genel Sekreterliği'nin halkodası başkanlıklarına gönderdiği genelgede ise seçim hakkını kullanmanın yurttaşın memleketi borçlu olduğu değerli ödevlerden biri olduğu belirtilmiştir. Seçme hakkı olanların köylerde muhtar seçiminden başlayarak milletvekili seçimine kadar bütün seçimlere kayıtsız kalmamalarının gereğinden bahsedilmiştir. Ayrıca genelgede CHP'nin tek dereceli seçim usulünü kabul ederek büyük bir devrim daha yaptığı hatırlatılmıştır. Yurttaşın ve özellikle köylerde oturan halkın seçime katılmasının önemini halka anlatmakta halkodalarının yapacağı hizmetin büyüklüğü dile getirilerek halkodası başkanlıklarından bu genelge ellerine ulaştığında parti teşkilatıyla sıkı bir iş birliği yapmaları istenmiştir.⁸⁷

CHP seçim çalışmaları kapsamında bakanları ve milletvekillerini seçim bölgelerine göndermiştir. CHP'nin seçim stratejisi DP'nin eleştirilerine cevap vermek olmuş ve parti daha çok savunma pozisyonunda kalmıştır. Ekonomi konusunda kendisine yöneltilen eleştirilere karşı II. Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartlarını gerekçe göstermiştir. Ayrıca DP'nin eleştirdiği Çiftçiyi Topraklandırma

⁸⁵ *Samsun*, 7 Haziran 1946, Yıl: 22, Sayı: 981.

⁸⁶ BCA., 490.01.6.30.7.

⁸⁷ BCA., 490.01.6.30.7.

Kanunu da savunularak CHP'nin çiftçinin partisi olduğu vurgusu yapılmıştır.⁸⁸ Başbakan Şükrü Saraçoğlu 8 Temmuz 1946 tarihinde radyoda ilk seçim konuşmasını yapmış ve memurların seçimlere karışmalarının kanunla yasaklanmış olduğunu belirterek toplumu CHP ile birlik olmaya çağırıştır.⁸⁹

1942-1961 yılları arası dönemde partilerin milletvekili adayı gösterme yetkileri kanunlarda yer almış ancak kanunlarda bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin herhangi bir hüküm yer almamıştır. Bu dönemde aday tespit işlemi partiler tarafından belirlenen esaslar içerisinde yapılmış ve genellikle önceki dönemlerde olduğu gibi partiler aday tespitinde mutlak hürriyete sahip olmuşlardır.⁹⁰ CHP 1946 Genel Seçiminde milletvekili adaylarını 6. Tüzük'üne göre belirlemiştir. 29 Mayıs 1939 tarihinde Ankara'da toplanan CHP'nin 5. Büyük Kurultayı'nda kabul edilen 6. Tüzük'ün 32. maddesinde "Partinin mebus adaylarını saptama yetkisi Genel Başkan, Vekili ve Genel Sekreterden oluşan Genel Başkanlık Divanı'na aittir." ifadesi yer almıştır.⁹¹

CHP'nin genel seçim kararı kuşkusuz siyasi bir hamleydi. Çünkü 7 ay önce kurulan DP henüz örgütlenmesini tamamlayamamıştı.⁹² DP idarecileri seçimi boykot edip etmemek konusunda bir tereddüt yaşamışlardır. Konuyu parti örgütlerine danışma kararı alınmış ve bütün DP İl İdare Kurulu Başkanlarına acele çekilen telgrafla 16 Haziran 1946 tarihinde Ankara'da bulunmaları tebliğ edilmiştir. Ankara'da toplanan DP il başkanları gizli oy ile yapılan anket sonucunda oy birliğiyle seçimlere girme kararı almışlardır.⁹³ DP Genel Başkanı Celal Bayar seçime katılma kararını 18 Haziran 1946 tarihinde kamuoyuna duyurmuştur. Bayar yaptığı açıklamada belediye seçimlerindeki baskıları dile getirerek bunların tekrarlanmamasını ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı'ndan ayrılmasını istemiştir. Bayar, İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı'nı sürdürmesinin muhalif partileri zor duruma düşüreceğini ifade etmiştir.⁹⁴

⁸⁸ Murat Burgaç, "1946 Genel Seçimlerinde Propaganda", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13, sayı 26 (2013-Bahar), 169-170.

⁸⁹ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 68.

⁹⁰ Oya Araslı, *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972), 120.

⁹¹ Aydın Erdoğan, *CHP Tüzükleri Dünü Bugünü (1923-2000)* (V Kitap Yayınları, 2000), 37-40.

⁹² Engin Alçora, *Türkiye'de Siyasal Parti Propagandası (1946-1960)* (Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2015), 333.

⁹³ Serap Tabak, "1946 Belediye-Milletvekili Seçimleri ve Afyon'da Uygulanması", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19, sayı 2 (2004): 94.

⁹⁴ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, 66.

Örgütlenmesini tamamlayamayan DP 16 ilde seçime katılamamış, ancak 273 aday gösterebilmiştir. DP yöneticileri iktidara gelmekten, iktidara gelince ne-ler yapacaklarından söz etmemişlerdir. DP Genel Başkanı Celal Bayar 29 Haziran 1946 tarihinde Adana parti il merkezinde yaptığı konuşmada iktidara gelmek için acele etmeyeceklerini belirtmiştir.⁹⁵ DP'nin propaganda sürecinde "Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı, baskılar, pahalılık, hürriyet, milli irade, demokrasi, liberalizm, partizanlık ve siyasal haklar" üzerinde durduğu konular arasındadır. Seçim kampanyasını daha çok Celal Bayar yürütmüştür. Diğer kurucular ve yerel yöneticiler de toplantılarda konuşmuşlardır.⁹⁶

DP örgütlenmesini tamamlayamamış olmasına rağmen seçimleri ciddiye almış ve etkin bir kampanya yürütmüştür. DP "Yeter, söz milletin." Sloganını kullanmıştır. Bu slogan DP'nin afişlerine "dur" işareti veren bir el olarak yansımıştır. Bu afiş günün koşulları içerisinde çok anlamlı ve yığınlar üzerinde etkili bir propaganda aracı olmuştur. Kampanya süresince hemen her yerde DP lideri Celal Bayar büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.⁹⁷ DP 1946 Genel Seçimi'nde milletvekili adaylarını ilk tüzüğüne göre belirlemiştir. Partinin kuruluş tarihi olan 7 Ocak 1946 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verilen tüzükte adayları tespit etme hakkının on kişiden oluşan Genel İdare Kurulu'na ait olduğu belirtilmiştir.⁹⁸ Çok partili hayatın bu ilk genel seçimi Samsun'da da siyasi hayatın hareketlenmesini sağlamıştır.

3. 1. CHP ve DP'nin Samsun'da 1946 Yılı Genel Seçim Çalışmaları

CHP 1946 Genel Seçimi için erken seçim kararı alınması üzerine Samsun'da seçim çalışmalarına başlamıştır. Parti, Samsun'daki milletvekili adaylarını belirleyerek kamuoyuna açıklamıştır. Cemil Bilsel (Samsun Eski Milletvekili), Hüsnü Çakır (Samsun Eski Milletvekili), Naşit Fırat (Samsun Eski Milletvekili), Mehmet Ali Yörüker (Samsun Eski Milletvekili), Dr. Sadi Konuk (Bursa Eski Milletvekili), Hüseyin Berk (CHP İlçe Başkanı), Rıza Işıtan (Başbakanlık Umum Murakabe Kurulu Mütahassıslarından), Yakup Kalgay (Yüksek Mühendis), Ömer Karataş (CHP İl İdare Kurulu Üyesi) ve Muin Köprülü (CHP İl İdare Kurulu Üyesi) CHP Samsun milletvekili adayları olarak belirlenmiştir.⁹⁹

⁹⁵ Alçora, Türkiye'de Siyasal Parti Propagandası (1946-1960), 333-334.

⁹⁶ Alçora, Türkiye'de Siyasal Parti Propagandası (1946-1960), 353.

⁹⁷ Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950) (İmge Kitabevi, 2013), 458.

⁹⁸ Beril Yaşar Teksoy, "Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)" (Yüksek Lisans Tezi: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010), 23.

⁹⁹ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1946, Yıl: 23, Sayı: 7875.

CHP'nin Samsun milletvekili adayları konusunda bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan biri CHP'den milletvekili adayı olarak gösterilen Muin Köprülü hakkında Başbakanlık'a gönderilen şikayet dilekçesidir. Vezirköprü'nün Çayırbaşı Mahallesi'nden Mustafa oğlu Tefik Dok tarafından gönderilen dilekçede Muin Köprülü'nün Milli Mücadele'de tahrirat katibi olup durumu ve yaşı itibarıyla faal hizmetlere layık iken bu davadan kaçtığı ve hiçbir suretle ordu hizmetine girmediği belirtilmiştir. Köprülü'nün maaşlı memuriyetinin içinde kalarak kara günlerde keyif sürdüğüne ve şimdi de evvelce seyirci kaldığı davanın en büyük mevkii olan milletvekili olmak sevdasına düştüğüne işaret edilmiştir. Bu durumun millet nazarında tasvip edilemez bir hareket olacağına değinilerek ayrıca Muin Köprülü'nün tahrirat katipliği zamanında Vezirköprü'nün 123 köyünden bekçi ve koruculara resmi elbise bedeli olarak toplanıp kendisine emanet edilen ve binleri aşan parayı yediği ifade edilmiştir. Zimmetine geçirdiği paralar nedeniyle aleyhinde yapılan tahkikatın sabit olduğu, suçla takibat arasındaki zamanın uzunluğundan dolayı Köprülü'nün sabit olan suçunun hesabını vermediği fakat bütün evrakının halen Vezirköprü Cumhuriyet Savcılığı'nda mevcut bulunduğu dile getirilmiştir.¹⁰⁰

Seçim çalışmaları kapsamında Vatan gazetesi çalışanı Sinan Koreli Samsun CHP milletvekili adayları hakkındaki izlenimlerini aktarmıştır. Samsun'da birçok kişiyle temas ettiğini ifade eden Koreli, genel kanının adayların zayıflığı yönünde olduğunu belirtmiştir. Bu durumun bizzat CHP Samsun İl İdare Kurulu üyesi olan iki kişi tarafından da teyit edildiğini söylemiş, aday listelerinde yer alan Ömer Karataş ve Muin Köprülü'nün seçim tecrübeleri olmadığını dile getirmiştir. Dr. Sadi Konuk, Cemil Bilsel ve Mehmet Ali Yörüker'in de yalnızca seçim zamanlarında Samsun'a gelmeleri ve halkın dertleriyle ilgilenmemeleri nedeniyle halk tarafından sevilmediği Koreli'nin aktardığı diğer bilgiler arasındadır.¹⁰¹

Milletvekili adaylarının belirlenmesiyle birlikte Samsun'da seçim faaliyetleri hız kazanmıştır. Samsun'daki seçim havası canlı olmakla birlikte gergin bir ortamın olmadığı söylenebilir. CHP ve DP seçim afişlerinin duvarlarda yan yana asıldığı görülmüştür. CHP Teke Köyü'nde bir toplantı yapmış, toplantıda konuşan Samsun milletvekili Naşit Fırat Cumhuriyet'in ilanındaki hükümetin ve CHP'nin yaptığı olumlu işlerden bahsetmiştir. Naşit Fırat, DP'nin vergileri kaldırmayı ve orduyu terhis etmeyi vaat ettiğini söyleyerek bu sözlerin memlekete hıyanet olduğunu ifade etmiştir.¹⁰² CHP seçim çalışmaları kapsamında 20 Temmuz 1946 tarihinde Samsun Cumhuriyet Meydanı'nda bir miting

¹⁰⁰ BCA., 490.01.347.1456.1.

¹⁰¹ *Vatan*, 19 Temmuz 1946, Yıl: 6, Sayı: 1848.

¹⁰² *Vatan*, 16 Temmuz 1946, Yıl: 6, Sayı: 1845.

düzenlemiştir.¹⁰³ CHP mitinginden önce meydanda DP mitingi yapılmış, bu mitingin ardından CHP'liler meydanda toplanmaya başlamıştır. Yapılan konuşmalarda CHP'nin başarılarına ve İsmet İnönü'nün konuşmalarına değinilmiştir. Miting, parti müfettişlerinden Cemal Kazancı'nın konuşması ile son bulmuştur.¹⁰⁴

1946 Genel Seçimi'nde DP'nin Samsun milletvekili adayları ise Şefik Avni Özüdoğru, Vasfi Raşid Sevig, General İlyas Aydemir, Cemalettin Bulak, H. Şükrü Uluçay, İbrahim Çehrelî, Raif Hasan, Mustafa Alişan, Cemalettin Danışman ve Kemal Kitaplı'dan oluşmuştur.¹⁰⁵ DP, Samsun'da Teke Köyü'nde açılan yeni ocak münasebetiyle bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda Samsun DP İl Başkanı Şefik Avni Özüdoğru köylülere bir saate yakın süren bir konuşma yapmıştır. Şefik Avni Özüdoğru konuşmasında İnönü'nün parti mücadelelerinin üstünde ve bütün milletin malı olduğunu belirterek CHP'lilerin İnönü'nün etrafını kuşattığını, eğer böyle olmasaydı İnönü'nün millete çok faydalı olabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁶

DP, seçim propagandası amacıyla 20 Temmuz 1946 tarihinde Samsun Cumhuriyet Meydanı'nda saat 15.00'te bir miting düzenlemiştir. DP mitingi dağıldıktan sonra CHP'liler de aynı yerde bir miting tertip etmişlerdir.¹⁰⁷ Bu karşılıklı gösteri halk tarafından sükunet içerisinde karşılanmıştır. DP'liler mitingi heyecanla karşılamışlar ve büyük kalabalıklar halinde Cumhuriyet Meydanı'nı doldurmuşlardır. DP mitingi il idare heyetinden ve partinin milletvekili adaylarından Cemalettin Bulak'ın konuşması ile başlamış ve DP Samsun İl Başkanı Şefik Avni Özüdoğru'nun konuşması ile sona ermiştir. Şefik Avni Bey konuşmasında DP ile CHP'nin programları arasındaki farklılıklar üzerinde durmuş, DP'nin programlarının halka uygun olduğunu söyleyerek "... Biz ferde önem veririz, onlar yığına..." diyerek sözlerini bitirmiştir. Miting Atatürk heykeline çelenk konulması ve ardından parti merkezine geçilmesi ile sona ermiştir.¹⁰⁸

3. 2. Samsun'da 1946 Yılı Genel Seçim Sonuçları

1946 Genel Seçimi 21 Temmuz günü yapılmış ve seçime CHP, DP ve MKP ile diğer bazı yeni kurulmuş küçük partiler katılmıştır. Seçimler sonucunda 465

¹⁰³ *Vatan*, 21 Temmuz 1946, Yıl: 6, Sayı: 1850.

¹⁰⁴ İnce Erdoğan, "1946 Genel Seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği ", 708-709.

¹⁰⁵ İnce Erdoğan, "1946 Genel Seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği ", 707.

¹⁰⁶ *Vatan*, 16 Temmuz 1946, Yıl: 6, Sayı: 1845.

¹⁰⁷ *Vatan*, 21 Temmuz 1946, Yıl: 6, Sayı: 1850.

¹⁰⁸ İnce Erdoğan, "1946 Genel Seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği ", 708-709.

sandalyeden 395'ini CHP, 66'sını DP ve 4'ünü bağımsız adaylar kazanmıştır. Seçim sonuçlarının ilanı ile birlikte DP, CHP'yi seçimlere hile karıştırmakla suçlamıştır.¹⁰⁹ Muhalefet cephesinden; yöneticilerin halka oy konusunda baskı yaptığı, DP oylarının sayılmadığı, sahte seçim tutanaklarının hazırlandığı ve bazı sandıkların kaçırıldığı gibi yakınmalar yükselmiştir. İçişleri Bakanı Hilmi Uran ise seçimin dürüstlüğünden emin olduğunu ve seçimin belki bazı ihtirasları tatmin etmemiş olabileceğini fakat kendilerinde beklenenin üstünde bir intizamla çok dürüst ve kanuni yapıldığını ifade etmiştir.¹¹⁰

Samsun'daki seçim sonuçlarına bakılacak olursa merkez civarındaki 13 köyde DP'ye 2.354 oy, CHP'ye ise 1.036 oy çıkmıştır. Merkezde bulunan 24 sandıktan 14'ü açılmış ve 3.611 oy DP'ye, 3.033 oy da CHP'ye çıkmıştır. Öğleye kadar yapılan sayımlarda DP'nin ve CHP'nin oylarının eşit olarak dağıldığı bildirilmiştir. Samsun merkezde ve ilçelerde DP'nin, köylerde ise CHP'nin önde olduğu yönünde duyumlar alınmıştır. 22 Temmuz'da yayımlanan Cumhuriyet gazetesi, Samsun merkezde DP'nin kazandığını ilan etmekte, Samsun merkez ve köylerdeki sandıkların tasnifinde DP'nin üstünlüğünün anlaşıldığını, tasnife belediyede devam edildiğini ve il merkezindeki seçimin DP lehindeki bu neticesinin DP merkezinde demokrasi nidaları ile kutlandığını bildirmekteydi. Öğleden sonra açılan sandıklarda ise oyların dörtte üçünü DP'nin aldığı ortaya çıkmıştır. Fakat Samsun'da seçimleri ne pahasına olursa olsun CHP'nin kazanacağı konusunda söylentiler yayılmıştır. Bafra'da alınacak olan sonuç DP için büyük önem taşımaktaydı. Bafra haricindeki diğer ilçelerde her iki parti eşit durumdaydı. Bafra'da alınan sonuç partilerin kaderini etkileyecekti. DP cephesi Bafra'da kendileri lehine alınacak sonuçtan emindiler fakat akşama doğru gelen haberler DP'lilerin hayal kırıklığına uğramasına neden olmuştur. Bafra'da oyların %75'ini CHP'nin adayları almıştır. Aynı zamanda Kavak'tan gelen sonuçlar da DP aleyhine olmuştur. Merkezde ve ilçelerde CHP listelerinden 2-3 isim silinerek yerine DP Başkanı Şefik Avni Özüdoğru'nun ismi yazılmış fakat Şefik Avni Bey'in kazandığı 3.000 kadar oy parti listeleri arasındaki 15.000 kadar farkı kapayamadığı için Samsunluların güvenini kazanmış olan DP Samsun İl Başkanı dahi milletvekilli seçilememiştir. Samsun'da milletvekili seçiminin sonucu 23 Temmuz'da belli olmuştur. Merkezde 69.869 oyun 54.300'ünü DP almış, köylerde ve ilçelerde ise kazanan CHP olmuştur. Seçim kanunu uyarınca bütün il seçim sonucu CHP lehine olmuştur.¹¹¹ CHP'den milletvekili adayı gösterilen Hüseyin Berk, Cemil

¹⁰⁹ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", 183.

¹¹⁰ Fehmi Akın, "Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri(1946-1947)" (Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, 2004), 124.

¹¹¹ İnce Erdoğan, "1946 Genel Seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği ", 711-712.

Bilsel, Hüsnü Çakır, Naşit Fırat, Rıza Işıtan, Yakup Kalgay, Ömer Karataş, Dr. Sadi Konuk, Muin Köprülü ve Mehmet Ali Yörüker Samsun milletvekilliğine seçilerek VIII. Dönem TBMM'de yerlerini almışlardır.¹¹²

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1946 Genel Seçimi'nin sona ermesiyle bir beyanname yayımlamıştır. Seçimin sona erdiğini, milletin kadın ve erkek seçmenlerin büyük oranda katılımı ile milletvekillerini seçtiğini söyleyen İnönü, yeni meclisin farklı partilerden ve bağımsızlardan oluşmasının ülke için büyük başarı olduğunu belirtmiştir. Milleti yürekten tebrik ederek ülkenin yeni bir devre girdiğini, her şeyden önce seçim döneminin gergin söylemlerini bir tarafa bırakıp vatanda huzur ve çalışma devrinin açılmasının ilk vazife olduğunu söylemiştir. Büyük Meclis'teki çalışmalarda ise karşılıklı saygı içinde fikir ayrılıklarını vatan için yapıcı bir şekle sokmanın vazifeleri olacağını dile getirmiştir. Vatandaşlar arasında dostluğun bozulmaması için büyük çaba göstereceklerini aktaran İnönü, yeni meclisin memleket ve millet için büyük işler başarmasını dilemiştir.¹¹³ Genel seçimden sonra VIII. Dönem TBMM 5 Ağustos 1946'da faaliyetlerine başlamış, Meclis Başkanlığı için yapılan seçimde Kazım Karabekir 379, Yusuf Kemal Tengirşenk 58 oy almış ve Kazım Karabekir başkanlığa seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise İsmet İnönü'nün yanında Fevzi Çakmak ve Yusuf Kemal Tengirşenk de aday olmuş ve kullanılan 451 oydan 388'ini alan İnönü Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiştir.¹¹⁴ Hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verilmiş ve Recep Peker'in oluşturduğu Bakanlar Kurulu listesi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylanmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin 15. Hükümeti görevine başlamıştır.¹¹⁵

Sonuç

Samsun, Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Milli Mücadele'yi başlatmak için ilk adımı attığı şehir olması nedeniyle Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin simge şehirlerinden birisi olmuştur. İkinci defa çok partili

¹¹² Erol Tuncer, *1950 Seçimleri* (TESAV (Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı), 1. Baskı, 2010), 197.

¹¹³ Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı: 152, 1-31 Temmuz 1946, 17.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birinci Birleşim, 5 Ağustos 1946, 2-4.

¹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Yasama Yılı 1, Cilt 1, İkinci Birleşim, 12 Ağustos 1946, 12. (Türkiye Cumhuriyeti'nin 15. Hükümeti'nde şu isimler yer almıştır: Adalet Bakanı Mümtaz Ökmen, Milli Savunma Bakanı Org. Cemil C. Toydemir, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmenşüer, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanı Tahsin Çoşkan, Tarım Bakanı Faik Kurdoğlu, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Çalışma Bakanı Dr. Sadi İrmak.).

hayata geçiş döneminin siyasi partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın katıldığı 1930 yılındaki belediye seçimlerinde Samsun siyasi tercihini yeni kurulan partiden yana kullanmıştır. Bu, Samsun'u Türkiye'nin siyasi eğilimlerine karşı aykırı bir şehir olarak ön plana çıkarsa da bu durumun ortaya çıkmasında demokratik bir tavır takınan Samsun valisi olan Kazım İnanç Paşa'nın büyük etkisi vardır. Aslında bu seçimlerde Türkiye'nin siyasi eğilimi CHP'den ziyade Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan yanaydı. Kazım İnanç Paşa'nın demokratik tutumu Samsun için muhalif bir şehir imajı oluşmasına neden olmuştur. Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonunda çok partili hayata geçilmesiyle birlikte CHP'nin en büyük rakibi olan DP'nin ilk siyasi örgütlenmesi Samsun'da gerçekleşmiştir. DP yöneticileri bu özelliğinden dolayı Samsun'a büyük bir önem atfetmişler, partinin kurucularından olan Refik Koraltan ve Celal Bayar Samsun'u ziyaret eden isimler olmuşlardır.

1946 yılında yapılan belediye seçimlerine muhalefet partileri katılmamış ve CHP tek başına seçime girmiştir. Türkiye'de seçime katılım oranı %60 civarında olurken Samsun'da özellikle seçmen sayısının az olduğu Terme ve Kavak gibi ilçelerde katılım oranının yüksekliği dikkat çekmiştir. Seçime katılım oranı Terme'de %79 ve Kavak'ta ise %94 olmuştur. Bu durum, seçmen sayısının az olduğu yerlerde toplumsal baskının insanları sandığa gitme yönünde bir eğilime ittiğini düşündürmektedir. 1948 yılında Samsun'da yaşanan belediye başkanlığı sorunu dikkat çekmiştir. Belediye Başkanı Muhittin Özkefeli hakkında Samsun CHP teşkilatının şikayetleri, başkanın görevden alınmasına kadar uzanmıştır.

1946 yılı milletvekili genel seçimlerinde Samsun'un merkeze bağlı bölgelerinde 69.869 oyun 54.300'ünü DP alırken CHP'nin aldığı oy miktarı 15.569 olmuştur. Yani Samsun'un merkeze bağlı bölgelerinde oyların %77,71'ini DP almıştır. Buna rağmen DP Samsun'da seçimleri kaybetmiştir. Çünkü köylerden CHP açık ara önde çıkmış ve Samsun'daki bütün milletvekilliğini CHP kazanmıştır. Bu sonuçlar CHP'ye yöneltilen inkılapları kırsala benimsetemediği yönündeki eleştirilerle çelişkili bir durum ortaya çıkarmaktadır. CHP'nin inkılapları kırsala ulaştıramadığı söylemlerine göre CHP'nin Samsun'da seçimleri köylerde değil kırsalda açık ara kaybetmesi gerekirdi. Kuşkusuz böyle bir sonuç akıllara seçim güvenliği getirmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Ali Baba

Cumhuriyet

Samsun

Son Posta

Vatan

Kitaplar

Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*. İletişim Yayınları, 2021.

Alçora, Engin. *Türkiye'de Siyasal Parti Propagandası (1946-1960)*. Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2015.

Araslı, Oya. *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.

Bafra Efsane Şehir (Medeniyetler Beşiği ve Tarım Merkezi). Bafra Belediye Başkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2011.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, 2013.

Duman, Önder. *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik-Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950)*. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

Emrence, Cem. *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları, 2021.

Erdoğan, Aydın. *CHP Tüzükleri Dünyu Bugünü (1923-2000)*. V Kitap Yayınları, 2000.

Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Yordam Kitap, 4. Basım, 2022.

Goloğlu, Mahmut. *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. Afa Yayıncılık, 1996.

Koçak, Cemil. *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları, 2014.

Koraltan, Refik. *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar*. yay. haz. Kamil Man, Timaş Yayınları, 2013.

Köse, Osman. *Gelenekten Moderniteye Samsun (1923-1950)*. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Sarcan, Ali. *Samsun Tarihi*. Kültür Matbaası, 1966.

Sarısakal, Baki. *Samsun'da Unutulmayan Olaylar*. Samsun Araştırmaları: 9, Birinci Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.

Şahingiray, Özel. *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950) (Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

Şaşmaz, Musa. *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)* cilt 13. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Tuncer, Erol. *1950 Seçimleri*. TESAV (Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı), 2010.

Yücel, Yusuf. *Bütün Yönleriyle Ladik (Ladik Tarihi ve Coğrafyası)*. Aksiseda Matbaası, 1987.

Makaleler

Aydın, Nurhan. "Sarıkamış Harekatında Şehit Olan Samsunlular Özet.", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri II*, editör Osman Köse, Kültür Yayınları, No: 7 (2015): 845-883.

Burgaç, Murat. "1946 Genel Seçimlerinde Propaganda.", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13, sayı 26 (2013): 163-184.

Çolak, Filiz. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950).", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 16. Cilt (2002): 774-782.

Dokuyan, Sabit. "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu.", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl 2, sayı 2/1 (2014): 151-169.

Erler Bayır, Özgün. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme.", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 45 (2011): 45-72.

Haytoğlu, Ercan. "1945'te Çok Partili Siyasal Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi.", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 16. Cilt (2002): 783-797.

İnan, Süleyman. "Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri.", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 13, sayı 1 (2004): 50-66.

- İnce Erdoğan, Dilşen. "1946 Seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Yay. Haz.: Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim İşleri Daire Başkanlığı, (2006): 701-714.
- İpek, Nedim. "Samsun'un Değerleri.", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri I*, editör Osman Köse, Kültür Yayınları/No: 7 (2015): 13-16.
- Karagöz, Rıza. "Canik'in İdari ", Yapısı ve İdarecileri.", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, editör Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, No: 3 (2015): 119-162.
- Kayış, Yasin. "1946 Belediye Seçimleri ve Basın.", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17 (2008): 397-419.
- Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950).", *Türkiye Tarihi*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 6. Basım (2000): 127-211.
- Oktay, Tarkan. "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi.", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Yay. Haz.: Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya, Nobel Yayınları, (2008): 119-156.
- Özcan, Selim. "Canbulatoğlu Ekrem Bey.", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri II*, Editör: Osman Köse, Kültür Yayınları/No: 7 (2015): 885-897.
- Özüçetin, Yaşar. "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri.", *Türkel Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 16. Cilt (2002): 765-773.
- Tabak, Serap. "1946 Belediye-Milletvekili Seçimleri ve Afyon'da Uygulanması.", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19, sayı 2 (2004): 87-104.
- Yılmaz, Ensar. "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar.", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1, sayı 1 (2010): 177-188.

Tezler

- Akın, Fehmi. "Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri(1946-1947)." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 2004.
- Yaşar Teksoy, Beril. "Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)." Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.

İnternet Kaynakları

<http://alacam.bel.tr/?icerik=60>. (Erişim tarihi: 15.03.2019).

<https://www.samsunkavak.bel.tr/sayfa/kavak-belediye-baskanlarimiz>. (Erişim tarihi: 15.03.2019).

Diğer Kaynaklar

13.03.2019 tarihinde Çarşamba Belediyesi Çözüm Merkezi'nden temin edilen fotoğraf.

Samsun İli Havza İlçe Belediyesi ile 5747 ve 6360 Sayılı Kanunla Kapanan Kademe ve Belde Belediye Başkanları Bilgilendirme Formu.

Samsun İli Terme İlçe Belediyesi ile 5747 ve 6360 Sayılı Kanunla Kapanan Kademe ve Belde Belediye Başkanları Bilgilendirme Formu.

Samsun İli Vezirköprü İlçe Belediyesi ile 5747 ve 6360 Sayılı Kanunla Kapanan Kademe ve Belde Belediye Başkanları Bilgilendirme Formu.

TABLOLAR

Tablo 1: 1946 Yılı Belediye Seçimlerinde Samsun İlçe Belediye Seçim Sonuçları

İlçe Adı	Nüfus Sayısı	Seçmen Sayısı	CHP'nin Aldığı Oy Miktarı	Seçime Katılım Oranı	Belediye Başkanı Seçilen Kişi
Bafra	11.299	6.599	2.736	%41,46	Mustafa Ergin
Çarşamba	8.087	3.724	1.506	%40,44	Salih Zeki Aker
Havza	4.543	2.209	1.679	%76	Salim Çonoğlu
Ladik	4.878	2.445	804	%32,88	Nazım Akpınar
Kavak	1.582	815	760	%93,25	H. Sabri Akal
Terme	2.295	1.226	970	%79,11	Hulusi Akalın
Vezirköprü	5.738	3.336	1.587	%47,57	Mahmut Teker
Alaçam	4.630	2.072	1.501	%72,44	Şükrü Tolun
Toplam	43.052	22.426	11.543	%51,47	

BCA, 490.01.260.1038.1.

Tablo 2: 1947 Yılı İtibariyle Samsun'da İlçe Belediye Meclisi Üyelikleri ve İlçelerin İl Genel Meclisine Gönderdikleri Üye Sayıları

İlçe Adı	İlçe Belediye Meclisi Üyesi (CHP)	İlçe Belediye Meclisi Üyesi (DP)	İl Genel Meclisi'ne Gönderilen Üye Sayısı (CHP)	İl Genel Meclisi'ne Gönderilen Üye Sayısı (DP)
Alaçam	15	-	2	-
Bafra	22	-	1	3
Çarşamba	Tamamı CHP'li	-	4	-
Havza	16	-	3	-
Ladik	16	-	2	-
Kavak	12	-	3	-
Terme	10	2	3	-
Vezirköprü	18	-	4	-
Toplam	109+Çarşamba	2	22	3

BCA, 490.01.260.1038.1.

Tablo 3: 1947 Yılı İtibariyle Samsun İlçelerindeki Mahalle ve Köy Muhtarları ile İhtiyar Heyeti Üye Sayıları

İlçe Adı	Ma- halle Muh- tarı Sayısı (CHP)	Ma- halle Muh- tarı Sayısı (DP)	Köy Muh- tarı Sayısı (CHP)	Köy Muh- tarı Sayısı (DP)	Bağım- sız Muh- tar Sayısı	İhtiyar Heyeti Üye Sayısı (CHP)	İhti- yar He- yeti Üye Sa- yısı (DP)	Ba- ğım sız İhti- yar He- yeti Sa- yısı
Alaçam	3	-	40	2	1	155	16	1
Bafra	8	-	63	10	-	260	12	-
Çar- şamba	4	1	101	30	-	404	120	-
Havza	8	-	67	9	-	237	63	-
Ladik	8	-	45	3	5	180	12	20
Kavak	1	-	76	10	-	304	40	-
Terme	2	-	51	9	-	204	36	-
Vezir- köprü	2	-	95	34	-	380	136	-
Toplam	36	1	538	107	6	2.124	435	21

BCA, 490.01.260.1038.1.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 16 (2025/Kış), ss. 133-160.

Geliş Tarihi: 24 Şubat 2025

Kabul Tarihi: 25 Nisan 2025

Belgeler/Documents*

Lozan'ın ve Mübadele Mukavelenâmesi'nin 102. Yılında: Aile Tarihimizi Biliyor muyuz?

Efdal SEVİNÇLİ**

Öz

Binlerce yıldır göç ediyoruz. Parçalanan imparatorlukların insancıkları yurt belledikleri yerlerden çıkıp yeni yurtlara göç ediyorlar. İnsanoğlunun belleğinde göç hep yaşanılacak bir eylem olarak duruyor... Sürgün ya da kaçgunluk yanında siyasal güçlerin antlaşmalarıyla zorla ya da isteyerek, milyonlarca aile, yurt edinmek için binlerce yıldır malını mülkünü, yeri geldiğinde çocuklarını bırakarak dünyaları dolaşıyor, yeni acılara, yeni mutluluklara uzanıyor,

Çalışmamızda göç olgusunun bütün sonuçlarını yaşayan ailemi, bütün eksiklerine karşın bir "Aile Tarihi" araştırması çerçevesinde anlatmaya çalıştım. Tarih biliminde, aile tarihi araştırmaları, XX. Yüzyılın bize armağanı bir bilgi dalı. Karlofça Antlaşması'nın (26 Ocak 1699) ardından Avrupa'da hızla toprak ve insan kayıpları yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, 200 yılı aşkın bir süre büyük bir insan trajedinin içine savrulur. Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan farklı dilde, farklı dinde, farklı kültürde milyonlarca aile, savaşlar, göçler, yurtsuzluk ve yurt bulma çırpınıları arasında başka imparatorlukların pençeleri altında parçalanır, dağıtılır... Yeni yurtlar, yeni uluslar, yeni devletler kurulur. İşte bu isyanlar, savaşlar, acılar içinde, Girit'te, 1896-1899 arasında yaşanan karışmada, Resmo'da, Kandiye'de çıkan Rum isyanlarında, canlarını kaybeden kurtarıp yeni yurtlar bulmak için Akdeniz ülkelerini birer "kaçgun" olarak dolaşan ve sonunda "Anadol"a /İzmir Pasaport Limanına ulaşan, "Merdiye ile Nusret'in" kaçgunluk yıllarının bilinmez günlerini anlatmaya çalıştım. Türkiye ile Yunanistan arasında biten bir savaşın ardından 30 Ocak 1923'de imzalanan Mübadele Sözleşmesi ve Lozan Barış

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr., DEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü'nden emekli, sefdal@gmail.com, Orcid: 0009-0006-9373-6739.

Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile mallarını, mülklerini, “Tasfiye Talepnamesi”yle Ağustos nahiyesinde bırakıp Selanik limanında Kireçli Köy’de bir yıla yakın bekleyen “Hürmüz - Şehâbeddin” ailesi, İzmir /Çeşme-ye, Selanik limanında doğan babam Mustafa Sevinçli ile birlikte gelirler. Karaferiye’de, Ağustos kasabasında bırakılan özlemler bugünlerde torunlarımızın dilinde, yarı şaka yarı ciddi anlatılıp duruyor...

Anahtar Kelimeler: Aile tarihi, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Girit, Yunanistan

In the 102nd Anniversary of Lausanne and the Exchange Agreement: Do We Know Our Family History?

Abstract

For thousands of years, we have been migrating. As empires crumbled, their inhabitants were forced to leave the lands they once called home and set out in search of new ones. In the collective memory of humankind, migration remains a constant, an ever-present act of existence. Alongside exile or displacement, whether by force or by choice -often through the agreements and decisions of political powers- millions of families have, over millennia, abandoned their possessions and, at times, even their children in pursuit of a homeland. In doing so, they have traversed worlds, encountering new sorrows as well as new hopes. In this study, I have sought to recount the story of my own family -one that has lived through all the consequences of migration- within the framework of a “family history” research, despite its inherent limitations. In the discipline of history, the study of family history is a relatively recent field, a contribution of the twentieth century. Following the Treaty of Karlowitz (26 January 1699), the Ottoman Empire- losing territory and population rapidly across Europe -was plunged into a prolonged period of human tragedy that lasted more than two centuries. Millions of families, speaking different languages, practicing different religions, and living diverse cultures, were scattered and fragmented under the pressure of wars, forced migrations, homelessness, and the search for new homes often under the dominance of new imperial powers. Out of these upheavals arose new homelands, new nations, and new states. It is against this backdrop of rebellions, wars, and suffering that I attempt to narrate the uncertain days of “Merdiye and Nusret” two individuals who, amid the turmoil in Crete between 1896 and 1899, particularly during the Greek uprisings in Resmo and Heraklion, escaped with their lives and wandered through Mediterranean lands as refugees (“kaçgun”), eventually arriving at their new homeland: İzmir’s Pasaport Port in Anatolia. Following the war between Turkey and Greece, the population exchange agreement signed on 30 January 1923, along with the Treaty of Lausanne (24 July 1923), marked yet another moment of forced displacement. The “Hürmüz-Şehâbeddin” family, having left behind their property in the town of Ağustos with a

"Declaration of Liquidation," waited for nearly a year in Kireçli Village, near the port of Thessaloniki. They eventually arrived in İzmir/Çeşme with my father, Mustafa Sevinçli, who was born during this waiting period. The longings left behind in Karaferye, in the town of Ağustos, are today retold by our grandchildren -half in jest, half in earnest- as part of our shared family memory.

Keywords: Family History, Turkish-Greek Population Exchange, Crete, Greece

Giriş

"Her şey değişir hiçbir şey yok olmaz." Ovidus

Dünyamızda toplumsal değişimin en önemli belirleyici gücü, Göç olgusudur. Binlerce yıldır yaşamın, coğrafyanın zorlamalarıyla, toplumsal düzenin dayatmalarıyla sürekli göç ediyoruz, göç etmeye de devam edeceğiz. Bugün, göç olgusu, bir kuram olarak "Göç Sosyolojisi"¹ başlığıyla, dünyamızda en çok araştırılan, değerlendirilen bir bilgi dalıdır. Osmanlı'dan günümüze yaşadığımız siyasal, toplumsal gerçekler, ülkemizin nüfus yapısını, ekonomik yapısını, kültürel yapısını göçlerle, göçmenlerle yeniden belirlerken yeni göçlerin ve göçmenlerin hem ülkemizde hem de yeryüzünde bitmeyeceğini yaşayarak görüyoruz.

Dilbilim açısından "gerçek anayurdumuzun dilimiz olduğunu" unutmadan insanoğlu hangi toprak parçasında yaşarsa yaşasın, o topraklara kimlik veren, kişilik veren gücün konuştuğumuz dil olduğunu biliyoruz. Bu bütün diller için de doğru bir tanımdır. Anadolu'da Türkçe'nin egemenliği, devlet dili Farsça olsa da Selçuklular döneminde başlar. Unutmayalım, İran topraklarında, Büyük Selçuklu'da devlet dili Türkçe olurken temel kültür Pers kültürüydü. Hint-Avrupa dil ailesinin akrabası birçok halk bu bölgede yaşıyor, birçok dil de bu bölgede konuşuluyordu. Büyük Selçuklu devleti yıkılırken Anadolu beylikleri de Türkçe'nin egemenliğini yaşadığımız bu topraklarda hızlandırıyordu. Osmanlı Beyliği, bir devlet kimliğinden II. Murad ve oğlu Fatih Sultan Mehmet ile bir imparatorluğa dönüşürken Türkçe'nin yaygınlaşmasında izlenen yol da değişti.

Burada küçük bir anımsatma: Dünyadaki hemen bütün diller / dil adları siyasal içerik taşırlar. Ancak siyasal bir iktidarla, güçle bütünleştikçe diller gelişirler, anlam kazanırlar, varsıllaşırlar. Hele bir de imparatorluk dili olurlarsa

¹Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi* (Anı Yayınları, 2004); Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, sayı 17 (2006): 67-91; *Geçmişten Günümüze Göç*, 3 cilt (Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017); *Mültecilik Haktır*, (9 Eylül Gazetesi'nin 4 Ocak 2020 günlü, 40 sayfalık ücretsiz eki).

etkinlikleri çoğalır. Dilbilimde, "bir dil / bir ağız, bir orduya sahip olunca yazı dili olur, orduya sahip olmayan diller / ağızlar ise daha çok sözel nitelikleriyle yaşarlar, ağız olarak kalırlar!" görüşü bugün tartışılrsa da bu tanım, bizlere, yazı dili ile devlet arasındaki bağlantının önemini gösterir, değerini vurgular.

Anadolu'ya göçle gelen Türkler; gerçekte binlerce yıldır bu topraklarda egemen olanların yaptıklarını hem Anadolu'da hem de Avrupa topraklarında yaptılar, dillerini egemen kılmaya çalıştılar. Anadolu'da binlerce yıldır yaşayan, egemen kültürle göre dilleri ve kimlikleri değişen, dönüşen toplulukların büyük çoğunluğu, 100-150 yıl içinde, Anadolu'da, Rumeli'de kaçınılmaz olarak bu kez de Türklerin / Türkçe'nin şemsiyesi altında yaşadıkları "asimilasyon" ile (kendine benzetmeye zorlayıp içine alıp eritmek, özümsemek) bir kez daha dönüştüler. Sonuçta kendi dillerini unuttular, egemenin dilini, Türkçe'yi konuşur oldular. Tarihsel bilgilerinizi yoklarsanız Anadolu'da onlarca devletin ve dilin, bugün sadece kimilerinin adlarını biliyoruz. Bu topluluklar, bu diller nereye gittiler dersiniz? Yoksa bu dilleri konuşanların hemen hepsi öldürüldüler mi? Bu söylediklerim salt Anadolu için geçerli değil. Elbette egemenliği altına aldığınız topluluklara dilinizi egemen kılamazsanız, evet, vergi alırsınız ancak nice yıl geçse de onları kimliğiniz içinde eritemezsiniz...

Anadolu'dan Rumeli'ye göçürülen, yerleştirilen, Türklerle Türkçe'nin göçü de hız kazanır. Rumeli'den Balkanlara, Sırbistan'dan Macaristan'a vb. genişleyen Türkçe'nin ve Türklerin göçü Karlofça Antlaşması'na (26 Ocak 1699) değin pek aksamadan sürer. Egemenlikleri altına aldıkları topraklarda Türkçe'nin egemenliği sağlanmaya çalışılırken konuşulan ana dillere Osmanlı pek dokunmaz, devşirme yöntemiyle oluşturulan Osmanlı ordusu yeni bir düzen kazanırken yeni askerler Türkçeyle yaşarlar...

Sözün kısası, burada anlatmaya çalıştıklarım dünyayı değiştiren göç gerçeğinin bir yansıması, bir özetin özeti. Sonuçta somut bir gerçek var: biz Türkler, dünyada en çok göç eden toplulukların, en çok da abece değiştiren soyların başında geliyoruz. Elbette bizleri izleyen, göç eden başka soylar, soplalar da var...

Mübadele ile Biçimlenen Aile Tarihimiz ve Mübadiller Kenti Turgutlu

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışı süreciyle birlikte XVIII. , XIX. ve XX. Yüzyılda, Anadolu'ya, geriye dönük yoğun göçler yaşadık. Bugün de ülkemizde, ailemin yaşadıkları göçler sonrasında yaşam kentimiz olan Turgutlu'da en somut biçimde göçler yaşandı, yaşanıyor, yaşanmaya da devam edecek.

Çocukluk günlerimin Yedieylül Mahallesi Gürleyen Sokağı'nı düşünüyorum. Sokağımız, tam bir “mübadiller, göçmenler” sokağıydı. Boşnakça, Rumca, Arnavutça konuşmaları duymak çok doğaldı. Çoğu yaşlı komşularımızın hemen hiç birisi Türkçe bilmiyorlardı. Kısa bir süre sonra, İzmir’de, Karşıyaka / Şemikler’de geçen lise yıllarımda da yine çevremizde Türkçe bilmeyen Makedonyalı, Bosnalı, Bulgaristanlı, Pomak vb. kökenli, sabahın seherinde banliyö trenleriyle, tütün, pamuk, üzüm, incir, kumaş vb. fabrikalarına yetişmeye çalışan, aralarında yavaş seslerle kendi dillerini konuşan “göçmen” komşularımızı tanıdım.

Yıllar önce, bir sohbet sırasında, babaanneme, “Biz de göçmeniz değil mi” diye sorunca bana kızarak verdiği yanıt, bugün yeniden belleğimde canlanıyor: “Te be kızanım biz göçmen değiliz, mübadiliz. Bizi Mustafa Kemal Anadol’a getirdi.” Babaannemin bu yanıtıyla, sözcüklerin, adların, kimliğimizi biçimlendirdiğini bir kez daha öğreniyorum....

Aradan yıllar yılları kovaladı, görünüşte bugün, Turgutlu, İzmir vb. kentlerin sokaklarında Türkçe egemen görünüyor. Ancak çevremizi biraz dikkatle incelediğimizde, ülkemizin / kentlerimizin sokaklarında, İzmir’de. Bu kez Arapça konuşan Suriyelilerin, Libyalıların, Cezayirliğin yanında Fransızca konuşan Senegallilerin, Nijeryalıların, Togoluların, Kamerunluların, Kenyalıların dışında dillerini anlamadığımız yeni “göçmenlerle”, “kendine sürgünlerle” birlikte yaşıyoruz. Bugün ülkemizde ucuz işçi olarak çalıştırdığımız, emeklerini sömürdüğümüz bu “insancıkların” dramlarını sizler de biliyorsunuz! Unutmayalım, dedelerimiz de ninelerimiz de aynı koşullarda, benzer acıları yaşadılar!

Toplumbilimciler, siyasetbilimciler, tarihçiler, göç olgusunu, sorunlarını, çözüm yollarını tartışa dursunlar², ben bir başka olguya / gerçeğe dikkatinizi çekmek istiyorum. Son yıllarda tarihsel araştırmalarda, “Aile Tarihi” araştırmaları, yeni bir bilgi dalı olarak çok ilgi görüyor! Hemen herkes ailesinin geçmişini, soyunu sopunu öğrenmek istiyor. Ancak istenen düzeyde aile tarihi araştırması da yapılmıyor. Bu o denli de kolay değil! Muhacirlerin / mübadillerin / göçmenlerin yaşadıkları savaş koşulları, benzersiz sıkıntılar, acılar yanında Anadolu’ya gelen atalarımızın büyük çoğunluğunun eğitim ve öğretim düzeylerinin yetersizliği, bugün aile tarihi bilgilerine ulaşmadaki en büyük engeli oluşturuyor.³

² Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002). İstanbul Bilgi Üniversitesi’nin göç konusunu farklı yönleriyle değerlendiren yayınlarının olduğunu vurgulamalıyım.

³ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri / Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009); Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. B. Can ve A. Yalçınkaya (Tarih Vakfı Yurt Yayınları., 2016).

Eğitimi, öğretimi yüksek, Batı toplumlarında, aile bilgilerinin oluşturulması, nüfus kayıtlarının, yazılı belgelerin korunup saklanması, birçok ailenin yüzyıllar öncesine uzanan soyağaçlarını / şecerelerini övünçle göstermeleri, bugün bizleri şaşkına çeviriyor! Acıdır, Anadolu'ya gelen atalarımızın büyük çoğunluğunun ellerinde ne bir kimlik bilgisi, ne de mal mülk belgesi yoktu! Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanış sürecinde yaşanan kargaşa ortamındaki can pazarında, bunları düşünen çok az muhacir / kaçgun / mübadil / göçmen var !.. Elbette Osmanlı'daki / Türkiye'deki göç dalgalarının daha çok dinsel inanış temelli olduğu da bir gerçek: Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından, 30 Ocak 1923'de imzalanan "Mübadele Mukavelenâmesi"yle / Değişim Sözleşmesiyle 400.000 civarında müslümanın Anadolu'ya; 1.200.000 hristiyanın da Yunanistan'a göçü [muhaceret / muhacir / mübadele / mübadil] gerçekleşti.⁴

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşmasıyla da Kurtuluş Savaşı zaferimiz kabul ediliyor, Ankara Hükümeti resmen tanınıyor ve I. Dünya Savaşı'nın bitişi de onaylanıyordu!.. Yunanlıların "Megali-o-İdea / Büyük Hayalleri" sonrasında yaşadıkları "Büyük Felâket-Megali-o-Katastrofi / Küçük Asya Felâketini", Anadolu'ya geri dönüş rüyalarının, zorunlu sürgünlük acılarının sonuçlarını "suyun öte yakasında" merak edenler, bu öyküleri anlatılarda kolayca bulurlar!

Balkanlarda, Rumeli'de, Yunanistan'da, Ege adalarında yaşayan müslüman inanışlı Türklerin yanında hemen hiç Türkçe bilmeyen, müslüman inanışlı, Boşnakların, Arnavutların, Giritlilerin, Pomakların vb. Anadolu'ya gelişlerini, buralarda yaşadıkları sıkıntıları, "macır götü cırcır" vb. aşağılanmalarını unutmadan, benzer biçimde Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilenlerin / göçenlerin / mübadil olan Anadolu Rumlarıyla Ortodoks inanışlı, Türkçe konuşan, Türk kökenlilerin de benzer sıkıntıları yaşadıklarını, yıllar yılı "Türk dölü" olarak aşağılandıklarını biliyoruz.

Bu arada anımsatmakta yarar görüyorum, Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumların, günümüzde de yineledikleri bir övünçleri vardır: "Yunanistan'a sanatı, ustalığı, bilgiyi, beceriyi, biz öğrettik." Yunanistan'da yapılan birçok sözlü

⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995); *Yeniden Kurulan Yaşamlar /1923 Türk -Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Müfide Pekin (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005); *Ege'yi Geçerken / 1923 Türk -Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Renée Hirschon, çev. M. Pekin ve E. Altınay (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007); Bruce Clark, *İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. M. Pekin (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008); İhsan Tevfik, *İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele / 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç* (İnkılâp Kitabevi, 2014); Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 3 (2014): 49-84.

tarikh çalışmasında, araştırmada bu övünç dile getirilir. Bu övüncün bizim açımızdan pek değeri yoktur! El sanatlarından ustalık gerektiren mesleklerde bizler çok sıkıntılar yaşadık!...

Anadolu'yu işgale kalkışan, Kurtuluş Savaşımız sonrasında yaşadıkları ekonomik ve siyasal sıkıntılara, bunalımlara karşın Yunanistan hükümeti, Anadolu'dan gelen, “yediden yetmiş” bütün göçmenlerle çok önemli bir araştırmayı, sözlü tarih çalışmasını gerçekleştirmiştir. “Sen kimsin, nesen” sorularıyla başlayan, kişinin özelliklerini, yeteneklerini, becerilerini, eğitim, öğretim düzeylerini, bütün bilgi birikimlerini vb. sorgulayan, bunları yazıya aktararak belgeleyen görüşmeler yaptılar! Biz böylesi bir araştırmayı yapamadık. İnsan gücünü tanımak, onları bilgilerine, becerilerine göre değerlendirip onlardan yararlanmak açısından bu araştırma çok önemliydi. Evet, küçük ölçekli çalışmalar yapılsa da Anadolu'ya gelen ve geniş bir coğrafyaya yerleştirilmeye çalışılan 400.000 insanla söyleşip onları değerlendirecek, eğitilmiş insanımızın da olmadığını belirtmek isterim.⁵

İşte bizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun 300 yılı aşan parçalanma sürecinde, Karlofça'dan (26 Ocak 1699) Lozan'a (24 Temmuz 1923) ve Cumhuriyet döneminde yapılan antlaşmalarla, yurt bellediğimiz Anadolu'nun yüzlerce kentinde yaşayan muhacirler, mübadiller arasından bugünün Sevinçli Ailesi olarak daha dün Resmo'daydık, Kandiye'deydik, İzmir'deydik, Bingazi'deydik, Trab-lusşam'daydık, Misis'teydik, Antalya'daydık, Ağustos'taydık, Karaferye'deydik, Selânik'teydik, yine İzmir'deydik, Denizgiren / Karaburun'daydık, memleketimiz bildiğimiz Turgutlu'daydık. Bugün de İzmir'deyiz.⁶ Elbette bu antlaşmaların dışında binlerce ailenin de Anadolu'ya kaçak yollarla, “kaçgun” olarak geldiğini de biliyoruz !.. Osmanlı'nın geniş sınırları içinde yaşanan iç göçleri de düşünürsek Anadolu'da yaşanan bu alt üst oluşun boyutlarını anlatmak, bir büyük serüvenin peşine takılmak demek !...

Anadolu'da bugün, hangi ili, ilçeyi, kasabayı “muhaceret / mübadele / göç” olgusu yönüyle incelesek, hemen her yerde, “muhacir / mübadil / göçmen” buluruz. Yüzyıllar öncesinden gelenler yanında daha dün Anadolu'ya gelip yerleşenler ya da buradan düşlerindeki ülkelere gitmek için Anadolu'yu geçiş yolu

⁵ Fahriye Emgili, “Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış”, *Tarih ve Günce* 1, sayı 1 (2017): 29-54.

⁶ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü / <http://www.goc.gov.tr>; Evangelia Balta, *Nüfus Mübadelesi*, çev. M. Günay, A. Akşit ve M. Durmaz (İnkılâp Kitabevi, 2015); Nihan Demirhan İnceliler, “1923 Yılından Bugüne Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları ve Sosyal-Ekonomik Etkileri” (Yüksek Lisans Tezi: Maltepe Üniversitesi, 2019); <http://www.goc.gov.tr/icerik3/kitlesel-akinlar-409-558-559>.

olarak kullanan binlercesi, yurdundan, toprağından kopmuş insan evladı karşımıza çıkıyor...Göç bitmeyecek, insanoğlu huzur bulacağı, mutlu olacağı yerlere, dahası bir ütopyaya doğru gitmeye devam ediyor, bu gidişle de devam edecek !...

Aile Tarihimizi Araştırmak

Az önce de biraz açıklamaya çalıştım. Okuma yazması olmayan, eğitimsiz atalarımızın kimlik bilgileri, bugün birer öykü olarak torunlarının dilinde dolaşiyor. Peki, biraz olsun gerçek bilgiye ulaşma olanağımız yok mu? Bugün, böyle bir olanağımız var... Nüfus kayıtlarımız elimizde... Görünüşte devletimiz soyağaçlarımızı bize veriyor... Yeterli mi? Elbette hayır!

Şimdi bu konuya “Aile tarihimize” duyduğum ilgiyi öğrencilerime yansıtan, dahası onları tetikleyecek bir uygulamamı sizlere aktarırken aile tarihimize ilişkin bilgileri de anlatmaya çalışacağım. Yıllardır çalıştığım fakültelerde, öğretim yıllarının başlarında, öğrencilerimle tanıştığım, özellikle yazarlık öğretimine ilişkin ilk derslerimde, kendimi tanıttıktan sonra, genç arkadaşlarıma, “dedenizi / nenenizi tanıyor musunuz?” sorusunu soruyordum. Bu sorunun yanıtını hemen hepsi kolayca verirler. Ancak “dedenin / nenenin annesini, babasını tanıyor musun?” sorusuna geçince sınıf bir dalgalanır, büyük bir çoğunluk, bilmediğini söylerken yüzlerindeki ışık kaybolur. Ben inatla, “dedelerinin / nenelerinin dedelerini / nenelerini” tanıyan var mı diye sorunca sınıfta tepkiler farklı bir duygunun aktarımına dönüşürdü... Bugün, ellerinde belgeleri olan, aile tarihlerini yüzlerce yıl öncesine değin bilen, onlarca ailenin olduğunu da unutmadan⁷ şimdi bu soruları sizlere, yöneltsem, ne yanıtlar verirdiniz acaba? Gerçekte ben de öğrencilerim gibi, sizler gibi ailemin geçmişini, atalarımı hemen hiç tanımıyordum!

Benzer soruları aile bireylerime de sordum. Çünkü hem babamın, hem de annemin ailesi “suyun öte yanından” gelen, çoğu okuma yazma bilmeyen mübadillerdi. Yerliler olsun mübadiller, muhacirler, göçmenler olsun, ülkemizde bu toplulukların bireylerine yönelik sözlü tarih çalışmaları, uzun yıllar boyunca hemen hiç yapılmadı. Son yıllarda, toplumbilimciler ve tarih araştırmacıları sözlü tarih çalışmalarına hız verdiler. Bu çalışmalar, yöntembilim araştırmalarından aile tarihi araştırmalarına hızla yöneldikçe, yerel tarihçilerimiz çoğaltacak, ailelerinin tarihlerine ilişkin bilgileri arayan genç kuşaklara da yol gösterecektir.⁸

⁷ Fazıl Bülent Kocamemi, *Bir Türk Ailesinin 450 Yıllık Öyküsü* (Ötüken Yayınları, 2005).

⁸ Renée Hirschon, *Mübadile Çocukları*, çev. S. Çağlayan (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005); Pelin Böke, *İzmir 1919-1922 Tanıklıklar* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006); Stephen Caune, *Sözlü Tarih*

Çoğu mübadil çocukları olan yazarlarımızın yazdığı, sizlerin de okuduğunuzu düşündüğüm, atalarının anılarını, öykülerini, romanlarını biliyoruz. Yine de burada birkaç yapıtın, yazarın adını anmak istiyorum: Örneğin birinci kuşak mübadiller ile çocuklarıyla yaptığı röportajlarıyla ünlü, Tuzlalı bir gazeteci ağabeyimiz, İskender Özsoy'un⁹ yapıtlarını okumanızı öneririm. Yine Denizli Honaz'dan mübadeleyle Yunanistan'a giden bir Rum ailenin, gelinlik kızlarının çeyizini komşularına emanet bırakmalarının öyküsünü anlatan Kemal Yalçın'ın *Emanet Çeyiz*¹⁰ romanını da okumanızı özellikle isterim. Anadolu'nun birçok ilinde yaşayan mübadillerin öykülerini anlatan onlarca öykü kitabının, romanın, inceleme nitelikli yapıtların, artık günümüzde bir "Mübadele Kitaplığı" oluşturacak sayıya ulaştıklarını görüyoruz.

Bu bilgilerden sonra, yaşamları, uzun serüvenlerden sonra bir mübadil kenti olan Turgutlu'da birleşen, burada uzun yıllar yaşayan, iki ailenin, Merdiye-Nusret Taşyürek ile Hürmüz-Şehâbeddin Sevinçli'nin yaşam öykülerini, elimdeki belgeler eşliğinde anlatmak istiyorum.

Recep Kızı Merdiye'nin Kaçgunluk Öyküsü

Şimdi sizlere, Anadolu'ya büyük babamlardan önce gelen annemin baba-sının ve annesinin, gerçek birer macera kahramanı olan Haydar oğlu Nusret Çavuş ile Hurşide kızı Merdiye'nin yaşam öykülerinden bana ulaşan bilgileri / belgelerden küçük bir kesiti aktaracağım.

Ben iki dedemi de tanımadım. Yûnus Şehâbeddîn dedem 1939 yılında, Nusret dedem de 1946 yılında Turgutlu'da ölmüşler. Annemin, Taşyürek ailesinin öyküsünü, daha çok anneannemden ve annemden dinledim. Nusret dedemin ve ailesinin Girit'ten Anadolu'ya, Turgutlu'ya nasıl geldikleri kesin olarak bilmiyorum... Anneannem, yaşam öykülerini anlatırken hep aynı tümceyi kullanırdı: "Biz Girit'teki isyanlardan sonra gemiyle Aydın'a geldik. Pasaport iskelesinde üç ay kadar çadırlarda kaldık..."

ve *Yerel Tarihçi*, çev. B. Bülent Can-A. Yalçınkaya (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008); Esra Dana-cıoğlu, *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009); David E. Kyvig ve M. A. Marty, *Yanıbaşımızdaki Tarih*, çev. N. Özsoy (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010)

⁹ İskender Özsoy'un Mübadelenin Öksüz Çocukları, Mübadelenin Yas Kardeşleri; Selânik'te Selâ Sesi (Mübadelenin Son Tanıkları Anlatıyor); İki Vatan Yorgunları (Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor); Ah Vre Memleket (Mübadele Öyküleri); Özü Sözü Yanya vb. yapıtları.

¹⁰ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz* (Doğan Kitap, 1999). Bu eser 1998 Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Ödülü ve 1998 Kültür Bakanlığı Roman Başarı Ödülü kazanmıştır.

Bu iki tümcenin ardından yaşananlar büyük acıları da beraberinde getiriyor. Burada kısaca Osmanlı'nın Girit'e ilgisini anımsayalım: Venediklilerin önemli bir askeri ve ticari üssü olan Girit'in, Osmanlı'nın 1645-1669 arasında uzun süren savaşlar sonrasında 250 yıla yakın egemenliğimizde kaldığını biliyoruz.¹¹

1897'de isyan eden ada Rumları, hem adaya sahiplenmek hem de Yunanistan'a bağlamak emekleriyle Müslümanlara / Türklere saldırırlar. Yangınlar, ölümler, yerinden yurdundan edilenler, kurtuluşu Anadolu'ya gitmekte ararlar. Hızla çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu Girit'e müdahale edecek güce sahip değildir. Adada taraflar arasında sözde barışı sağlamak için güç bulunduran dönemin büyük devletlerinin, özellikle İngiltere'nin Rum yönetimini desteklemesi, çok hızlı bir göçü de beraberinde getirir...

Anneannemin, yedi sekiz yaşlarından izler taşıyan, “Biz Girit'teki isyanlardan sonra gemiyle Aydın'a geldik. Pasaport iskelesinde üç ay kadar çadırlarda kaldık...” tümceleri, 1899 (?) Şubat'ının İzmir'ini anlatır. Osmanlı mülki yapısı içinde İzmir, Aydın Vilâyeti'nin merkezidir. Girit'teki isyanlardan, acılardan, ölümlerden kaçan 100-150 kişilik bir grup içinde büyük dede Recep, eşi Hurşide, kızı Merdiye, oğulları İbrahim, İsmail ve Kamil, yokluğun, yoksulluğun, çaresizliğin içinde, üç ay Pasaport'ta, çadırlarda kalırlar. Gemilerle Girit'ten gelen muhacirleri karşılayan İzmirli, doğrusu bu göçlere artık alışmıştır. Girit Muhtâc-i İslâmiyye İâne Komisyonu'nun öncülüğünde yapılan yardımlarla yaşamaya çalışan göçmenler bir an önce yerleştirilmeyi beklerken Osmanlı yönetimi, gelenleri, Anadolu'nun değişik kentlerine yerleştirmeye başlar. İşte bu süreçte, “Memâlik-i Osmâniyye'de toprak mı yok deyip”, Giritli Recep Ağa'nın ailesinin de içlerinde olduğu bir grubu, yerleşim için, o günlerde Osmanlı toprağı olan Libya'ya, Bingazi'ye gönderirler.

Buraya değin anlattıklarımın çoğunu, dönemin İstanbul, İzmir gazeteleri de aktarıyor. Ancak ne anneannemin, ne dedem Nusret Çavuş'un, Girit'in hangi kentinden ya da köyünden olduklarına ilişkin hiçbir somut bilgimiz yok. Anadolu'da edindikleri nüfus kayıtlarına ilişkin bilgileri yansıtan kimi belgelerde

¹¹ Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit* (Babiali Kültür Yayıncılığı, 2006); Melike Kara, *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati (1913-1923)* (Kitap Yayınevi, 2008); Mahir Aydın, *Girit - Sarı Kitap* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008); *Livâ-i Resmo / Tahrir Defteri*, yay. haz. Evangelia Balta ve Mustafa Oğuz (TTK Yayınları, 2000); Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Girit Nikâh Defteri (1916-1921) ve Girit'teki Aile Adları* (Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, 2011); Rüştü Çelik, *Kandiye Olayları / Girit'in Osmanlı Devletinden Kopuşu* (Kitap Yayınevi, 2012); Pınar Şenışık, *Girit, Siyaset ve İsyan (1895-1898)* (Kitap Yayınevi, 2014); Mustafa Yavuz, *Demokratik İhtilâller Çağında Girit* (Belge Yayınları, 2017); Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).

doğum yerleri Kandiye yazsa da bu yıllarda Girit'ten gelenlerin hemen çoğu Kandiye doğumlu... Bu belirsizliğin nedeninin eğitimsizlik olduğunu, bu kuşaklar çocuklarına yaşamlarını anlatsalar da bir kuşak sonra bu bilgiler unutuluyor, ya da özünde anlatılanlar değişiyor, karışıyor, bozuluyor, yok oluyor. Bugünlerde “sözün uçtuğu, yazının kaldığı” bilinmiyor!..

Çocukluğunda, Merdiye Taşyürek'in ailesinin, nerede (?) yaşadıklarını da bilmiyoruz. Anneannemin Libya'da, bulundukları yerde, kırmızı kiremit parçaları topladıklarını anlattığını unutmadım. Bu kiremit parçalarını İtalyan arkeologların Libya'da yaptıkları kazılarla birleştiriyorum... Ancak Recep Ağa ile büyük oğulları, bulundukları yerden mutlu değillerdir... Anneannemin anlatılardan ailenin yine denizler aşır karalarda uzun yollardan gittiklerini ve Trablusşam'a ulaştıklarını öğreniyorum. Anneannem konuştukları Rumca'nın yanında Trablusşam'da Arapça'yı da anlamaya başladığını, öğrendiği şarkıların yanında sokak Arapçasıyla, çocuk diliyle öyküler, oyunlar aktarıyordu.

Girit'ten göçler bu yıllarda hızla sürüyor. Ada Müslümanları, yine kaçak yollardan Anadolu'ya, Lübnan'a göçüyorlar. Özellikle II. Abdülhamit'in Girit muhacirleri için, Trablusşam'a yakın, Hamidiye adında bir kasaba kurdurduğu, buranın bir çekim merkezi olduğu biliniyor. Sözün kısası, Hurşide ve Recep ailesinin hangi yollardan geçerek Anadolu'ya nasıl ulaştıklarını, nerelerde oyalandıklarını, neler yaptıklarını bilmiyoruz... Dedem Nusret Çavuş'un da hem öksüz hem yetim olduğunu, Turgutlu'ya da kim olduğunu öğrenemediğimiz bir akrabasıyla geldiğini söylesem, aile tarihlerimizin ne denli bilinmezlerle dolu olduğunu kolayca anlarız...

Gelin Sandığındaki Çıkın

Benim için bu ailenin tarihi, elimdeki belgelere göre 1910 yılında başlıyor.

Evet, eldeki bilgiler, 1910 yılında, hem dedem Nusret Çavuş'un hem de Recep Ağa'nın Turgutlu'da olduklarını bizlere gösteriyor... Uzun yıllar önce, anneannemim küçük erkek kardeşi Kamil'in oğlu, adını her zaman sevgiyle andığım, dayım Dr. Süleyman Bağcı'nın, benzetmeli anlatımıyla, “kösemen bir Giritli koyun”, Recep Ağa'yı İzmir'den Kasaba'ya / Turgutlu'ya getirmiş. Geldiklerinde, Turgutlu'da 150 kadar Giritli aile varmış... Hemen çoğu Bektaşî olan bu Giritlilerin ilk yerleşimleri de Alankuyu Camii ve çevresi olmuş...

Yıllar boyu, Taşyürek ailesine ilişkin somut bilgilerden uzak yaşadım. Ancak geçmişimizi bir parça olsun aydınlatacak tarihsel bilgiler, babamların tarihi

gibi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivinde saklanmıyor, meğer çok yakınımızda duruyormuş! 1980'li yılların sonuna doğru bir gün, annemin, eski gelinlik sandığından, sandık lekeleriyle kirlenmiş büyükçe bir mendili, bir çıkını önüme koymasıyla birlikte Merdiye ve Nusret Taşyürek'ün geçmişleri aydınlanmaya başladı!

Çıkını açtığımda, şimdi tam sırası, gençler duymuşlardır belki, siyasi tarihimize tartışmalara neden olan bir çıkın gerçeği daha var! Siyasi tarihimizin tek kadın başbakanının eşi, bugün adı unutulmuş İstanbul Bankası'nı satın almıştı. İşte bankayı satın alacak denli serveti nedeniyle dönemin başbakanının serveti siyasi gündemimizden düşmüyordu. Başbakanın savunusunda en önemli dayanak, annesinin kendisine verdiği çıkındaki altınlardı!...

İşte annemin önüme koyduğu çıkında, başbakanımızın çıkınındaki gibi altınlar yoktu! Beş altı tane Osmanlıca yazılı, oldukça yıpranmış kâğıt ile Gürleyen Sokak No.27'de yaptıkları evin planı / krokisi ile bağları ve hayvanları için ödedikleri vergi makbuzları elimdeydi. O yıpranmış kâğıtları okudukça yaşadığım şaşkınlığımı, sevincimi anlatamam... Bugün de o belgeleri sizlerle paylaşırken aynı duyguları yaşıyorum... İşte bu belgeler, aile tarihimin, o güne değin bilmediğim yönlerini, aydınlattı, bana öğretti...

Bu arada, 1910 öncesi yaşamına ilişkin, hiçbir bilgimiz olmayan dedem Nusret Çavuş'un, büyük bir olasılıkla, hem öksüz hem yetim olduğunu söyleyebilirim. Annemin, Nusret dedemin, bir kızkardeşinin Antalya'da evli olduğunu, birkaç yılda bir Turgutlu'ya geldiğini anlattığını anımsıyorum. Yıllar sonra ben bu halanın oğlu ve torunlarıyla Antalya'da görüştim.

Yine dedemim Zeynep adında bir kız kardeşinin daha olduğunu, Manisa Moris Şinasi Hastahanesi'nde veremden öldüğünü, çıkındaki miras paylaşımıyla ilgili bilgileri içeren belgelerden öğrendim... Kızkardeş Zeynep öldükten kısa bir süre sonra, Merdiye ile Nusret'in 1915 yılında doğan kızlarına Zeynep adını verdiklerini, bu çıkındaki belgelerden öğrenip yorum yapabiliyorum.

Şimdi size kolay bir soru: İçinizden kaç kişi, anneannesi ile dedesinin hangi gün evlendiklerini biliyor desem:

**Anneannem Recep kızı Merdiye ile Dedem Haydar oğlu Nusret'in Nikâh
Belgesi**

Kasaba ve Tevâbî'ine Mahsûs Münâkehât İzin-nâmesidir

Numero:27

Mehr-i müeccel: 1001 sağ akçe / yalnız binbir kuruştur.

Muaccelât:

Menteş Baba Mahallesi İmâmı Efendi,

Ba'de-s-selâm inhâ olunur ki mahalleniz sâkinelerinden MER-DİYE bint-i RECEB nâm bîkr-i bâliğenin mâni'-i şer'i ve silk-i askeriyyede nişânlısı yoğ ise işbu tâlibi olan NUSRET ibn-i müteveffa HAYDAR nâm kimesneye velisi izni ve tarafeynin rızâları ve mehr-i müeccel ve muaccel tesmiyeleriyle ind-eş-şuhûd akd ü nikâh eylesiniz ve-s-selâm.

Sene 28 Ramazan 328 [03 Ekim 1910]

Pul / Turgudlu Nâib-i Kaza // Mühür [İmza- Es-seyyid Hüseyin bin Ali]

Vekîl-üz-zevc: Girîdî Hasan bin Hüseyin

Şuhûd-ül-vükelâ: Girîdî Selim oğlu Bayrâm (1291) - Osman Efendi Oğlu Hasan (1297)

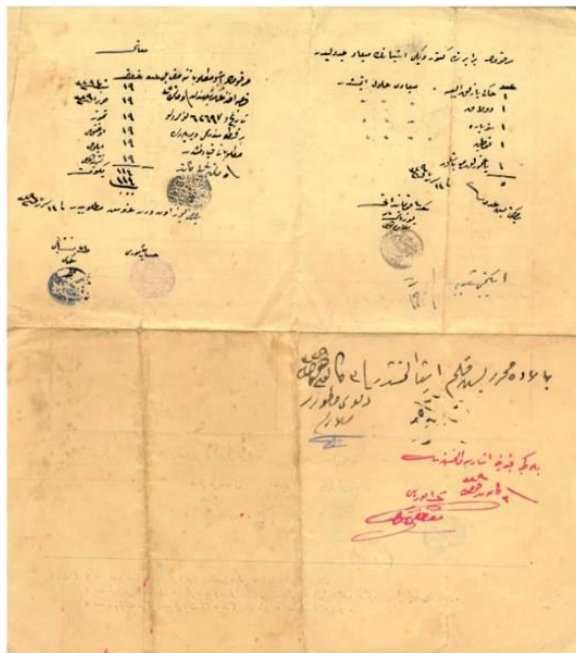
Vekîl-üz-zevce: Girîdî (?) Receb bin Mustafa

Şuhûd-ül-vükelâ: Girîdî İbrâhim ... (?) bin Hüseyin (1290) - Giridli İbrâhim Kardakî (1291)

Şuhûd-ül-akd: 20 Eylül 1326 [03 Ekim 1910].

Terakki-i Vatan Matbaası: Mağnisa.

Peki, büyük dedenizin askerliğine ilişkin neler biliyorsunuz? İşte Girit'ten, "kaçgun" olarak 1898'de (?) Anadolu'ya gelen, "redif askeri" olarak yedi yıl görev yapan, bu arada II. Balkan Savaşında, Çatalca Cephesi'nde nişancı olarak yaralanmadan çarpışan anne dedem Haydar Oğlu Nusret'in ailenin çıkınında çıkan tezkeresi:

Dedem Haydar / Hıdır¹² / oğlu Nusret'in Balkan Muharebesi Tezkeresi¹³

¹² Kimi Osmanlıca belgelerdeki okuma yanlışlarını devletin belgelerinde düzeltmek kolay oluyor!... Örneğin İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü Alt Üst Soy Belgesi'nde Şehabettin Sevinçli'nin doğum yeri, Agestes / Karaferiye yazıyor. Osmanlı'da,

“Balkan Muharebesi Tezkeresi”

Ordu : - / Kolordu: 1 / Fırka: 2 / Alay: - / Tabur: Nişancı /
Bölük: 4 / Kazası: Kasaba / Mahallesi:

Turgud Karyesi / Yenice / Hâne:-

Rütbesi: Nefer / Künyesi: Haydar oğlu Nusret / Târih-i Tevel-
lûdü: 302 / Sınıfı (Muvazzaf Redif)

Müstahfız: İhtiyat / Muayyenli mi Muayyensiz mi: Muayyenli /
Târih-i Duhûlû: Tabura Vürûdu- Fi 12 Mayıs 1328 [25 Mayıs
1912] / Târih-i Sevki: - / Târih-i Terhîsi: Fi 14 Teşrîn-i sâni 1329
[27 Kasım 1913]

Yeddinde bir vesîkası yoksa ma'lûmât-ı şifâhiyyesine bi-l-
mürâcaa seferberlik müddetinde hangi kıtaâtta ne kadar müd-
det bulunduğ:

Merkûm Fi 12 Mayıs 328 [25 Mayıs 1912] tarihinde tabura intisâb
eylemiştir.

Hangi muhârebelere iştirâk eylediği ve mecrûh olup olmadığı:

Merkûm taburumuz ile Kırkkil(ise) [Kırklareli] Lüleburgaz
muhârebelerine iştirâk edüb bi-l-âhire

Çatalca Arnavudköyü gerisinde (?) hatt-ı istinâdda bulunmuş-
dur. Mecrûh olmamıştır.

İşbu tezkere tarafımızda imlâ ve tasdik olunarak merkûma itâ
kılınmıştır. Fi 14 Teşrîn-i sâni 329

[27 Kasım 1913] sene.

Takım Kumandanı - Mülâzım (...?-İmzâ) / Kâtib - Hesâb
Memûru (Mühür) / Bölük Kumandanı

- Mülâzım-ı evvel (-?-) / İkinci Nişancı Tabur Kumandanı- Bin-
başı (Mühür)

Ta'lîmât:

“**Agestes**” diye bir yer adı olmadığına, Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü’nü, inandıra-
madım... Osmanlıca yazılan “**Ağustos**” adının yanlış okunduğuna ikna edemedim! Nusret
dedemin de babasının adı Haydar. Nereden, hangi belgeden okunmuşsa dedemin babasının adı
da Hıdır olmuş!...

¹³ Serdar Cem Sediroğlu, “I. Balkan Savaşı’nın Doğu Harekât Alanında Osmanlı Şark Ordusu’nun
Harp Tarihi Bağlamında Analizi”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9, sayı 17
(2019): 605-633.

1-İşbu tezkereden her nefer için bir tane doldurularak yeddine itâ kılınacaktır.

2-Terhîs olundukları vakit efrâd mensûb oldukları redîf dâiresine bi-l-mürâcaa işbu tezkereyi kaydettirmesi lâzımdır.

3-Sevkiyât merkezlerinde kuyûdât-ı lâzime tezkerenin zahîrine işâret olunacaktır.

(Arka sayfa)

Merkûmun Berâber Getirdiği Eşyanın Mîad Cedveli:

Aded:

1 Hâkî yazlık elbise / Mîadî hulûl etmiştir.

1 Dolak / Mîadî hulûl etmiştir.

1 Şubara / Mîadî hulûl etmiştir.

1 Fotin / Mîadî hulûl etmiştir.

1 Yağmurluk ma'a Başlık

5 / Yalnız beş adeddir.

4. Bölük Kumandanı Yüzbaşı / Mülâzım-ı evvel

Maâş: Merkûmun işbu matlûbâta mukâbil Kasaba ahz-i asker şubesinde 5 Mayıs 330 [18 Mayıs 1914] tarih ve 62697 numarolu bir kıt'asında resmî verilerek matlûbâta kayd olmuştur.

G /Kuruş 19 [krş.] Şubat sene 328 / 19 [krş.] Haziran sene 329 / 19 [krş.] Temmuz / 19 [krş.] Ağustos / 19 [krş.] Eylül / 19 [krş.] Teşrîn-i evvel / 114 [krş.] / Yekûn 114

Yalnız yüzondört kuruş matlûbiyyedir. Fi 14 Teşrîn-i sâni 329 [27 Kasım 1913].

Hesâb Me'mûru / Mühür/ T. 2 Nişancı / Binbaşı / Mühür

Bâlâda muharrer beş kalem eşyâ alınmıştır. Fi 2 Kânûn-i evvel 329 [15 Aralık 1913]

Debboy Memûru Mülâzım / İmza

Bölükçe ...?_... işâret olunmuştur. 2 Kânûn-i evvel 329 [15 Aralık 1913]

Şimdi de Lozan Mübadele Sözleşmesine göre düzenlenen, 4 / 10 Mart 1924 günlü belgelerle İzmir'e, oradan da iskân kavgaları içinde, Çeşme'den Karaburun'un Denizgiren köyüne, adeta sürgün gibi "iskân edilen", yerleştirilen Hürmüz - Şehâbeddin Sevinçli ailesini tanıyalım:

Dedem Yûnus Oğlu Şehâbeddin ile Babaannem Mahmut Kızı Hürmüz'ün Mübadele Sözleşmesiyle Anadolu'ya Gelişleri¹⁴

Sizlere sunacağım bilgileri, 2016 yılında, Ankara'da, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nden edindim. Bugün Mübadele Sözleşmesi'yle Anadolu'ya gelen hemen bütün mübadillerin kayıtları, belgeleri bu arşivde duruyor. Peki, bu belgeler neleri içeriyor? En önemlisi, göç ettikleri yurtlarında, kentlerinde, kasabalarında, köylerinde sahip oldukları, Mübadele Antlaşmasıyla o ülkeye / devlete bıraktıkları mallarını, varlıklarını gösterir bir liste var: Tasfiye Talebnâmesi. Mal varlıklarını, ev, bağ, bahçe, tarla, hayvan sayısını gösterir bir belge bu! Anadolu'da iskân / yerleşme, yurt edinme haklarının, paylarının da garantisi olan bir belge. Bir de sadece, Selânik'ten İzmir'e, gemiyle gidişlerinde geçerli, "pasaport" var. Şimdi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü / Cumhuriyet Arşivi'nden, Mübadil dosyalarından edindiğim belgelerden, önce pasaportu, sonra da "Tasfiye Talebnâmesi"ni görelim:

¹⁴ BCA.,130-16-13-2 / 558-1367-13. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı/ Cumhuriyet Arşivi, "Selânik vilayeti Karaferye kazası Ağustos nahiyesinden gelen ipekçi, çiftçi Yunus oğlu Şehabettin'e ait tasfiye talepnameşi)

FORMULE ASSURÉE VIEILLE MARITIME
 ASSURANCE VIE
 (Formule N° 3)

BROUILLON

مودون

د غول لیاڼی

Port d'entrée *Saïgoun*

Arrivée avant le *یکشنبته اول مودون*

Nom et prénom de l'émigré *Shehabeddin Yamous*

مودون اسم و پرنم د اسی *Shehabeddin Yamous*

No d'inscrition *A 11952*

نو د انسکریپشن *A 11952*

Hommes *2*

اړکت *2*

Femmes *1*

ښځین *1*

Enfants *4*

چوپون *4*

Total des personnes *7 sept*

کول غوس *7 sept*

Date *4 MAR 1927*

تاریخ *4 MAR 1927*

اوسمهال *اوسمهال سیاحت*

3

Chéhabéddin Younous [Şehâbeddin Yunus] 'un Tek Kullanımlık Aile Pasaportu:

Ümmî olan dedemin, Fransızca - Türkçe yazılı pasaportunda şu bilgiler yer alıyor:

Formule No 3 / Formül Numero 3

Brouillon / Suret

Port d'entrée / Duhûl Limanı: Smyrne

Arrivée avant le /Tarihinden evvel muvâsalat :....

Nom et prénom de l'émigrant / Muhâcirin isim ve pederinin ismi:

Chéhabéddin Younous.

No d'enregistrement / Kayıt Numarası: A-11952.

Hommes / Erkek: 2

Femmes / Kadın:1

Enfants / Çocuk: 4

Total des personnes / Yekûn nüfus: 7 - sept.

Date / Tarih: 4 Mart 1924.

Ücretli seyahat (Damgayla)

Fransızca Mübadele Komisyonunun Mühürü:

Commission Mixte / Sous Commission / Pour L'échange Des Populations / Grecques Et Turques / Premiere / (Karma Komisyon / Alt Komisyon / Türkler ile Yunanlıların Nüfuslarının Değişimi İçin / Birinci (olarak). /

REPUBLIC OF TURKEY
COMMISSION MIXTE

14 MARS 1924

1108

خطار

احباب مراحبتك يا غلى ديا مالهلى پائىنا به انگلار قاهى دى دى
ماتك كندى-دورى، موجب، اوله چى خطار اولوب

تصفه طلبنامه-سى

برده تاليف لافيا : ساء ۳۳ لارونكى مته ۱۹۲۳ كرهلى مبادله غافله-دسى موجبجه ۱ تيره اوله اولان اموال بيقوله دى بيقوله ماله
خطاط مبادله قوميدونكى دى مرقايه ماله-مواللى صورته لى بىره ايرلسنى وچا ايدرم .

مستدعيناك هوڭى

(۱)

ام فومدليك اسى	شهره-دسى بىر بىر
لوكلى	لوكلى
	قشلى
	شبرى
	فرىسى
يوس ساكن وولردىنى هل	لوكلى
	قشلى
	شبرى
	فرىسى

ASLI GIBIDIR

11 Mart 1924

11 Mart 1924

11 Mart 1924

Tasfiye Talebnâmesi, tümüyle Osmanlıca / Türkçe:

Kayıt tarihi: 10 Mart 1924

Kayıt Numerosu:11068

İhtâr: Ashâb-ı mürâcaatın yanlış veya mübâlagalı beyân-nâme i'tâ etmemesi ve aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağını ihtâr olunur.

Tasfiye Taleb-nâmesi:

Zîrde vâzî'-ül-imzâ 30 Kânûn-i sâni 1923 tarihli Mübâdele Mukavelenâmesi mucibince âtîde irâe olunan emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlenin Muhtelit Mübâdele Komisyonu ma'rifetiyle menâfi' me muvafık sûretde tasfiye edilmesini ricâ ederim.

Müsted'inin Hüviyyeti:

İsim ve Pederinin İsmi: Şehâbeddîn bin Yûnus

Memleketi:

Livâsı: Selânik

Kazası: Karaferye

Şehri: Ağustos Nahiyesi

Karyesi: Câmî' Mahallesi

El-Yevm Sâkin Bulunduğu Mahal:

El-yevm Kireçköy yolunda çadırlarda

Livâsı: - / Kazası: - / Şehri: - / Karyesi: - /

San'atı: Zürrâ', kokolcu, bağcı.

Bu belgeleri, “Hîn-i hareketinizdeki emvâlinizin vaziyetine dâir âtîdeki cedvel mûcibince tafsilât veriniz” başlıklı A cedveli izliyor. Bu cedvelde, “fevkânî, üç odalı bir evin” yanında, “dut, incir, ceviz ağaçlarının olduğu 4 bahçe, yonca, buğday, arpa, çavdar, mısır, susam ettikleri 5 tarla, 2 bağ ile bir kestanelik, toplam 14 parça mal” bildirim var. Bu bildirimde, tarlaların, bağların bulunduğu yerler ile büyüklükleri, evlek ve dönüm olarak yazılırken “müteveffa pederimden intikal” eden bu malların “altın Türk lirası hesabıyla” takdir edilen toplam değeri de 1020 lira.

Belgeler, “B cedveli”yle, “Müsted'inin terk eylediği emvâl-i menkûle” sayfasıyla sürüyor.

Bu sayfada, dedemiz Şehâbeddîn bin Yûnus, “yatak, yorgan, mutfak eşyası bakır parçalar ile buğday, arpa, mısır, soğan, ceviz, yonca, saman” vb. ürünü ayrıldıkları evlerinde bıraktığını açıklıyor. Bu bilgileri, “Müsâdere edilen emvâlin

beyânı” sayfası izliyor. A ve B cetvellerindeki mallara, ürünlere el konulduğu bu tutanakla da onaylanıyor.

Selânik’in Yunanistan’a geçişinden sonra Türklerin / Müslümanların el konulan mallarının olup olmadığını gösteren, “18 Teşrîn-i evvel [Ekim] 1912 tarihinden beri istimlâk edilmiş olan emlâk” listesi sayfası boş. Sayfanın sonunda, “Mahal-i Tanzîm” ile “Müsted’inin İmzâ veyâ Mührü” başlıklarının yanında, “Selânik, 26 Şubat 1339 [1923]” yazılı. Bir de Tasfiye Talebnâmesi’ni düzenleyen üyelerden birinin yazısıyla dedemim adı, Şehâbeddin Yûnus yazılmış, imza yerine de parmak izi basılmış.

Dedem Şehâbeddîn ile babaannem Hürmüz, Selânik ili Karaferiye ilçesi Ağustos kasabasının Câmi Mahallesinden çıkıp (!) Selânik limanına geldiklerinde yanlarında çocukları Fehime, Kadir ve Remzi ile birlikte babaannemin babası Mahmut, ayrıca dedemin kız kardeşi Leyla Hala varmış.

Babaannemin anlatımıyla, babam Mustafa Sevinçli, Selânik’te, liman yolunda, çadırlarda doğmuş. Selânik’in soğuşunda, ateşte ısıtılan oluklu kiremit üstünde yaşama tutunmuş... Karaburun’un, küçük bir Rum balıkçı köyü olan Denizgiren köyüne de uzun tartışmalardan, kavgalardan sonra iskân edilmişler, daha doğrusu sürgün edilmişler.

Dedem Yûnus oğlu Şehâbeddîn’in ailesinin çoğunluğu, denizi ilk kez Selânik’te görmüşler. Yaşamları boyu Ağustos kasabasının ortasından akan Arap Deresindeki balıkları tanıyan, Yûnus oğlu Şehâbeddin ailesi, Ağustos’ta tarlalarını, bahçelerini işlerken evlerinin alt katında üç beş koyunu, inekleri, öküzleri, atları olan ayrıca ipekböceği de yetiştirip koza işleyen tam bir çiftçi ailesi. Anadolu’da, İzmir ilinin Karaburun ilçesinin bir balıkçı köyüne, Denizgiren’e iskân edilince de köyün yamacında, yeniden onardıkları, denize bakan evlerinde, sırtlarını denize çevirip bildikleri işi yapmışlar, koyun, keçi beslemişler. Babam, her gün Denizgiren’den yürüyerek Küçükbahçe köyündeki gitmiş. Üç sınıflı ilkokulu bitirince de aile, 1934-1936 arasında, Ağustos’a, Karaferiye’ye benzettikleri Turgutlu’ya göçmüşler.

Yıllar yılı hep amcalarımın, halalarımın adeta efsaneleştirerek anlattıkları aile öykülerini dinleyerek büyüdüm. Memlekette ne kadar zengindiler, ne kadar tarlaları, ne kadar öküzümüz, atımız vardı, hangi tarla orman gibi olan ceviz bahçesine yakındı, hepsini ezbere biliyordum. Ancak hiçbirisi, aile tarihimize ışık tutacak tek bir belgeyi ortaya koyamadılar...

Memleket Yolunda: Karaferye'de Büyük Parkta...

Ben, 2009 yılına değin bu öyküleri ezberleyerek dinledim!.. 2009 yılının yazında, eşim, oğlum, gelinim, ortanca kız kardeşim, eşi ve iki kızıyla Atina'dan Selânik'e geçtik. Selânik'te dinlendikten sonra ertesi sabah hiç oyalanmadan ver elini "memleket" yoluna.

İlk durağımız Karaferye idi. Bu yeşillikler denizi olan Karaferye'de, büyük parkta, koca bir çınarın altında oturan yaşlılara, kendimi, bilgiçliğimle, Fransızca tanıtıp Türkiye'den / İzmir'den geldiğimi, dedemin, nenemin memleketini gezmek görmek istediğimi söyleyince, en az üç dört kişinin birden, "*Gel bre çocuk, gel hele, Türkçe söyle*" seslenişlerini, bana yardımcı olması için Kastamonu / Mudanya kökenli Vasil'i çağırtmalarını, Vasil'in gezimizdeki yardımlarını, yatalak annesinin, "*öğrenemedim şu gâvurun dilini*" deyişini, sürekli Türkçe konuşup türküler "çığırdığını" anlatışını, yine eşimle kız kardeşimin, Selânik'te bindikleri takside konuşurlarken şoförün, Türkçe, "*siz nerelisiniz, nereden geldiniz*" diye sorup sohbet edişiyse bizimkilerin şaşkınlıklarını unutamıyoruz.

Karaferye'de, Vasil'in aracılığıyla Anadolu'dan gelmiş, bizlere dostluk gösteren nice güzel insanla tanıştık. Kenti gezdik. Yerel bir tarihçi dost, 1922 sonrası Selânik ve çevresindeki yaşamı özetledi. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda, Nazi Almanyasının Yunanistan'ı işgali, yakıp yıkılan kentleri, kasabaları, yaşanan acıları, binlerce mübadilin yeni yurtlarını savunurken öldüklerini anlattı. Anadolu'da yaşanan "büyük felaket"ten sonra Yunanistan'da savaşların, acıların bitmediğini, Alman işgalinin acılarına Yunan İç Savaşı'nın acılarının eklendiğini aktardı. Resmi kurumlarda, örneğin Belediyelerde, nüfus müdürlüklerinde ailemizin izlerini içeren belge bulabilir miyiz diye sordukça, elinizde ne varsa, kendinizi şanslı sayın, mutlu olun yanıtlarını aldık. Bu gerçeğe, Ağustos'a (Naoussa) girdince bir kez daha yüzleştik.

Karaferye'de Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgedeki evlerin çoğu hâlâ kullanılıyor. Restore edilmiş kimi camilerin, devlet dairelerinin yanında Osmanlı'dan kalan Kadı Sicil Defterleri'nin korunduğu bir kütüphane - müze karşımıza çıktı. Osmanlı, savaşlarla, antlaşmalarla geri çekilirken devlet dairelerindeki belgelerin büyük bir bölümünü, İstanbul'a getirmiştir. Ancak 1912 yılında Selânik'in bir kurşun bile atılmadan Yunanlılara teslimi sürecinde bu bölgede yazılı epey belgenin kaldığını biliyoruz. Müze kütüphanesinin yöneticileri, Osmanlıca bildiğimi öğrenince, hemen dolaplardan koca koca defterleri önüme koydular. Osmanlı'nın hukuk dilinin okunup çözülmesinin özel bir uzmanlık gerektirdiğini, Osmanlıca bilmemin bir işe yaramayacağını, Türkçenin Osmanlıca içinde nasıl kaybolduğunu dilim döndüğünce anlatmaya çalıştım... Bayan müdür, "*sizden her gelen böyle söylüyor*" deyince de gülüştük!

Ağustos [Naoussa] Nahiyesine / İlçesine Gidişimiz

Ertesi günün sabahında, oğlumla Karaferye'den Ağustos'a gitmek üzere yola koyulduk. İlk hedef, Ağustos / Naoussa Belediyesi. Yine kendimizi tanıtır 1924'e değin bu kentte yaşayan atalarımızdan bir iz, yazılı bir belge bulabilir miyiz diye karşımıza çıkan belediye görevlisiyle konuşuyoruz. Karaferye'deki yerel tarihçi dost gibi olmasa da Belediye'deki gençten, kentin II. Dünya Savaşı'nda Alman işgalini yaşadığını, bombalanan kentin neredeyse tümüyle yandığını, nüfus, vergi, tapu vb. kayıt belgelerinin yok olduğunu, uzun dönem kimlik bilgilerini oluşturmada zorluklar yaşadıklarını, eski kentin dokusunun bütünüyle değiştiğini, belediye önündeki meydanda sağlam kalan saat kulesinin dışında çok az eski evin kaldığını öğrendik. Saat kulesi gerçekten çok gösterişli. Alınlığında, 1895 yılında hem Türkçe hem Yunanca yapılış öyküsü yazılı.

Yunanistan'ın bağımsızlık yolunda, Osmanlı'ya başkaldırışı yıllarında, 1822'de, Ağustos'ta, bağımsızlık istekleriyle gerçekleştirilen bir isyan, Ağustos / Naoussa tarihinde önemli bir yer tutuyor! Kentte, kendilerini Arapista'ya [Arap Deresi] atarak intihar eden kadınlar anısına diki- len bir heykel dikkat çekiyor.

Babaannemin ve büyük amcamın anlattıklarından kasabanın ortasından geçen, deli dolu akan Arap Deresi'ni gezdik. Bir Arap Deresi de Karaferye'de karşımıza çıktı. Haritalarda, yol / yer tabelalarında Latin harfleriyle "Arap Deresi" yazılı. Bizim gibi Yunanistan da yıllardır Osmanlının izlerini silmek için büyük bir uğraş veriyor. Bu iş o kadar kolay değil, 500-600 yılın izleri hemen silinmiyor...

Ağustos / Naoussa, ülkemizde bugün pek bilinmiyor, ancak Balkanların en büyük kayak merkezi Ağustos'ta. Yine Ağustos, Aristoteles Okulu'yla bütün dünyada biliniyor. Makedonya devletinin kurucusu Kral Filip, oğlu İskender'e ders vermesi için ünlü filozof Aristoteles'i öğretmen olarak seçer. Ağustos'ta,

Arap Deresi'nin bir ucunda, kayalıklardaki mağara odalarıyla bilinen Aristoteles Okulu'nda, prens İskender'e Aristo ders verir. Bu okulun hemen bitişiğinde bugün Aristo Müzesi var!

Ağustos'ta küçük, şirin, eski bir evi, etnografya müzesi olarak düzenlemişler. Müzeyi gezdik, Anadolu insanımızın kullandığı benzerlikteki giyim kuşamdan dokuma tezgâhlarına, dönemin silahlarından mutfak araç gereçlerine, içini donatmışlar. Kuzey Yunanistan, Ağustos ile Karaferye, kestane ağaçlarıyla, sebze ve meyve bahçeleriyle kuşatılmış. Bu bölge Yunanistan'ın tam bir meyve ve sebze deposu. Doğal olarak da en yeşil bölgesi, yeşilliğiyle de çok güzel!

Sonuçta, Ağustos'ta, aile tarihimize ilişkin bir kâğıt parçası, bir belge bulamadan döndük! ... Bu eksikliğimizin en önemli nedeninin, eğitim, öğretim olanağından yoksun kalmış atalarımız olduğunu hepimiz biliyoruz!

Soy Adı Kâğıdı

Vilâyeti *Manisa* Mahalle veya köyü *Jenile*
 Kaza *Çarşamba* Sokak :
 Nahiyesi Ev numarası : *114*

Adı ve Soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğum yeri	Doğum yılı	Mesleği	Evlili olup olmadığı
<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>1902</i>	<i>Çarşamba</i>	<i>evli</i>
<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>1911</i>		
<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>1911</i>		
<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>1911</i>		
<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>Arslan</i>	<i>1911</i>		

Yukarıda adları yazılı aile efradı *Arslan* soyadını almıştır. Nüfus kütüğüne yazılması için tasdik kalmadı.

Kaymakamlığınca

Yukarıda yazılı soy adını alacak taşıyacağı. Nüfus kütüğüne yazılmasını isterim.

1936

Makamından *Arslan*
 Kâğıdından

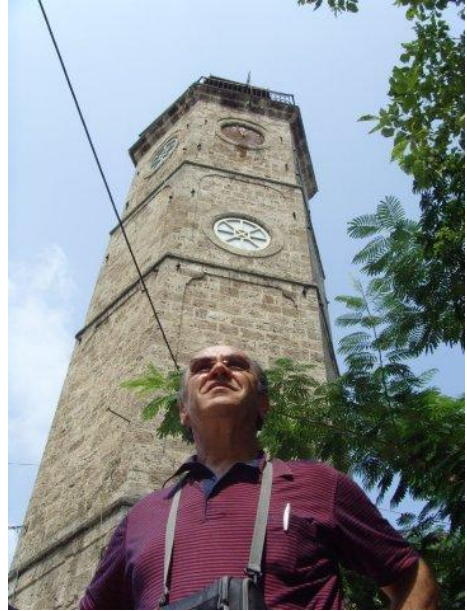
9131-9139
 25.5-111

Soy Adı Kâğıdı / 1936.

25.5.1936 tarihli “Soy Adı Kâğıdı” nı burada açıklamama gerek var mı? Evet var!... Turgutlu Belediyesi Başkanlığı’nın mührünü taşıyan Soy Adı Kâğıdı’nda, “Turgut kazasında, Yenice mahallesinde oturan”, babası Haydar, annesi Kamer olan, rûmî 1302 [1886] doğumlu dedem Nusret’in; babası Recep, annesi Hurşide olan, rûmî 1311 (1895) doğumlu anneannem Merdiye’nin; rûmî 1341 [1925] doğumlu dayım Mustafa Kemal’in ve 1930 doğumlu annem Gülter’in Taşyürek soyadını aldıklarını öğreniyoruz. Aile reislerinin de Soyadı Yasası (1934) sonrasında, Valiliklere, Kaymakamlıklara Belediyelere, Nüfus Müdürlüklerine, Muhtarlıklara gönderilen örnek Soyadı listelerinden soyadlarını nasıl seçtiklerini ve bu belgeye sahip olduklarını düşünüyorum.

Ben bu belgeyi, 12-13 Mayıs 2006 yılında, Maltepe Üniversitesi’nde düzenlenen XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı’nda, “Adlarımızda Soyadlarımızda Yaşayan Dil Devrimi”¹⁵ başlıklı bildirimde sunmuştum. Oldukça ilgi çeken bu belgeyi, Kurultay’a katılan dilbilimciler olsun, dinleyiciler olsun hiç kimse görmediğini belirtti. Bu belge, aile tarihimin, Soyadı Yasasıyla, Cumhuriyet yönetimiyle bütünlenen en önemli belgesi...

Değerli okurlar, can kardeşlerim, sizlere aktardıklarım, kurmaca bir öykü değil... Benim ailemin iki kanadından yaşanmış öykülerin belgeleri. Aile tarihimizin belgeleri olarak evimizde artık bir köşeyi süslüyorlar. Unutmayalım ki bu belgeler göç olgusu gerçeğinin somut kanıtları aynı zamanda. Sizlerden istediğim, bunu bir öneri olarak alın lütfen, aile büyüklerinize danışarak, sorup soruşturarak, onlardan kalan, hani eski dille “*evrak-ı metrûke*” denilen eski belgelerin, peşine düşün... Dedenizin babasını, ninenizin babaannesini öğrenmek için uğraş verin, biraz daha araştırıp karıştırın... Karşınıza tarihiniz çıkacak...

¹⁵ Efdal Sevinçli, “Adlarımızda Soyadlarımızda Yaşayan Dil Devrimi”, 12-13 Mayıs 2006 XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri (Maltepe Üniversitesi Yayınları 2008) 135-146.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Daire Başkanlığı Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi,

BCA.,130-16-13-2 / 558-1367-13.

Efdal Sevinçli Aile Arşivi

Telif Eserler

Adıyeke, Nühket ve Nuri Adıyeke. *Fethinden Kaybına Girit*. Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006.

Adıyeke, Nühket ve Nuri Adıyeke. *Girit Nikâh Defteri (1916-1921) ve Girit'teki Aile Adları*. Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, 2011.

Adıyeke, Nühket ve Nuri Adıyeke. *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Aydın, Mahir. *Girit - Sarı Kitap*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Balta, Evangelia. *Nüfus Mübadelesi*, çev. M. Günay, A. Akşit ve M. Durmaz. İnkılâp Kitabevi, 2015.

Böke, Pelin. *İzmir 1919-1922 Tanıklıklar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

Caunce, Stephen. *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. B. Can ve A. Yalçınkaya. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

Caune, Stephen. *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. B. Bülent Can ve A. Yalçınkaya. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Clark, Bruce. *İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. M. Pekin. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Çağlayan, Savaş. "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi.", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, sayı 17 (2006): 67-91.

Çelik, Rüştü. *Kandıye Olayları / Girit'in Osmanlı Devletinden Kopuşu*. Kitap Yayınevi, 2012.

Danacıoğlu, Esra. *Geçmişin İzleri / Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Danacıoğlu, Esra. *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

- Ege'yi Geçerken / 1923 Türk -Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, der. Renée Hirschon, çev. M. Pekin ve E. Altınay. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Emgili, Fahriye. "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış." *Tarih ve Günce* 1, sayı 1 (2017): 29-54.
- Geçmişten Günümüze Göç*, 3 cilt. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Hirschon, Renée. *Mübadele Çocukları*, çev. S. Çağlayan. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- İnliceliler, Nihan Demirhan. "1923 Yılından Bugüne Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları ve Sosyal-Ekonomik Etkileri." Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2019.
- Kara, Melike. *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati (1913-1923)*. Kitap Yayınevi, 2008.
- Kocamemi, Fazıl Bülent. *Bir Türk Ailesinin 450 Yıllık Öyküsü*. Ötüken Yayınları, 2005.
- Kyvig, David E. ve M. A. Marty. *Yanıbaşımızdaki Tarih*, çev. N. Özsoy. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Livâ-i Resmo / Tahrir Defteri*, yay. haz. Evangelia Balta ve Mustafa Oğuz. TTK Yayınları, 2000.
- Mültecilik Haktır* (9 Eylül Gazetesi'nin 4 Ocak 2020 günlü, 40 sayfalık ücretsiz eki).
- Sediroğlu, Serdar Cem. "I. Balkan Savaşı'nın Doğu Harekât Alanında Osmanlı Şark Ordusu'nun Harp Tarihi Bağlamında Analizi." *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, sayı 17 (2019): 605-633.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 3 (2014): 49-84.
- Sevinçli, Efdal. "Adlarımızda Soyadlarımızda Yaşayan Dil Devrimi." 12-13 Mayıs 2006 XX. Uluslararası Dilbilim Kurultayı Bildirileri. Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Şenışık, Pınar. *Girit, Siyaset ve İsyan(1895-1898)*. Kitap Yayınevi, 2014.
- Tevfik, İhsan. *İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele / 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*. İnkılâp Kitabevi, 2014.
- Unat, Nermin Abadan. *Bitmeyen Göç*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Yalçın, Cemal. *Göç Sosyolojisi*. Anı Yayınları, 2004.
- Yalçın, Kemal. *Emanet Çeyiz*. Doğan Kitap, 1999.
- Yavuz, Mustafa. *Demokratik İhtilâller Çağında Girit*. Belge Yayınları, 2017.
- Yeniden Kurulan Yaşamlar /1923 Türk -Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, der. Müfide Pekin. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

İnternet Kaynakları

<http://www.goc.gov.tr/icerik3/kitlesele-akinlar-409-558-559>.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 16 (2025/Kış), ss. 161-171.

Geliş Tarihi: 11 Şubat 2025
Kabul Tarihi: 25 Nisan 2025

Diğer Yazılar/Others*

Mübadele Köyü Şirince'ye Gezi: Bir Romanın İzinde (21 Aralık 2024)

Alis ALTAN **

Giriş

Her şey bundan birkaç yıl önce, bir arkadaşımın bana imzalı bir roman hediye etmesiyle başladı. Roman, Kemal Arı tarafından yazılmıştı ve adı da “Manoli’nin Gözyaşlar”ıydı. Romanın alt başlığında ise (Şirince ve Mübadele) notu yer almıştı. O zamanlar, romanı yazan kişiyi tanıımıyordum; ancak romana şöyle bir göz gezdirdiğimde konusu çok ilgimi çekti. Duygu yüklü bir anlatımı vardı ve özellikle doğa ve kişilere odaklı betimlemeleri beni aldı, bambaşka bir dünyaya götürdü. Roman, İzmir Selçuk (eski adıyla Efes)’a bağlı Şirince köyünde geçiyordu. Yaklaşık on yıl önce bir gezi grubuyla bu köye gitmiştim. Tarihi ve doğal dokusuyla çok beğenmiştim. Romanı okurken ise, okuduğum satırlar beni aldı, sanki Şirince’nin sokaklarına bırakıverdi ve o sokakları, evleri, dağları, ovaları, yemyeşil tepelerini gezdirdi. Şirince tanıdığım bir yerdi, ama romanı okuyunca bu yerleşimde yepyeni şeyler bulmuş gibiydim; roman önümde öylesine bir dünya açmıştı ki artık köyün dağı, taşı, toprakları, bitkileri, börtü böceğı bile bambaşka biçimler ve boyutlar alarak iç dünyamda canlanmıştı. Artık şunu düşünüyordum; Şirince’ye yeniden gitmeliydim ve romanın izinde yeniden o sokakları gezmeli, evlerini, insanlarını görmeli ve tanımalıyım.

Yaşam ilginç rastlantılar çizgisi üzerinde ilerleyerek sürüyor; atalarımızın dediğı gibi, “dünya küçüktür”. Gün geldi, okuduğum romanın yazarı Kemal Arı’nın mübadele üzerine Türkiye’de en çok çalışan bir bilim insanı olduğunu

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisans ğrencisi, alis.altan@ogr.deu.edu.tr, Orcid: 0009-0001-5327-9573.

öğrendim. Yüksek lisans eğitimine başladığımda bu kez aynı kişi, eğitim gördüğüm kurumun müdürü ve anabilim dalının da başkanıydı. Artık hocamız, benim dersime giren bir öğretim üyesi olarak da karşımdaydı. Daha ilk derslerimizde hocamız adı geçen romanı bir okuma kitabı olarak bizlere önerdi ve bu romanı okuyan öğrencilerle Şirince'ye bir gezi düzenleyeceğini söyleyince oldukça heyecanlandım. Rastlantılar ardı ardına beni almış, önce bir kitabın satırları, sonra gördüğümüz dersin konuları arasına sürüklemişken; şimdi de mübadele üzerine öğrendiklerimin izini bir mübadele köyünde sürebilecektim.

Bütün sınıf arkadaşlarım romanı okumuşlar ve ödev hazırlamışlardı; artık hepimiz romana mekân olmuş bir mübadele köyünü, yani Şirince'yi gezmeye hazırdık. Hocamız da sözünü tuttu, önce gezi tarihini belirledik, ardından bizi Şirince'ye ulaştıracak taşıt arayışına yöneldik. Büyük bir otobüsü Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü sağladı. Bir cumartesi günü, üniversitemizin Buca Tınaztepe Yerleşkesinden kalkan otobüsümüz otoban boyunca ilerledi ve bizi kaşla göz arasında Selçuk ilçesinin kent meydanına ulaştırdı. Kendimizi dışarı attığımızda hava yağmurluydu; toprak, yağmur damlalarıyla buluştuğunda nefis bir koku salıyordu çevreye ve o koku insanın içine işliyordu ve ben sanki romanın içindeki mekânlarla daha o anda buluşmuş gibiydim; karşılaştığım nesneler sanki o dünyaya ait gibilerdi. Ufak bir esinti yüzümüze çarptığında, romanın verdiği etkiyle de olacak ürperdiğimi hissettim, üşür gibi oldum, ceketimi giydim ve sanki uzaklardan bir ses dalga dalga geliyor ve kulaklarımıza çarpıyor gibiydi:

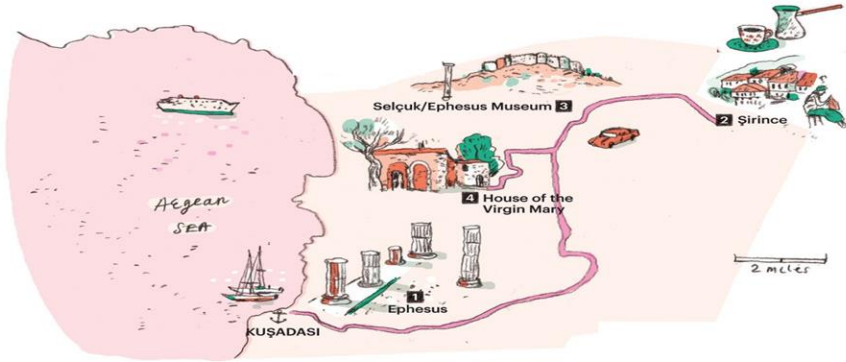
"Sizi bekliyorduk, hoş geldiniz!"

Evet, Şirince bizi bekliyordu.

1.Genel Bilgi:

Şirince günümüzde merkeze bağlı, İzmir'e 83, Selçuk merkeze 8, Kuşadası'na da 28 km uzaklıkta ve denizden 400 m yükseklikte, köy konumunda bir yerleşimdir. Köy, jeolojik yönden onu inceleyen kimi bilim insanlarınca Orta Ege'nin Küçük Menderes Havzası içinde, kimilerince de Küçük Menderes Ovası'nda ve ovanın kıyısında yer aldığı biçiminde değerlendirilmiştir¹. Bu kapsamda köy, Efes Harabeleri'ne 12, Yedi Uyurlar Mağarası'na 10, Meryem Ana Evi'ne 16, St. Jean Kilisesi ve İsabey Camii'ne 8 km uzaklıktadır.

¹ Besim Darkot ve Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası* (İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1995), 54.

Şekil 1: Şirince'nin konumu ve Şirince'ye yakın merkezler²

Şirince sınırları içinde zengin oranda sertleşmiş kuars taşı, mikalı kayaç ve mermerlerle meydana gelen metamorfik kayaç alanları bulunuyor. Çevrede oturan insanlar kuvars taşının insan sağlığı açısından çok yararlı olduğuna inanıyorlar. Yüksekte olmasına karşın, denize yakınlığı nedeniyle Ege'nin tatlı esintilerini köyün yamaçlarında hissetmek olanaklıdır. Doğal koşulları ve savunmaya uygun konumu nedeniyle çok eski yüzyıllardan beri insanlar için oldukça ilgi gören bir yerleşim yeri olmuştur. Kimi kaynaklarda burada yerleşimin M. S. 5. Yüzyılda bile izlerinden söz edilmektedir. Bölgenin yükseltisi az olan yerlerinde eskiden sıtma hastalığı çok yaygın olduğundan, bu hastalıktan korunmak isteyenler için Şirince sanki bir sığınak olmuştur. Yine kimi kayıtlara göre, M. S. 6. yüzyıla kadar deniz Efes antik kentine kadar ulaşıyordu. Ancak bu yüzyılda Menderes Nehri'nden gelen alüvyonlarla bu özellik ortadan kalkınca Efes ve yöresinden de Şirince'ye göçler olmuştur. Geçmiş yüzyıllarda varlıklı insanlar Şirince'yi bir sayfiye yeri olarak kullanıyorlardı. Bu nedenle köye "Dağdaki Efesos" adı bile verilmişti³.

² [Khttps://www.turkeytourspecialist.com/turkey-travel-packages-print/sirince-village-tour](https://www.turkeytourspecialist.com/turkey-travel-packages-print/sirince-village-tour) (Erişim Tarihi, 10.02.2025)

³ F. Soykan, *Bir Turizm Coğrafyası Araştırması-Kırsal Alanların Turizm Potansiyelinin Saptanması ve Şirince Köyü'ne (İzmir) Uygulanması* (Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 2004).

2. Gezi:

Selçuk'a yirmi kişinin üzerinde bir grupla gittik; grup üyelerinin tamamı hocamız Prof. Dr. Kemal Arı'nın yüksek lisans ve doktora öğrencileriydi. Otobüs-ten inince dolmuşa bindik; dolmuşumuz homurdanarak Selçuk terminalinden çıktı ve Şirince'ye uzanan yol boyunca ilerlemeye başladı. Yüksekçe bir dağın orta kısmında kurulmuş Şirince'ye kıvrıla kıvrıla uzayan yol boyunca gidiyorduk, bu sırada aralıklarla hocamız mübadele ile ilgili genel bilgiler veriyordu. Yolun iki tarafında mandalina bahçeleri, üzüm bağları ve zeytinlikler göze çarpıyordu. Kış mevsiminin ortasında olmamıza karşın doğa yemyeşildi ve bu yeşillik gözle-

Şirince Köyünden Bir Kesit (Fotoğraf Alis Altan)

rimiz önünde uzanıp gidiyordu. Yağmur dinmiş, ara sıra güneş bulutlar arasından kendini gösteriyordu; öyle ki, kış mevsiminde değil, baharın tatlı kucağındaydık. Derken, *Köprübaşı* denilen yerde hocamız dolmuşu durdurdu ve bize buranın mübadeledeki önemini anlattı. Onun anlattığına göre mübadele- nin uygulandığı zamanlarda burada eksi bir çeşme varmış; bulunduğumuz yerin hemen altında, derenin iç kısımlarında birkaç un değirmeni o zamanlar

köylülerin gereksinim duydukları tahıl ürünlerini öğütüp un yaparmış. Bu çeşme yenilenmiş olarak hala yerinde duruyor ve yoldan geçenlere cömertçe sularını ikr- am ediyordu. Şirince'ye gelen mübadiller daha çok Selanik'in Drama nahiyesinden gelmişler; gemilerle geldiklerinde kıyıya indikleri yer İzmir Urla imiş. Orada onlara karantina uygulanmış; aşılar yapılmış, yedirilip doyurulmuş- lar ve öteki gereksinimleri karşılanmış, örneğin üstü başı kötü durumda olanlara yardımseverlerce toplanmış olan giysiler dağıtılmış. Urla'da karantinanın hemen yanında misafirhaneler varmış; hatta bu misafirhanelerde kalma koşullarını dü- zenleyen talimatnameler bile hükümetçe yayınlanmış. Bir süre burada kalan mübadiller, biraz konukevlerinde kaldıktan sonra Selçuk'a kadar trenle gelmişler. Burada bir süre dinlenmişler; sonra onlara Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'ine bağlı İskan Müdüriyeti tarafından bir iskan memuru görevlendirilmiş; olasılıkla kimi güvenlik önlemleri de alınmış. Hükümetin sağladığı kağnılara, atlara ve ka- tırlara mübadillere ait taşınabilir eşyalar yüklenmiş. Sonra bu memurun rehberliğinde kervan yola dökülmüş; eşyalar hayvanlarda, kağrı ve at arabala- rında, mübadillerin kendileri de yaya olarak hiç görmedikleri, bilmedikleri Şirince'ye doğru yürümeye başlamışlar. İşte *Köprübaşı* dediğimiz yer mübadille- rin ilk mola verdikleri yermiş. Buraya kadar nispeten düz denilecek biçimde gelen köy yolu bu noktadan sonra sert bir yokuşa dönüşüyor ve sık dönemeçlerden olu- şuyordu. Anlıyorduk ki mübadiller işte bu düzlükte bir süre dinlenmişlerdi, şu çeşmeden maşrapalarla sular içmiş, yanlarındaki su testilerini doldurmuşlardı.

Onlara ne türlü yiyecek verilebilmişse onları yemiş ve sonra da şu yokuşa doğru Şirince'ye ulaşmak için yaşlı, genç, çoluk çocuk, kadın ve erkek yürümüşlerdi. Bugün o günü yaşamış mübadillerden hiç kimse hayatta bulunmuyor; ama bu görüntü bize onların ruhlarını sanki aramızda hissettirdi; arada bir usulca esen rüzgârla birlikte, kulağımıza şunu fısıldıyor gibilerdi:

‐Biz de böyle soğuk günlerde gelmiştik buralara, bizi duyun ve hissedin!‑

Evet, yolculuğumuzun daha bu evresinde çoktan hissetmeye başlamıştık o zor günleri yaşayanları.

Bu küçük duraksamadan sonra yeniden Şirince'ye uzanan yola tırmanmaya başladı; dolmuş dik yokuşa tırmanarak ilerliyordu. Gittikçe yükseliyor, aşağılara doğru baktığımızda dağ eteklerini, derin vadileri, hemen başımızın üzerindeymiş gibi mavi bulutları görüyorduk ve sanki bu maviliklere ulaşmak ister gibi bir halimiz vardı. Sonunda dik yol bitti ve köyün girişine ulaştık. Az ilerde, solda; günümüzde bir kısmı restoran olarak kullanılan bir yapıyla karşılaştık. Burası yerel halk tarafından *Taş Mektep* olarak adlandırılan yerd. 1906 yılında inşa edilip o tarihlerde bir Rum Okulu olarak hizmet vermiş olan Taş Mektep yakın zamanda özel bir meraklı tarafından eğitim müzesi haline de getirilmiş. Mübadele sonrası yerleştirilmek üzere ilk kez Şirince'ye gelen mübadiller burada konaklamışlar. Öyle ki Şirince'ye gelen mübadiller için bu okulun avlusunda Hilali Ahmer Cemiyeti kazanlar kurup, sıcak yemekler pişirmiş; çadırlar hazırlanmış ve hemen evleri verilemeyen mübadiller bu çadırlarda bir süre kalmak durumunda kalmışlar.

Hocamız Kemal Arı Taş Mektep'in avlusunda bizlere bir sunum yaptı; Maya takviminden, mübadillere kadar uzanan süreç, sanki gözümüzün önünde canlandı. Bulunduğumuz yükselti ve kış mevsiminin hava koşulları nedeniyle üşümeye başladığımızda yapının içine girdik. İçeride, camekânlar ardında, mübadele öncesi ve mübadele zamanına ait kimi belgeler, fotoğraflar ve yine o dönemlerden kalmış olan nesneler gördük. Bunların karşısında da kimi bölmelerde da doğal taşlardan yapılma takıların satıldığı, önceden sınıf olarak kullanılan küçük dükkânlar vardı. İç bölüm restorandı. Bir geniş oda da Atatürk resimleri ve nostaljik objelerle süslenmişti ve bütün bu mekanlar konukların fotoğraf ve video çekmeleri için uygundu; biz de öyle yaptık. Bir ara fotoğraf çeken veya çekilen herkes odayı boşaltmıştı. O an gözüme bir şey takıldı; pencereler... Sanırım tarihi dokusu bozulmayan en çok onlardı. Yaklaştım ve gördüklerimle büyüledim; Şirince'nin en güzel manzaralarından biri karşımdaydı! Düşünmeden edemiyordum; benim şimdi baktığım gibi, mektebin kurulduğu o yıllarda kim bilir kimler bu pencereden ne sevinçler veya hüznlerle bakmışlardı...

Geziye Katılan Öğrencilerden Bir Grup, Köy'ü Gezerken (Fotoğraf Alis Altan)

artık çoğu yaşamıyordu; yaşayanlar da çok yaşlı olmalıydı; ancak rastladığımız kimi yaşlı insanlar, romanda adı geçen kişilerin çoğunu tanıyor ve biliyorlardı. Köyün meydanında, betimlemesi yapılan çınar ve dut ağaçlarını gördük; asırlık gövdeleriyle gururla çevrelerine bakıyorlardı ve yine romanda geçen kahvehaneyi, berber dükkanını gördük. İşte romanın kahramanı Manoli Aksiyotis, bastonuyla şurada durmuş olmalıydı ve şu kahvehaneden Boncuk Selim onu görmüş, berber ise şuradan koşarak yanına gelmiş olmalıydı. Burada bir süre durduk ve hocamız bize romanda geçen bu mekânları, romandan anımsatmalar yaparak anlattı ve tam elli yıl sonra Şirince'yi gören, giderken yirmili, geri geldiğinde ise yetmişini çoktan aşmış olan Manoli'nin duygu dünyasına girerek bir anlatım gerçekleştirdi.

Türk edebiyatında Şirince'ye yönelik ilk defa anlatımda bulunan kişi Sebahattin Ali olmuştur. Sırça Köşk isimli yapıtında, Şirince'nin bol meyve ağaçlarından ve huzurlu insanlarından bahsetmiştir⁴.

Tüm hava tahmin raporları bugüne dair Şirince'de şiddetli sağanak yağış uyarısı veriyordu, henüz kapalı bir hava, yüzümüzü parlatan birkaç damla ve yürümeyi durdurduğumuz anlarda içimize işleyen soğuk dışında bir şey yoktu. Yağmurlu havalarda yürümeyi seviyorum o yüzden her şeyi iyice inceleyebiliyordum ve düşünüyordum; Şirince'nin yağmurlarında nice Manoliler, Eftelyalar, Aliler, Fatmalar el ele koşarak ıslanıyor; kahkahalar attıklarında ağızlarına yağmur damlaları düşüyordu. Sonra bir gün her yer karardı, çok uzaklardan, kirli ellerden atılan nifak tohumları, birlikte, omuz omuza yaşayan bu halkları ayırdı.

⁴ Sebahattin Ali, *Çirkince* (Yapı Kredi Yayınları, 2012), 96-97.

Sonrası malum, mübadele ile sonuçlandı, çünkü yokuşlardan süzülen yağmur sularına artık kan bulaşmıştı.

Buralarda bir zamanlar Rumlardan kalan bakımlı ve güzel görüntülü haneler ve köşkler yer almaktaymış; ancak mübadele sonrası gelen mübaddillerin yaşam şartlarına, alışkanlıklarına, hayvancılık ve tarımla uğraşmalarına göre bu evler ya yıkılmış ya da kimi kısımları hayvan barınağına dönüştürülmüş. Kemal Arı ise Manoli'nin Gözyaşları adlı romanında mübadele sonrası Şirince ve evlerinin görünüşleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunuyor. Evlerin arasına sıkıştırılmış iğreti ve kaba ahırların, ağılların, oraya buraya tikiştirilmiş sergenlerin ve kümeslerin, o şatafatlı görüntüyü bütünüyle ortadan kaldırdığını, yamaçlara sıralanan eski narin merdivenlerin birçoğunun nasıl yıkıma uğradığını, yerlerine hayvanların geçebileceği toprak yolların yapılışını ayrıntılı biçimde ele alıyor.

Köy Meydanından Bir Kesit (Fotoğraf Alis Altan)

Romanda Şirince'ye elli yıl sonra gelen Manoli'nin konuk olarak kalacağı eve ulaşmak için Şirince'nin ara yollarına düştük grup olarak. Hem romanda ayrıntılı biçimde anlatılan o mekanları görecektik hem de yine romanda yer alan iki ayrı kiliseye ulaşacaktık. Taşlarla döşeli bir zeminde yürüyorduk; yol gitti, gitti; bir tahta köprüye ulaştık ve o tahta köprüden karşı kıyıya geçerek, Manoli'nin kaldığı eve giden taş merdivenden çıkmaya başladık. Eve geldik ama evin dış kapısı zincirli bir kilit ile kilitlenmişti. Hocamızdan öğrendik, meğer bu ev, Manoli'nin ailesinden kalan topraklara yerleştirilmiş Dramalı Mehmet Ali Dağlı'dan kalma evmiş; bu mübadilin oğlu Erdem dağlı Manoli ile yıllarca yazışmış. Hocamız bu yazışmalardaki mektupların kopyalarını aileden almış; Erdem Dağlı ise bir rahatsızlık geçirdiği için Selçuk'tan Şirince'ye pek gelemiyormuş. Bir arkadaşımız romanı yanında getirmişti ve elinde taşıyordu. Neredeyse çekildiğimiz her fotoğraf karesinde kitapta bir birey gibi yer alıyordu. Kiliseye giden taş yol boyunca birbirinden güzel hediyelik eşyalar satılıyordu: şile bezinden dikilmiş giysiler, rengârenk boncuklar, takılar, hatıralıklar, tütsüler, magnetler ve daha pek çok şey...

Şirince'nin en güzel manzaralarından birine sahip olan Hodri Meydan Kulesi köyün kuzeyinde yer almaktaydı. Güneyinde ise Aziz John Baptist Ortodoks Kilisesi bulunuyordu. Mübadiller ilk geldiklerinde bu kiliseyi bir süre cami olarak kullanmışlar; ancak günün beş vakti yaşlı insanların dik taş yolu tırmanmaları zor olduğu için, Kasaplar Meydanı'nda yer alan bir kahvehaneyi camiye çevirmişler ve o günden sonra bu kilise boş olarak kalmış ve başka amaçlar için kullanılmış. Günümüzde kilise restore edilmiş ve güçlendirilmiş; böylelikle güzelliği daha da

belirgin bir biçim almış. Kilisenin hemen önünde bir dilek havuzu bulunuyor. Etrafında ise Şirince manzarasına hâkim ve buraya özgü olan mürver şurubu veya kumda pişirilen Türk kahvesi içilebilecek mekânlar yer alıyor. Bunlardan birinde oturup bu güzel içeceklerden yudumlarırken mekânın korunağı üzerine alabildiğine yağan yağmurun sesi yoğun bir huzur veriyordu.

Takvim 21 Aralık 2024'ü gösteriyordu. Bundan tam 12 yıl önce bugün Maya Uygurluğu takviminin bitişine göre dünyanın sonu sayılmış ve kıyamet kopacak iddiaları tüm dünyayı sarmıştı. Kıyametten etkilenmeyeceğine inanılan dünyadaki iki yerden biri Fransa Bugarach, diğeri ise Şirince'ydi. Sanırım Şirince, Şirince olalı öyle bir gün görmemişti. Nuh'un gemisinin ortaya çıkacağına inanıp Maden Dağı'na tırmananları mı ararsınız, ortalıkta beyaz kıyafetlerle dolaşıp tuhaf ayinler yapanları mı; uyanık lokantacıların çıkardığı yüksek fiyatlı kıyamet menülerini mi istersiniz, gökte mavi bir ışık gördük deyip kendilerini kiliseye kapatanları mı... Tüm bu absürtlüklerin içinde kalan akıllı başında halk ise *"Şu kıyamet artık kopsa da kurtulsak!"* demeye başlamıştı. Nitekim 21 Aralık 2012'de kıyamet kopmadı. Ancak biz bu kiliseden öteki kiliseye yeni ulaşmıştık ki; gökyüzü bir karardı, yoğun şimşekler çaktı ve gökyüzünden bardaktan boşalıncasına yağmur ve dolu taneleri yağmaya başladı. Acaba kıyamet bugün mü kopuyor diye düşündüren bir sağanaktı bu. Denilebilir ki yer yerinden oynadı. Çok uzun yıllardır böylesine şiddetli bir yağmur ve şimşek görmemiştim. Maya halkının bunu görme şansı olsaydı, eminim kendilerine bir pay çıkarırlardı.

Aziz Demetrius Kilisesi (Fotoğraf Alis Altan)

Bu korkunç fırtına karşısında Aziz Demetrius Kilisesi'nin sütunlarının arasından uçacak gibiydik; ama yine de çılgınca fotoğraf çekme ve çektirme arzusuyla koşturuyorduk. Bu sıralarda dolu yağışı iyice arttı; sanki bulutların üstüne binmiş binlerce yaramaz çocuk aşağıya taşlar fırlatıyor gibiydi. Kiliseye girdik ve yağmur dinene dek bekledik. Bir tepe üzerinde bulunan bu kilise; 18. Yüzyıldan kalma bir Rum kilisesidir. 2012 yılında baş-

lanan restorasyonun ardından ise 2016'da ziyarete açılmış. Kilisenin duvarları ve mihrabı 12 havari freskleriyle süslenmiş olup bu fresklerden Andreas ve Markos'un isim ve resimleri günümüze dek kalmıştır. Kilisenin içi kadar dış avlusu da son derecede güzeldi. Avludaki sütunlar göğe yükselirmişçesine uzanıyor ve tüm bulutlar sanki ellerinizle tutabileceğiniz gibi yakın görünüyordu. Görünen manzara da eklenince fotoğraf çekimleri için mükemmel bir fon oluşturuordu.

Sonunda dönüş yoluna geçtik. Kimi yerlerde *"Kırkınca"* yazan tabelalar gözümde kaçmamıştı. Bu Şirince'nin eski isimlerinden biriydi. Çokana, yazdığ

kitabında Şirince hakkında bilgiler vermiş, Şirince'nin Ayasuluğ'a 7 km uzaklıkta bulunduğunu, Şirince'ye Osmanlı'dan kopmak istemeyen Efesliler'in temellerini attığını, Şirince'nin isminin "kırkınıcı" sözcüğünden geldiğini ve Ege Bölgesi'nde bulunan, temel dilinin Türkçe olduğu Rum köylerinden biri olduğunu söylemektedir. Ayrıca Şirince köyünün dini kayıtlarda isminin "Dağlık Efessos" olduğunu da belirtmektedir⁵.

Şirince'nin isimleriyle ilgili köyde çok fazla söylentiler vardır. Köyün ismine yönelik yerli halkın kuşaktan kuşağa aktardığı söylentilerdir bunlar. Bu söylentilere göre Şirince'ye ilk olarak Kırkınca denilmiştir. Bunun nedeni Efes'in tahrip olması ile bölgeden bağıni korparmak istemeyerek dağlara çıkan ve Şirince'ye temellerini atan ilk kırk kişidir. Rum kesimi ise bölgede mübadele gerçekleşmeden önce yerleşime "Kirkidje" demiştir. Kırkınca isminin Çirkince ile değiştirilmesinin nedeni ise yerleşimin merkezinin koruma altına alınmak istenmesine dayandırılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile köy Şirince adını almıştır. Bir kaynaktan okuduğumuza göre; "Dağdaki Efes" ismiyle nitelendirilen köye, Efes'teki nüfus dağılınca göç edenlerin bir kısmı Kuşadası'na giderken, daha az denilecek bir kısmı da Şirince'ye gelmiştir. Bu insanlar geldikleri yere başkaları gelmesin, böylelikle güvenlikleri de tehlikeye girmesin diye 'Çirkince' demişlerdir. Bu söylentinin ne denli doğru olduğu elbette kuşkuludur; ancak kesin olan bir bilgiye göre, Çirkince'ye Şirince adını, Cumhuriyet döneminde İzmir'in ilk valilerinden Kazım Dirik Paşa, 1924 yılında Şirince'ye gelip de buranın güzelliğini görünce; "Bu kadar güzel bir yerleşimin ismi Çirkince değil; Şirince olabilir" diyerek vermiştir⁶.

İşte eski adı Çirkince olan Şirince, bu denli güzel ve etkileyici bir köy. Günümüzde binlerce ziyaretçi bu güzel köyü görmek ve orada yerleşip gelişen mübadele kültürünün izlerini aramak için buraya geliyorlar.

Köyden ayrılırken kısa bir süre dolmuş bekledik; gelince arkadaşlarımızla topluca binerek köyden ayrıldık.

Şirince'de Geziye Katılan Bir Grup Öğrenci
(Fotoğraf: Alis Altan)

⁵ Ari Çokona, 20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri (Literatür Yayınları, 2016) 192.

⁶ İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, Dağdaki Efes Şirince

Şirince'ye Veda Anı (Fotoğraf Alis Altan)

Köyde iken fırtınalar kopmuş, sanki bizleri havalara savuracak gibi bir görüntü almıştı; ancak o dik yokuşu kıvrıla kıvrıla inip, gelirken gördüğümüz o güzel manzaraları yeniden izleyerek Selçuk'a ulaştığımızda artık havadaki bulutlar dağılmış ve güneş açmıştı. Bizi oradan alacak otobüsün gelmesini beklerken, Selçuk'un hemen her yerinde bulunan turuncu ağaçlarının hoş görüntüleriyle karşılaştık. Görüntüleri kadar güzel kokuları da her yanı sarmıştı. Bu güzel görüntü ve koku beni alıp, on beş yaşındaki anılarıma götürdü; aynı yerde, aynı ağaçlar arasındaki o güzel duygularım yeniden canlanmıştı. O zaman uzanıp meyvelerinden koparmak daha kolaydı; ancak şimdi epey zorlanmıştım çünkü ben uzayıp büyürken, ağaçlar da

yerinde saymamış, oldukça uzamışlardı. Otobüs geldiğinde kendimize şöyle bir baktık; saçlarımız dağılmış, giysilerimiz ve çoraplarımız ıslanmıştı; ama çok mutluyduk. Otobüse binerken son bir kez ardıma baktım, Şirince'ye baktım ve gökyüzüne... Hoşçakal Manoli, hoşçakal İnce Mehmet, hoşçakalın önce topraklarından, sonra da bu fani dünyadan göçmüş tüm mübadiller! Barış içinde, hep bir arada yaşanacak olan bu güzel topraklar artık bizlere emanet!

KAYNAKÇA

- Ali, Sabahattin. *Çirkince*. Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Arı, Kemal. *Manoli'nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)*. Kitapana Yayınevi, 2018.
- Çokona, Ari. 20. *Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*. Literatür Yayınları, 2016.
- Darkot, Besim, Metin Tuncel. *Ege Bölgesi Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1995.
- İzmir Kültür ve Turizm Dergisi, Dağdaki Efes Şirince, <https://www.izmirdergisi.com/tr/turizm/kultur-turizmi/48-dagdaki-efes-sirince> Erişim: 25.12.2024.
- Soykan, Füsün. *Bir Turizm Coğrafyası Araştırması-Kırsal Alanların Turizm Potansiyelinin Saptanması ve Şirince Köyü'ne (İzmir) Uygulanması*. Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 2004.
- Yalçın, Kemal. *Emanet Çeyiz*. Bir Zamanlar Yayıncılık, 2005.
- Yalçın, Kemal. *Efes- Çirkinçeli Angela Katrini*. Bir Zamanlar Yayıncılık, 2017.
- Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, Erişim: 10.01.2025. <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/>